

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut

Oluliste teiste roll 3. klassi laste toimetulemisel *online*-riskidega

Magistritöö (30 EAP)

Autor: Lennart Komp
Juhendaja: prof Veronika Kalmus

Tartu
2012

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus	4
1. Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad	7
1.1 Infoühiskond.....	7
1.2 Riskiühiskond.....	9
1.3 Lapsed tänapäeva ühiskonnas	10
1.4 Olulised teised ja sotsiaalne kapital	13
1.5 Meediapädevus.....	15
1.6 Internetikasutuse sotsiaalne vahendamine	18
1.7 Internet ja võimalused	21
1.7 Internet ja riskid	23
1.8 Empiiriline kontekst ja Eesti	26
1.9 Uurimisküsimused.....	29
2. Metoodika ja valim.....	30
2.1 Meetodi kirjeldus.....	30
2.1.1 Semistruktureeritud süvaintervjuu	31
2.1.2 Vaatlus	32
2.1.3 Uuringu eetika	33
2.1.4 Tulemuste analüüs	35
2.2 Valim	35
3. Tulemused	38
3.1 Online-ohude mõistmine mudeli liikmete seas	38
3.1.1 Online-ohude mõistmine laste seas	38
3.1.2 Online-ohude mõistmine õdede-vendade seas	40
3.1.3 Online-ohude mõistmine vanemate seas	41
3.1.4 Online-ohude mõistmine õpetajate seas.....	43
3.1.5 Kokkuvõte	45
3.2 Laste toimetulek internetiohuga kokkupuutumise järel	46
3.2.1 IT – räägiks isaga	47
3.2.2 2P – räägiks sõbra või vennaga	47
3.2.3 3P – räägiks vanematele	48
3.2.4 4T – räägiks emale	48
3.3 Oluliste teiste käitumine olukorras, kus laps on kokku puutunud ohtliku online-sisuga.....	49
3.4 Lapse mõju oluliste teiste internetikäitumisele	51
3.5 Oluliste teiste mõju lapse internetikäitumisele.....	54
3.6 Kodu ja kooli vaheline suhtlus online-ohude ja internetikasutuse teemadel	60
4. Diskussioon ja järeldused.....	63
4.1 Kuidas mõistavad lapsed online-ohu? Kuidas mõistavad online-riske õed-vennad, kuidas vanemad, kuidas õpetaja?	63
4.2 Kuidas talitavad lapsed olles kokku puutunud internetiohuga?	66
4.3 Kuidas käituvad osapooled, kui laps on puutunud kokku kahjuliku internetisisuga?	68
4.4 Kas ja kuidas mõjutab laps oluliste teiste internetikäitumist?.....	71
4.5 Kuidas mõjutavad erinevad olulised teised lapse internetikäitumist?.....	72
4.6 Mil määral ja kuidas suhtlevad omavahel vanemad ja õpetaja seoses võimaliku riskikäitumisega ning internetikasvatusega üldisemalt?	75
4.7 Meetodi kriitika	77
Kokkuvõte	80
Summary	83

Kasutatud kirjandus	86
Lisad	90
Lisa 1. Semistruktureeritud süvaintervjuude kava	90
Lisa 2. Süvaintervjuude transkriptsioonid.....	Error! Bookmark not defined.
Lisa 3. Informeeritud nõusoleku kiri lapsevanemale	98
Lisa 4. Informeeritud nõusoleku kiri õpetajale	99

Sissejuhatus

Eesti ühiskond tunneb vastupandamatut nõrkust edunarratiivide vastu, meie paiknemine erinevate rahvusvaheliste edetabelite kõrgetel positsioonidel tekitab vaat et rohkemgi meediafuroori kui kesine positsioon või kõrge koht negatiivses järjestuses. Olles aastakümneid maailma perifeeria, rahvusvahelistelt kaartidelt väljajoonistamatute tunnustega piirkond, vajasime postsovetlikule riigile kohaselt keskset ideed, ühiskonda kandvat ideed, narratiivi, et teha läbi protsess endisest kommunismimaast ihaldatud läänekapitalistlikuks riigiks.

Globaalsete ja poliitiliste sihtide nagu Euroopa Liitu ja NATO-sse pääsemise kõrval algas 16 aastat tagasi info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate infrastruktuuri loomine. Koolide ja raamatukogude varustamine arvutitega, et noorsool oleks aken maailma. Et me oleks rahvusvahelises konkurentsivõimelised hakkama saama. Vähehaaval jõudsid personaalarvutid kodudesse, sealt edasi laste magamistubadesse, nüüd pikkamööda nutitelefonide abil taskusse. Nüüd saame öelda, et Euroopas on vähe riike, kes asuks meist internetikasutatavuselt laste ja noorte hulgas eespool. Me oleme tõeline edulugu, mis puudutab pelki numbreid positiivsete näitajate veergudes.

Hoopis teine pilt avaneb meile vaadates tabeli teist poolt, kus Eesti noorsugu troonib samuti tipus. Meie järelkasv on võrreldes lääne- ja lõunapoolsema Euroopaga oluliselt enam avatud erinevatele veebiohtudele ja on seda regulaarselt. Kusjuures võimekus nende riskide ja negatiivsete kogemustega toime tulla on silmapaistvalt vilets. Ja seda mitte ainult laste puhul. Ka lapsevanemate ja õpetajate teadlikkus jätab tunduvalt paremat soovida. Nii paigutas rahvusvaheline uurimisgrupp *EU Kids Online* Eesti paljude näitajate osas postkommunistlike riikide hulka (Hasebrink et al 2009) ehk jõudnud ei ole me justkui kuhugi. Lastel on võimalus vabalt avastada maailma, kuid kaaslastelt, emalt-isalt või õpetajalt saadavad teadmised, õpetused ja juhendused on kaugel piisavast.

Ainult positiivne on see, et viimased aastad on andnud suure panuse laste ja noorte internetiturvalisuse uuringutesse, pilt reaalsusest on muutumas üha selgemaks ja seeläbi saab korraldada ka reaalseid tegevusi, kuidas olukorda parandada. Oma tagasihoidliku panuse

tahab sellesse protsessi anda ka käesoleva töö autor. Töö eesmärgiks on nelja mudelperekonna näitel jõuda lähemale arusaamisele, kuidas kujuneb 9-10-aastase lapse ehk 1. kooliastme lõppu jõudnud õpilase arusaam internetiohtudest ja nendega toime tulemisest. Mudelperekonnaks on selles uuringus pere, kus on 3. klassis käiv laps, 12-16-aastane õde või vend, ema ja/või isa ning õpetaja. Eesmärgist tulenevalt seati järgmised uurimisküsimused: 1) Kuidas mõistavad lapsed *online*-ohte? Kuidas mõistavad *online*-riske õed-vennad, kuidas vanemad, kuidas õpetaja?; 2) Kuidas talitavad lapsed, olles kokku puutunud internetiohuga?; 3) Kuidas käituvad osapooled, kui laps on puutunud kokku kahjuliku internetisisuga?; 4) Kas ja kuidas mõjutab laps oluliste teiste internetikäitumist?; 5) Kuidas mõjuvad erinevad olulised teised lapse internetikäitumist?; 6) Mil määral ja kuidas suhtlevad omavahel vanemad ja õpetaja seoses võimaliku riskikäitumisega ning internetikasvatusega üldisemalt?

Töös viidi läbi kokku 16 semistruktureeritud intervjuukavaga usutlust, mida toetas laste puhul ka vaatlus, seda uurija poolt ja nn *think-aloud* meetodil, kus uurija palus intervjuu käigus lapsel oma tegevusi kirjeldada ja lahti mõtestada. Intervjuud viidi läbi personaalselt, ilma teiste mudeliliikmete juuresolekuta, välja arvatud juhul, kui keegi seda tungivalt soovis. Säärane mudelite koostamine andis võimaluse otsida ja leida internetiohtude põhjusi mudelite seest ja mudeleid-perekondi omavahel võrrelda.

Transkribeeritud intervjuude analüüsiks ja uurimisküsimustele vastamiseks kasutati kvalitatiivse andmeanalüüsi lihtmeetodit, kus iga intervjuu loeti läbi, tõsteti seejärel olulised (korduvad ja ainukordsed) laused-mõtted välja, et nende põhjal koostada terviklikum analüüs, mis oleks võrreldav nii mudeli sees kui mudelite vaheliselt. Säärane meetod annab laialdased võimalused uuringu käigus kogutud informatsiooni interpreteerida ja tulemused sõltuvad tublisti uurija kogemusest ja meisterlikkusest, ent teisalt oli see ka eesmärk. Nimelt anda omalaadne panus internetiturvalisuse temaatikasse.

Töö jaguneb viieks osaks, millest esimene annab uuringule teoreetilise aluse läbi erinevate käsitluste presenteerimise ja võrdluse ning varasemate uuringute tutvustamise. Teine peatükk määratleb meetodilise raamistiku ja kirjeldab valimit detailsemalt, kolmandas peatükis on esitatud uuringu tulemused, neljas osa koosneb järeldustest ja diskussioonist ning magistritöö lõpetavad eestikeelne ja ingliskeelne kokkuvõte.

Töö valmimisel ei ole võimalik ülehinnata juhendaja Veronika Kalmuse nõu ja kannatlikkust, samuti retsensendi Andra Siibaku põhjalikke ja tänuväärseid kommentaare eelkaitsmisel. Äraütle mata suure tänutundega pean sellele tööle mõeldes meeles kaasmagistrant Kersti Karu ning kõiki uuringus osalenud inimesi ja neid, kes aitasid mul intervjueritavateni jõuda.

1. Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

1.1 Infoühiskond

Info- ja kommunikatsiooni tehnoloogia (IKT) areng, üha laiem ja haaravam kasutuselevõtt on juba aastakümneid pannud inimesi uut epohhi kuidagi sõnastama ja seletama. Levinumad on infoühiskonna ja võrguühiskonna teooriad, mida kasutatakse n-ö internetiajastust rääkides sageli ka avalikus ruumis ning ajakirjanduses. Selwyni (2003) järgi on käsitlus lastest kui eesrindlikest arvutikasutajatest olnud avalikus arutelus sama püsiv kui infoühiskonna idee ise. Järgnevas on antud põgus ülevaade neist teooriatest.

Daniel Bell (1976, Webster 1995 kaudu) väidab, et postindustriaalses ühiskonnas ei loe enam füüsiline jõud või energia, vaid informatsioon, ning infoühiskond on mäng inimeste vahel, kus ühiskond on indiviidile orienteeritud. Tehnoloogia on sotsiaalsete muutuste olulisimaks agendiks, olles ise samas sotsiaalsest maailmast eemalviibiv. Bell on kasutanud postindustriaalsuse mõistet infoühiskonnast eraldi ja sellega paralleelselt, kuid hiljem kahe samastamisest loobunud. Ehkki IKT ja informatsioon on muutunud tänapäeva ühiskonnas varasemast märgatavalt olulisemaks, ei ole tegu uut tüüpi ühiskonnaga.

Infoühiskonna teooria üks tugevamaid autoreid on Castells, kes ise kasutab küll mõistet “võrguühiskond”, mis on “... ühiskond, mille sotsiaalne struktuur koosneb võrkudest, mida hoiavad käigus mikroelektroonikal põhinevad informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiad” (Castells 2004: 2). Võrgul ei ole keskpunkti, ainult sõlmed (*nodes*), mis kõik on võrgu toimimiseks vajalikud. Võrgud, nagu ka informatsioon ja teadmine rikkuse allikana, ei ole ole Castelli järgi ajalukku vaadates midagi uut, kuid “*meie ühiskonda iseloomustab informatsioonitehnoloogias olev võim, mis on täiesti uue tehnoloogilise paradigma, informatsionalismi, tuumaks.*” (Castells 2000: 8). Võrgule vastu seab Castells Mina, mis viitab asjaolule, et identiteet on saanud peamiseks allikaks. “*Inimesed kujundavad oma tähenduse mitte oma tegevuse, vaid kellekski olemise või kellekski olemise usu alusel*” (Castells 2000: 3).

Castelli (2006; Molnar, Kollanyi, Szekely 2007 kaudu) järgi ei ole võrguühiskonna liikmed võõrandunud inimesed, vaid pigem indiviidid, kes kultiveerivad kõrgelt arenenud suhete süsteeme. Samas juhib ta tähelepanu sellele, et kommunikatsioonikanalite digitaalsemaks ja

interaktiivsemaks muutumine viib inimesed massimeediast eemale ja rohkem personaliseeritud meediasisu juurde, mis viib horisontaalse kommunikatsioonivõrgu tekkimiseni. Moodsa tehnoloogia tingimustes kolivad need võrgustikud aga üha enam virtuaalkeskkonda.

Ehkki Castells keskendub oma teoorias laiematele vormidele nagu ühiskond, organisatsioonid ja grupid ning jätab indiviidi tasandi võrdlemisi puutumata (mille eest on teda ka kritiseeritud, nt van Dijk 2004), mõjutab võrgustikulisus ja seda toetav, mikro- (või isegi nano-) tehnoloogia ka indiviiditasandit. Boase'i & Wellmani (2004) järgi liigume olukorrani, mida nad nimetavad "võrgustikuliseks individualismiks" ("*networked individualism*"), millel on viis olulist tunnust: 1) suhted on nii lühikeste kui pikkade vahemaade taga; 2) isiklikud võrgustikud on omavahel lõdvalt seotud, kuid sisaldavad tihedalt seotud võrgustikke; 3) suhteid luuakse ja lõhutakse kergemini; 4) kuigi eksisteerib homofiilia, on üha enam suhteid erineva sotsiaalse taustaga inimestega; 5) mõned sotsiaalsed sidemed on tugevad, valdav osa aga nõrgad.

Castelli (2001) järgi on muutumises ka peresuhted, mis mõjutab otseselt laste kasvamist ja kasvatamist. Üha enam lapsi ei kasva kahe (abielus) vanemaga, enamik naisi käib tööl ja lapse kasvatamine jaguneb vanema(te), (eeskätte naise) sõprade-tuttavate, lähisugulaste jt vahel. Castells (2001) viitab Colemanile ja Ganongile (1993), kelle sõnul pole me küll traditsioonilise perekonna lõpu tunnistajaks, vaid olukorras, kus peresisesed reeglid, rollid ja vastutus on pidevas muutumises ja läbirääkimises, mitte iseenesest mõistevad nagu varem.

Säärases pidevas muutumises olevate rollide ja reeglite tingimuses on Castelli (2001) järgi suurimaks kannatajaks lapsed, kes perekonnakriisi tingimustes jäävad üha sagedamini tähelepanuta, sest vanemate lahutamise korral jäävad lapsed enamasti ema hoolde ja nende ülalpidamiseks peab ema enam keskenduma tööle. Nii ei toimu laste sotsiaalne kasvamine enam traditsioonilise patriarhaalse peremudeli tingimustes, vaid olukorras, kus tuleb toime tulla pidevalt muutuva taustsüsteemiga ja erinevate täiskasvanute rollidega.

Globaalne võrguühiskond ei ole seega purustanud traditsioonilisi suhtlemismaneere ega taandanud inimesi, sh lapsi, antisotsiaalseteks virtuaalolenditeks, vaid suhtlemisvõimaluste avardumise käigus muutnud inimestevahelise kommunikatsiooni laiemaks ja põgusamaks ühelt, integreeritumaks ja tihedamaks teiselt poolt. Empiiriliste andmetega toetan neid väiteid

hilisemates alapeatükkides, kus on kasutada nii kodumaiste kui rahvusvaheliste uuringute tulemused.

1.2 Riskiühiskond

Tänapäeva ühiskonna seletamisel on Ulrich Beck (2005) kasutanud riskiühiskonna mõistet ning ehkki tema teooria kasutab kaalukamate näidetena tuumaohu, inimtekkelisi looduskatastroofe, reostust jm, sobib see raamima ka antud uurimust, kuivõrd *online*-ohud on samuti tingitud inimese enese tegevusest, jäädes sageli igapäevatajast kõrvale.

Becki järgi kiskus Tšernobõli katastroof maha koduseinte reaalse ja sümboolse kaitse, mille vahele võis hädade eest näiliselt pageda. Interneti puhul ei ole need ohud enamasti käega katsutavad ja silmnähtavad, kuid kodus võrku ühendatud inimene on neile alati paljastatud. Riske peab Beck kõrgeimalt arenenud modernsuse produktiks, mis ei tunne piire ning mis on seetõttu kaotanud seisustevahelise ebavõrdsuse. Oht valitseb kõiki ja kõikjal, kuid samas möönab ta, et erinev haridus- ja varandustase annab ühtedele teatud määrani võimaluse end nende eest paremini kaitsta. Ühiskonna jätku- ja arengusuutlikkuse indikaatoriks saab võimekus reageerida riskidele nagu sotsiaalne kihistumine, vaesus, ebakindlus, negatiivne iive jm.

Moderniseerumise riskid ja nende tagajärjed on globaalsed, seega riikide ülesed ja mitteklassispetsiifilised. *“Moderniseerumisprotsessi käigus vallandub üha rohkem destruktivseid jõude, mille hoomamiseks inimlikust kujutusvõimest ei piisa.”* (Beck 2005: 22). Just riskide globaalsus on põhjus, miks Beck nimetab tänapäeva ühiskonda riskiühiskonnaks. Need riskid ei ole enam meeltega tajutavad, vaid varjunud keemiasse, füüsikasse, tehnoloogiasse. Need toimivad süsteemselt ja nende leevendamiseks ei piisa enam varustatuse parandamisest. Muutunud korralduses saavad võtmepositsioonideks need, kus omatakse võimu riske defineerida ning tuleb tähele panna, et lisaks otsestele ja võimalikele mõjudele inimestele ja loodusele on olulised ka kõrvalmõjud erinevates sfäärides. Becki järgi võib mitme eraldiseisvana ohutu tegevuse summeerumine viia ohtlikuni. Siit saab vedada otsese paralleeli mikrotasandile ja (laste) internetikäitumisele. Arvuti, internetiühenduse ja lapse jätmine omapäi ei pruugi endas kätkeada mingit ohtu, kuid erinevate tegevuste koostoimel võib laps jõuda mittesoovitud sisu, kahtlaste kavatsustega inimeste vms juurde.

“...moderniseerumiskid esinevad üheaegselt kohaspetsiifilistena ja ebaspetsiifilselt

universaalsetena;” (Beck 2005:29). Nende riskide kahjustava toime keerulised teed on ettenägematud ja ettearvamatud. Eesti kontekstis on paslik kasutada Becki bumerangiefekti mõistet, kus mingi sektori (tema näitel küll põllumajandus) forsseeritud arendamine viib ootamatute negatiivsete efektideni. Küll väiksemal skaalal, on siin võrreldav Eesti “Tiigrihüppe” projekt, kus jõuline arvutite ja interneti levitamine lastele tulevikus paremate võimaluste andmiseks on viinud olukorrani, kus siinsed lapsed on Euroopas enim ohtudele avatud. Becki järgi on ohustatusseisundi tunnuseks ka see, et kannatanuteks on need grupid, kellel on parem haridus ja kes hangivad aktiivselt informatsiooni. Beck (2005) ütleb, et riskiühiskond on katastroofiühiskond, kus erakorraline seisund saab normaalseks. Antud uurimuse kontekstis tuleb sellesse väitesse suhtuda reservatsioonidega, kuivõrd igapäevaste lahutamatu tegevuste sekka tõusnud interneti kasutamist eriolukorrana vaevalt keegi käsitlema hakkab. Ometi on tõsi, et interneti ja arvutite kasutamise puhul ei ole riskid sageli hoomatavad, kuid nende ennetamiseks ja vältimiseks on siiski vahendid ja teadmine olemas. Küsimus on, kuidas seda laiemalt levitada.

Castellsiga (2001) sarnaselt kõnelevad ka Beck ja Beck-Gernsheim (2002) muutuvast peremudelitest ja üha suurenevast individualiseerumisest perekonna sees. Becki ja Beck-Gernsheimi järgi (2002:88) oleme olukorras, kus *"normaalne eluajalugu annab teed n-ö tee ise eluajaloole"*. Autorid väidavad, et naiste ja meeste rollide ja ülesannete selgepiirilisus perekonna sees on minevik ning paljude aspektide osas tuleb eraldi kokkulepped sõlmida. Tööl käivad nii emad kui isad, lapsed veedavad aina rohkem aega koolis ja tegelevad enamaste organiseeritud vaba aja veetmise vormidega väljaspool kodu, vanemate kontrolli alt väljas. Nii ei toimu pereelu enam konkreetse asukohas, vaid on hajutatud erinevate institutsioonide vahel. Ja perekond ise pole enam konkreetne, veresugulusega seotud üksus, vaid valikuline ja amorfne, kus perekondlikkus on määratud konkreetsete inimeste omavaheliste määratlustega. Iga suhe lisab aga perekonda oma huvid, kogemused ja plaanid ning kõik pereliikmed on avatud erinevale kontrollile, riskidele ja piirangutele. Nõnda positioneerub ka laps pidevalt ümber, võttes omale erinevaid rolle.

1.3 Lapsed tänapäeva ühiskonnas

Eelnevast nähtub, et viimaste kümnendite tehnoloogilised uuendused on märkimisväärselt mõjutanud arusaamu ühiskonnast, inimeste käitumisest, tarbimisest. Nende muutuste käigus on muutunud ka kontseptsioon lapsepõlvest. Levinud, äriettevõtete ja ka valitsuste poolt peale

surutud arusaam, et lapsed on IKT revolutsiooni avangard (Selwyn 2003), väljendab vaid üht mõtet laste suhtes teisenenud ootustes.

Wynessi (2006) järgi tuleb lapsepõlve kontseptsiooni juures tähtsaks pidada selle sotsiaalset tähendust ehk see on sotsiaalne konstruktsioon, mis vormub konkreetsete ühiskondade kultuurilistest elementidest. Konstrueerimise peamised agendid on täiskasvanud, kelle mõtted lastest loovadki arusaamise lapsepõlvest. Beckist lähtudes väidab Wyness (2006), et riskiühiskond on märgatavalt muutnud lapseks olemise ja lapsepõlve kontseptsiooni. Lapsed saavad täiskasvanute projektiks, keda saab vormida ja voolida. Uues sotsiaalses korras ei ole aga kerge määratleda laste positsiooni. Kaasaegses vaates lapse ja täiskasvanu suhetele peegeldub nostalgia, tulevikulisus ja enese realiseerimine.

Viimased kolm näivad olevat peamised omadused, millele on viimaste aastakümnete jooksul rõhunud IKT vahendite tootjad, ärgitades vanemaid oma võsukestele ostma arvuteid, mängukonsoole, paigaldama internetti. Selwyni (2003) järgi on ettevõtted ja valitsused reklaamifirmade abiga loonud lastest kuvandi, mille järgi nad on oma vanematest aprioorselt tehnikataiplikumad ning kui vanemad tahavad, et nende lastel läheks elus paremini, tuleb koduseid IKT vahendeid võimaldada. Säärase arusaama loomisel oli lastel endal küll vähe pistmist, kuid hiljem on lapsed-noored hakanud ise seda arusaama taastootma. Kas läbi perekonna ja vanemate, olles neile sageli IKT-vahendite osas õpetajaks või avalikult oma üleolekut kuulutades.

Teisalt on ka kasvanud laste rahalised võimalused ise kulutada, varasematest põlvkondadest suuremad võimalused viibida täiskasvanute inforuumis ning seal ka reaalselt tegutseda, on mõnede autorite arvates viinud olukorrani, kus lapsed saavad täiskasvanuks nooremas eas (*“kids grow up younger”*). Nt Montgomery (2007) sõnul algab tänapäeva laste, eriti tüdrukute, teismeiga varem, kuid ta märgib, et teadusringkondades selle teema osas tugevat konsensust veel ei ole. Lastele ja noortele suunatud toodete ja teenuste turundajad taovad seda rauda aga järjepidevalt, kasutades enda kasuks ära teismeeaga kaasnevat isiksuseotsingut ja ebastabiilsust.

Sääraste konstruktsioonide mõjul ja osalt nende loojaina on viimase paarikümne aasta lapsi hakatud kutsuma erinevate nimetuste järgi. Tapscott (1998) on kasutanud mõistet *“netipõlvkond”*, Buckingham (2000) nimetanud neid *“digitaalseks põlvkonnaks”* ja

“küberlasteks” jne. Tapscotti (1998) järgi on põlvkondlik lõhe tehnoloogiate, paindumatute ja konservatiivsete täiskasvanute ning nende intuiitivsete, spontaansete ja mängulembeste laste vahel, kes tänu demokraatlikele võrgutehnoloogiatele on üha loovamad ja autonoomsemad. Hetkel enam nõnda väita ei või, kuivõrd ka nt Eestis tehtud uuringud (nt Kalmus 2008) on näidanud, et internetis nähakse pigem põlvkondade ühendajat kui lahutajat. Põhjuseks IKT vahendite kasutamise vajalikkus ja paratamatus nt tööga seoses või ka hirmude kadumine. Ka vanaemad on ju Facebookis!

Eesti, nagu enamiku arenenud Euroopa puhul on tegemist vananeva ühiskonnaga, mida Perälä-Littunen (2008) peab üheks põhjuseks, miks lapsed muutuvad üha enam täiskasvanute sarnaseks. Kuigi suurem osa ajast veedetakse lapsepõlveinstitutsioonides nagu lasteaed, kool, siis sarnastumist toetab individuaatsiooniprotsess ja ka laste eneste subjektsus aktiivselt tegutseda, teha ise valikuid ning nende üle täiskasvanutega diskuteerida. Uuringud on ka näidanud (nt Keller ja Kalmus 2009), et kuigi Eestis kiputakse üldiselt arvama, et meedia rikub lapsepõlve süütuse ja turvalisuse, on sellel põlvkondade ühendajana ka positiivsed mõjud, mida on seletatud üldise positiivse meelestatusega uue meedia suhtes.

Hilismodernsuses on muutuses nii lapsepõlv kui kommunikatsioonikeskkonnad, mistõttu on ebapüsivad ka identiteediloome kontekstid. Identiteete defineeritakse üha enam läbi elustiilide mööduvate markerite ja meediapraktikate ning selle arvelt aina vähem traditsiooniliste ning seeläbi püsivate markerite nagu vanus, sugu, rahvus ja asukoht kaudu. Individualiseerumine muutub vältimatult ambivalentsemaks ning riskantsemaks, kuna enese biograafia loomine toimub traditsiooniliste kindluste hävimise ajastul (Livingstone 2009).

Interneti kasutamine annab lastele justkui uued võimalused, tõstab nad erinevalt varasemast sotsiaalse agendi seisusesse. Neil on võimalik konstrueerida oma identiteeti, mitte enam lihtsalt võtta perekondlik identiteet omaks. Mitmekülgsed sotsialiseerumisvõimalused internetikeskkonnas aga ei tähenda automaatselt, et laps, ehk küll sotsiaalse agendina, astuks täiskasvanute maailma, oleks seal oodatud ja võrdne tegija, vaid jääb pigem laveerima laste ja noorte enda mitmekihilise sfääri ja täiskasvanute maailma vahele. Mängimine, mis mitmete autorite järgi on olnud lapseks olemise kvintessents, sümboliseerides samaaegselt lõbu ja haavatavust, vajub tänapäeva laste jaoks tagaplaanile varasemas eas (Wyness 2006).

1.4 Olulised teised ja sotsiaalne kapital

Lapsed ei tee enamikke arvuti ja interneti kasutamisega seotud otsuseid puhtalt enda tarkusest, vaid saavad nõu, abi, suuniseid jne neile olulistelt inimestelt, olulistelt teistelt, kes mõjutavad märkimisväärselt, milliseks kujunevad lapse käitumisharjumused ja -eelistused küberruumis.

Oluliste teiste kontseptsioon on võrdlemisi vana ning paljudes asjassepuutuvates tekstides kasutatud ilma seletuseta ehk lugejalt on vaikimisi eeldatud nende mõistmist. Kõige üldisemalt on tähtis teine Merriam-Websteri seletava sõnaraamatu järgi *“inimene, kes on oluline subjekti heaolu jaoks”* (Merriam-Webster, 2010). Järgnevas on põgus ülevaade selle tunnetuspsühholoogiast pärit mõiste seletustest erialatekstides.

Idee, et inimese minapilt sõltub teistest inimestest, on alates Šoti moraalifilosoofidest David Hume'ist ja Adam Smithist püsinud minakontseptsioonide teooriates olulisel kohal. Peegeldatud hinnangute printsiibi järgi sõltuvad inimese arusaamad ja hinnangud endast, samuti käitumine sellest, kuidas teised meid näevad ja kuidas me arvame teisi end nägevat (Hoelter 1984). Samas on selge, et teatud inimeste hinnang on teistest olulisem. Hoelter (1984) viitab näiteks Perkinsi (1958) uuringule, mille järgi algkoolilaste arusaama endast mõjutavad olulisel määral õpetajad, kuid neile lisaks peab ta tähtsaks ka vanemaid ja sõpru. Just need kolm instantsi on tähtsal kohal ka käesolevas uurimuses.

Arusaam, et olulised teised mõjutavad inimese minapilti ja enese tajumist, on sama vana, kui psühholoogia ise. Viimastel aastatel on seda mõju kontseptualiseeritud kui ühendusi oluliste teiste mentaalse representatsiooni ja ennast määrava teadmise vahel. Inimese konteksti loob tema suhe konkreetse olulise teisega (Kraus & Chen 2009). Defintsiooni järgi on emotsionaalne ja motivatsiooniline mõistmine kellegi suhtes selgelt sõltuv olulistest teistest, mis viitab sellele, et tajujad näevad kõvasti vaeva, et neid inimesi “teada” (Chen 2003). Inimese suhted oluliste teistega määravad paljuski läbisaamise ülejäänud inimestega. Oluliste teiste vastuseid üritatakse seletada ning suhtluse käigus toimib attributeeriv mõtlemine ehk teineteisele omistatakse mingeid omadusi, mis määravad suhte võtmetulemid nagu rahulolu (Bradbury & Fincham 1990; Chen 2003 kaudu).

Inimese enesehinnanguliste, nt austust kasvatavate, samuti enese olemamasolu vajalikkust kinnitavate eesmärkide täitmisel on määrav roll just olulistel teistel, sest nende sihtide

mittetäitmise hind on kõrge. (Kraus & Chen 2009) Niisiis on inimesed tugevalt sõltuvad oluliste teiste hinnangutest ja reageeringutest iseenda ja iseenda tegevuse mõtestamisel. Seda enam kehtib see laste puhul, kelle mõttemaailm on täiskasvanu omast märgatavalt mõjutatavam.

Olulised teised põimuvad omavahel sotsiaalsetes võrgustikes, nad jagavad ühiseid väärtusi ja moodustavad seeläbi sotsiaalse kapitali. Haridussüsteemi ja seeläbi lapsi uurinud Coleman (1994; Field 2003 kaudu) definitsiooni järgi on sotsiaalne kapital perekondlikes suhetes ja kogukonna sotsiaalses organisatsioonis kätkestav ressurside hulk, mis on vajalik lapse või noore tunnetuslikuks või sotsiaalseks arenguks. Need ressursid on inimeseti erinevad ja võivad sisaldada laste ja teismeliste inimkapitali arendamisel olulisi eeliseid. Sotsiaalne kapital eksisteerib nii perekonnas kui selle väliselt. Sotsiaalne kapital on turvalise minaidentiteedi arendamise vahend. Võttes arvesse Coleman (1994) definitsiooni, on oluliste teiste ja võrgustike rolli, mis on olulised ka antud uurimuses, raske ülehinnata. Ka Putnam (2000; Field 2003 kaudu) rõhutab sotsiaalses kapitalis sotsiaalsete võrgustike tähtsust, sotsiaalsed kontaktid mõjutavad indiviidide ja gruppide produktiivsust.

Tänapäeval kanduvad sotsiaalsed võrgustikud üle ka internetikeskkonda, kus luuakse uusi ja kohandatakse olemasolevaid võrgustikke. Veebivõrgustikuga liitudes või seda luues laienevad ressursid, kuid on tähtis, et virtuaalruumis tegutsedes ei moonduks reaalelulised väärtused kahjulikus suunas. Nagu eelnevast nähtus, on sotsiaalne kapital ja olulised teised minaidentiteedi arendamise juures tähtsad ning internet võimaldab lastele varasemast laiemaid (kuid mitte ilmingimata paremaid) identiteediloome võimalusi. Fieldi (2003) järgi on sotsiaalsel kapitalil ka märkimisväärne mõju haridustee edukusele, seda nii vanemate kui sõprade tasandil.

Huvitav on vaadata, mida ütlevad antud teemal kaks ülal puudutatud autorit – Castells ja Beck. Kui esimese väitel otsesed ja fikseeritud suhted saavad asendatud avatud süsteemide poolt, siis Becki järgi on modernse ühiskonna võimsaimaks hoovuseks indiviidi püüd eneseteostuse poole. Perekond, rahvusriik, rahvus, klass ja töökoht ei paku enam turvatunnet ega sotsiaalset sidusust (Field 2003). Osalt need väited kattuvad, osalt erinevad. Nii Castells kui Becki järgi on perekonna kontseptsioon arenemas suunas, kus suhted on muutumas ambivalentseks. N-ö traditsiooniline peremudel on vajumas ajalukku, perekond, selle liikmed ja nende omavahelised suhted sõltuvad kokkulepetest, mille sees saabki indiviid omatahtsi

tegutseda. Samas on ta sõltuvuses teiste lähedaste individuaalsusest ja püüetest. Saab näha, kas sotsiaalse ruumi globaliseerumine ja peaaegu et piiramatu ligipääs erinevale informatsioonile kaotab n-ö klassikaliste sidemete tähtsuse või vastupidi, üha ebakindlamas maailmas annab neile senisest veelgi suurema olulisuse.

1.5 Meediapädevus

Internetikeskkonnas võrgustikesse kuulumine, mitmekülgsel informatsioonile ligipääsemine, identiteedi konstrueerimise võimaluste omamine paneb küsima, kuidas laps säärastes tingimustes adekvaatselt toime peaks tulema. Habermas (1989; Webster 1995 kaudu) juhib tähelepanu potentsiaalselt ohtlikule trendile, kus informatsiooni juhivad rahvusvahelised suurettevõtted, kelle eesmärgiks on uudiste müügi ja reklaamitulu maksimeerimine. Nõnda kasvatatakse maast madalast sisu suhtes vähenõudlikke, kuid üha enam informatsiooni haaravaid tarbijaid. Meediakanalite sisu muutub järjekindlalt meelelahutuslikumaks, mis tähendab seda, et informatsiooni enda väärtus tänapäeva ühiskonnas on kaheldav. Informatsiooni tuleb seega mõista kriitiliselt hinnata, tuleb mõista meedia keelt.

Lisaks traditsioonilisele kirjaoskusele on tänapäeval vaja meediakirjaoskust, mis aitab meil toime tulla igapäevase (üle)küllusliku informatsioonivooga. Meediakirjaoskust defineerida ei ole aga kuigi lihtne, sest tegu on laiahaardelise mõistega. O'Neill ja Hagen (2009) viitavad Aufderheidele (1997), kes on meediakirjaoskuse defineerinud kui kriitilise autonoomse suhte kõiksugusesse meediasse, mis on korraldatud ümber üldiste uskumuste või tajumiste kogumi, mis mõistab, et meedia on konstrueeritud ja et sellel on kommertslikud, ideoloogilised ja poliitilised implikatsioonid. Selle kõrvale on tekkinud ka mõiste “digitaalne kirjaoskus”, mis sisaldab endas arvuti või tehnoloogia kirjaoskust, mida seostatakse infoühiskonnaga. Kokkuvõtlikult nimetavad O'Neill ja Hagen (2009) meediakirjaoskuse neljaks võtmekomponendiks oskust: 1) pääseda ligi; 2) analüüsida; 3) hinnata; 4) luua sõnumeid erinevates kommunikatsioonikontekstides.

Bonfadelli (2002) järgi võib interneti puhul rääkida digitaalsest teadmuslõhest (*digital knowledge gap*). See tähendab, et erinevalt traditsioonilisest massimeediast pole sellel ajakirjanike-toimetajate näol vahelülisid, see on heterogeenne ja piiramatu, samas seavad kasutamisele piirangu rahalised võimalused. Eesti puhul seda viimast otseselt väita ei saa, sest EU Kids Online II (2010) uuringu järgi on internetiga kokkupuude ligi 100% lastel. Samas

seavad kasutusvõimalustele piiranguid perekonna sotsiaalmajanduslikud tingimused, soodustades omakorda lõhe eksisteerimist ja püsimist. Kui jõukama taustaga perekonnas puutuvad vanemad tõenäoliselt tihedamini kokku arvutite, interneti ja selle turvalist kasutamist puudutava teabega, siis kasinama sissetulekuga perekondades on vanemate võimalused väiksemad. Kui peres on arvuti, siis õpib laps seda tõenäolisemalt iseseisvamalt kasutama kui jõukama pere laps ning on seega sealse keskkonnaga rohkem kursis ning riskidele avatum kui tema vanem(ad)). Nagu märgib ka Bondfadelli (2002), siis jõukam ja haritum ühiskonnakiht kasutab arvutit ja internetit teadlikumalt kui vaesem ja vähemharitud.

Laste ja noorte seas kasvab interneti kasutamisega seotud oskustepagas ajaga, senini paljuski enda vigadest õppides. Meediakirjaoskuse seisukohalt on oluline, et näiteks õppematerjale otsides suudaks laps neid kriitiliselt hinnata ning end soovimatu sisu eest kaitsta. De Haan (2009) väidab, et õpetajatel on võtmeroll laste positiivse internetikogemuse soodustamisel, võimaldades neile ligipääsu kõrgekvaliteedilisele sisule ning kaitsmisel negatiivse kogemuse eest läbi efektiivsete strateegiate tutvustamise.

Meedia- ja digitaalse kirjaoskusega osaliselt kattub, osaliselt täiendab neid interneti-kirjaoskuse mõiste. Hargittai (2007: 132; Livingstone 2009 kaudu) järgi koosneb see järgmistest punktidest, mida kasutajatel läheb suhtluseks ja internetikasutamiseks vaja: efektiivseid ja turvalisi viise teistega suhtlemiseks; teadmist, kuidas panustada grupivestlustesse ja jagada sisu; teadmist tööriistade olemasolu kohta ja nende kasutamise oskust; teadmist sellest, mis on saadaval; võimekust leida sisu; efektiivsust veebis navigeerimisel; võimekust hinnata allika ja sõnumi usaldusväärsust; privaatsusseadete mõistmist; turvalisusseadete mõistmist; teadmist, kust ja kuidas probleemide puhul abi küsida; oskust veebisisu oma käe järgi kohandada.

Nimetatud oskused, efektiivne navigeerimine, veebisisu oma käe järgi kohandamine, avavad meid hoopis huvitavamale olukorrale, kus aktiivne ja sisuloov kasutaja muutub suurkorporatsioonide kaubaks. Pariser (2011) suhtub sellesse iseäranis kriitiliselt. Tema sõnul tegeleb nt Google pidevalt oma algoritmide täiustamisega, et pakkuda kasutajale üha täpsemalt tema soovidele vastavat sisu. Et Google vastaks küsimusele juba enne, kui inimesel küsimus tekib. See aga tähendab lehitsemisajaloo jm salvestamist, inimese kohta andmete kogumist ja salvestamist. Kiirem ligipääs meile olulisele sisule võimaldab nt Google'i-sugusel suurkorporatsioonil seda teenust ka müüa. Nad saavad varasemast suurema täpsusega sihtida

inimesi nende reklaamidega, mis neile tõenäolisemalt korda lähevad. Nii on inimesed, sh ka lapsed, kaup, millega suuri andmemassiive töödelda suutvad suurkorporatsioonid saavad omavahel kaubelda, inimese teadvusse sellega jõudmata.

Erinevaid aspekte ja nüansse arvesse võttes ning uuringute tulemustele toetudes järeldeb Livingstone (2009), et noorimad lapsed kui infoühiskonna avangard ei suuda siiski neile meelevaldselt pandud ootusi pädevuse ja võimekuse osas täita. Selle saavutamiseks on tarvis nii *online*- kui *offline*-keskkonnas põhjalikku tööd ja julgustamist. Meedia-, digitaalne ja/või internetikirjaoskus ei ole pelgalt oskused internetti, arvuteid jms vahendeid kasutada, vaid sellest tähtsam on nende tarvitamise sisuline pool, kohanemine n-õ päriselust mõneti erinevate suhtlusreeglite ja -võimalustega, piiramatu sisu filtreerimise võimekus jne. Need oskused nõuavad lastelt analüüsivõimet, mida neil ehk mõned aastakümned tagasi vaja ei läinud (iseäranis muidugi Eestis), kuivõrd säärane ligipääs informatsioonile on seni puudunud. Nõnda on oluline, et lisaks aabitsale õpetaksid vanemad, vanemad õed-vennad jne ka, kuidas toime tulla ohjeldamatu infotulvaga.

Ugur (2010) kasutab nende oskuste kokkuvõtmiseks mõistet “meediapädevus” ja seda just Eesti hariduskontekstis. See koondab endas teadmised, oskused ja suhtumised meediasse. *“Meediapädevust saab defineerida ühe inimese võimekusena tema tegelikus meediakeskkonnas; meediapädevus on dünaamiline ja pidevalt muutuv perspektiiv, mis reguleerib inimese ja meediakeskkonna vahelisi suhteid”* (Ugur 2010: 14). Siit edasi on ka antud magistritöös kasutatud mõistet “meediapädevus”, mis autori hinnangul samuti kõige täpsemalt ülalkirjeldatud omadused kokku võtab.

Reaaleluline probleem seisneb aga tõigas, et ehkki meediaõpetus ja -oskus sisaldub üldhariduskoolide õppekavades ja erinevates õppeasutustes viiakse õpetust edukalt läbi, siis nagu nendib ka Ugur (2010), puudub süstemaatiline lähenemine, mis võimaldaks õpilastel võrdsel tasemel pädevusi omandada. Süsteemse lähenemise väljatöötamine teeb omakorda keerulisemaks meedia pidevalt muutuv iseloom, mille tõttu tuleks õppematerjali pidevalt ümber töötada. Kui ka õpetajatel on olemas teadmised meedia toimimisest, siis teadmine teatavate õpitulemuste vajalikkusest ja veel enam didaktilised oskused nendeni jõudmiseks on nõrgad. Liiasi ei toeta praegune õpetajate koolitamise süsteem meediapädevuse arendamist ja seega vastava hariduse andmist koolis. Kuna meediaõpetus aigena on III ja IV kooliastmes vabatahtlik ja sõltub enamasti konkreetsest õpetajast, ei jõua meediapädevus õpilasteni ka läbi

teiste ainete, sest ainetevaheline seostamine on nõrk. Antud töö üks eesmärke on avada probleeme, mille ees õpetajad koolides seisavad ja sellest lähtuvalt selgitada, kuidas need mõjutavad last.

Riiklik õppekava (Riigi Teataja 2011) näeb küll ette, et I kooliastme ehk 1.-3. klassi lõpus inimene *“oskab kasutada lihtsamaid arvutiprogramme ning kodus ja koolis kasutatavaid tehnilisi seadmeid”*, *“oskab ohtlike olukordi vältida ja ohuolukorras abi kutsuda”* ja *“suudab tekstidest leida ja mõista seal sisalduvat teavet (sealhulgas andmeid, termineid, tegelasi, tegevusi, sündmusi ning nende aega ja kohta) ning seda suuliselt ja kirjalikult esitada”*, kuid see ei laiene sõnastatult meediaga seotud tekstidele, ohtlikele olukordadele jne. Arvestades, et lapsed hakkavad arvutit ja interneti kasutama üha nooremalt ja juba enne kooli minemist (EUKO 2010), tuleks autori hinnangul tegeleda meediapädevusega juba esimeses kooliastmes, õigupoolest juba lasteaias. Vinteri ja Siibaku (2012, ilmumas) järgi on ka 5-7-aastased lapsed regulaarsed arvuti ja interneti kasutajad, olles tuttavad veebipõhiste mängukeskkondade, YouTube'i jm-ga. Ugur ja Harro-Loit (2010) aga nendivad, et õpetajatel ei ole vastavat väljaõpet, mis ei võimalda ka õppekavas seatud eesmärke täita.

1.6 Internetikasutuse sotsiaalne vahendamine

Sotsialiseerumisteooria järgi on vanema ja lapse suhe arenguprotsess, nii on ka interneti vahendamine arendamine läbi regulatiivsete strateegiate, mida vanemad kasutavad, et oma lapse jaoks maksimeerida interneti kasutamisest saadavad hüved ja kasu ning minimeerida sellega seonduvad riskid (Kirwil 2009).

Mitmed autorid on infoühiskonnaga seoses nimetanud tänapäeva inimajaloo seisukohast ainulaadseks, sest lapsed võivad õpetada oma vanemaid kasutama internetti ja teisi moodsaid tehnoloogiavahendeid. Nõnda on seda presenteerinud ka tehnoloogiaettevõtted (vt Selwyn 2003). Internetti põlvkondade eraldajana on uuringutes nimetanud ka lapsed ise, kuigi see tendents on näiteks Eestis viimastel aastatel vähenenud (Kalmus 2008). Samas võiks oletada, et varsti see n-õ tagurpidi põlvkonnalõhe, millisena seda on nimetanud Tapscott (1998), Livingstone (2009) jt, kaob, kuivõrd lapsevanemaikka jõuavad küberlapsed ise, kes mõistavad info- ja kommunikatsioonitehnoloogiaga seonduvaid riske paremini ning on võimelised uute vahenditega oma lastest kiiremini kohanema või nendega vähemalt sammu pidama. Ka EU Kids Online II (2010) uuring näitas, et nii lapsed kui vanemad näevad internetti põlvkondade

eraldajana varasemast oluliselt vähem.

Antud töö puhul on olulisteks teisteks vanemad, õed-vennad ja õpetajad. Järgnevas on kirjanduse abil põhjendatud, miks valik oli just selline. Samuti peatun sellel töö valimi ja meetodi peatükis. Tulva (2008) on juhtinud tähelepanu asjaolule, et täiskasvanud ei tule enam toime traditsiooniliste kasvatusmeetoditega ning lapse edukaks kasvamiseks on vaja teineteisele pühendada enam aega, et laps saaks globaliseerivas maailmas paremini hakkama ning samas vanemad mõistaksid lapse ümber toimuvat. Tulva märgib, et vanematega “võistlevateks” kasvatajateks on tõusnud internet, meedia ja televisioon, mis ühest küljest annab senisest suuremad moraalsed ja sotsiaalsed vabadused, kuid sellega kaasnevad ka pinged ja riskid. Konstruktsioon lastest kui IKT-vahendite meisterlikumatest valdajatest on aidanud vanemal võimu koduse tehnoloogia üle loovutada lastele. Selle tendentsi kaasnähuks on kasvatusvõimu hajumine IKT vahenditele, kuidvõrd nt Eestis on laialt levinud peremudel, kus tööl käivad mõlemad vanemad. Nõnda kasvab laps justkui ise, IKT ja sõprade seltsis.

Ometi ei ole laste riskikäitumise kirjeldamisel Eestis seni märgatavat rõhku pandud riskikäitumisele internetikeskkonnas. Sotsiaalprobleemidena on enamasti välja toodud narkomaania, alkoholi tarbimine, väärkohtlemine, koolikohustuste mittetäitmine jm (vt nt Tulva 2008), kuid Eesti osalemine erinevates rahvusvahelistes projektides on loodetavasti üldist teadlikkust internetiohtudest tõstnud. Nagu tõestas ka Flash Eurobarometer 2008 uuring, on kool ja kodu üle Euroopa endiselt levinuimad interneti kasutamise kohad, vastavalt 65% ja 57%. EU Kids Online II (2010; edaspidi EUKO II) uuringu andmete järgi kasutab Eestis kodus internetti 96% 9-16aastastest lastest, pisut enam kui pooled neist oma toas. Säärane statistika Eesti kohta kinnitab Bovilli ja Livingstone'i (2001) kirjeldatud tendentsi, et meedia kasutamine muutub üha enam privaatsmaks ja kolib magamistuppa.

EUKO II uuring (2010) näitas, et näiteks vägivaldse või pornograafilise sisuga kokku puutunud laste väike vähemus räägib sellest täiskasvanule. Küll postitatakse seda infot oma profiililehele mõnes suhtlusportaalis. Samas on vähe teada, millised on laste enda toimetulekustrateegiad. Kui neilt endalt seda küsitakse, vastatakse enamasti, et soovimatut sisu ignoreeritakse. Samuti öeldakse, et vastavat lehte ei külastata enam kunagi (Hasebrink et al 2009, Lüders, Brandtzæg & Dunkels 2009, EUKO II 2010). Üks tõenäoline põhjus, miks lapsed oma negatiivseid kogemusi vanemate või õpetajatega ei jaga, võib olla häbitunne. Lapse jaoks on märksa lihtsam neid teemasid arutada oma eakaaslastega, samuti võib olla

kõnealune probleem tingitud hirmust vanemapoolse karistuse ees, vanemate oskamatuses sellega toime tulla vm.

Lobe, Segers & Tsaliki (2009) ei pea üllatavaks, et seni on tehtud võrdlemisi vähe vanemlikku vahendatust puudutavaid akadeemilisi uuringuid, kuid lähtudes 1980-ndatel tehtud teleri kasutamise reegleid puudutavate uuringute järeldustest, eristavad nad kolme tüüpi regulatsiooni. Esiteks: piirav vahendamine – kasutamisaja piiramine; teiseks: aktiivne vahendamine – vestlused lapsega meediumi sisu ja olemuse üle; kolmandaks – koosvaatamine. (Valkenburg 2004: 54-55; Lobe, Segers & Tsaliki 2009 kaudu). Livingstone (2007) eristab “hindavat juhendamist” (“*evaluative guidance*”) ja “piiravat juhendamist” (“*restrictive guidance*”), kus esimese puhul mõjutatakse lapse käitumist läbi vestlemise, teise puhul läbi piirangute. Tehniliste lahendustena kasutatakse peamiselt arvutisse installeeritud tarkvara, et jälgida laste tegevust (mis lehti küllastavad, kellega suhtlevad jne), samuti lihtsat sirvimisajaloo ülevaatamist jm. Eelistatumaks tehnilistest ja regulatiivsetest meetmetest peavad vanemad aga suhtlust (Kirwil et al 2009). Antud uurimuse fookuses olevate 7-10-aastaste laste puhul on levinuimaks praktikaks laste kõrval istumine, õpetamine ja jälgimine, kuid üldiselt on vahendamise spetsiifika võrdlemisi väheuuritud valdkond (EUKO II 2010).

Võrreldes varasemaid uuringuid, näitas EUKO II, et vanematepoolne vahendatus on kasvanud ning 70% lastest peab seda kasulikuks. Positiivsemalt hindab seda noorem vanusegrupp (9-12), mida võib põhjendada nende väiksemate teadmistega võrreldes vanemate lastega. Samuti on lõviosa (85%) vanematest veendunud, et suudab aidata lastel ohtudega toime tulla, kuid probleemiks on see, et ligi kolmandik lastest väidab, et eirab vanemate soovitusi.

De Haan (2009) teeb ettepaneku ÜRO konventsioonil põhineva laste digitaalsete õiguste harta koostamiseks, seejuures on huvitav üleslaaditava sisu varjamise idee, mis tähendab peitmist ka vanemate eest. Sageli on just vanemad need, kelle silmade alla teatud info sattumist enim kardetakse. De Haan juhib ka tähelepanu EUKO uuringu tulemustele, mille järgi lapsevanemate arvates puutuvad nende võsukesed ohtu sisaldava materjaliga kokku pigem kodus kui koolis, ent siin võib olla tegu ka vanemate teadmatusega selle kohta, mida lapsed kodust väljas teevad.

Vanemate kõrval mõjutavad laste meediakäitumist oluliselt eakaaslased (*peers*). Uuringud on

näidanud, et kuigi vanemad on võimelised nooremas eas lapsi kahjuliku sisu eest kaitsma, muutub kaaslaste mõju eriti märgatavaks teismeeas (nt Hasebrink et al 2009; EUKO II 2010).. Reeglina suudavad vanemad potentsiaalselt riskantset sisu laste eest hoida, sõprade-kaaslaste poolt vahendatud sisu ning tegevused kipuvad olema negatiivsete tagajärgedega (Nathanson 2001). Antud uurimus otseselt eakaaslaste mõjuga ei tegele, kuid pidades silmas Nathansoni (2001) mõtet teismelistest ja kahjulikust sisust, on võimalus paotada ust, kuidas mõjutavad teismelised õed-vennad oma nooremate pereliikmete internetikäitumist, milliseid võimalusi nende mõjul kasutatakse. Seda enam oluliseks teeb selle tõik, et EUKO II (2010) uuringu järgi saab ligi kolmveerand lastest interneti kasutamisel mingit sorti abi eakaaslastelt, kuid võrreldes nt õpetajatega on tõenäosus, et abi puudutab turvalisust, oluliselt väiksem. Nii on õpetajate kui positiivse eeskuju ja suunaja roll seda suurem, sest 73% Euroopa lastest väidab, et õpetaja on neile interneti kasutamise osas õpetussõnu andnud. Ohumärk on aga see, et EUKO II uuring näitas, et kõige vähem õpetust saab just mõjutatavaim ehk 9-10-aastaste grupp.

1.7 Internet ja võimalused

Interneti kasutamine Euroopa laste seas on tavaline, harjumuspärane ja pidevalt kasvav. Eurobaromeetri turvalise interneti uuringu (2005) tulemusi vaadates oli kasv vahemikus 2005 kuni 2008 7%, tõustes 68-lt 75-ni, kusjuures suurima tõusu tegi noorim vanusegrupp, 6-13-aastased lapsed. Ehkki vanemaks saades interneti kasutamine kasvab, saavutatakse McQuillani ja d'Haenensi (2009) järgi proportsionaalne lagi 10. eluaastaks. Loomulikult sõltub interneti kasutamise aktiivsus ja kasutuselevõtu kiirus sellest, kui kiiresti levivad võimalused uuritavas riigis.

Internetis talitamine kätkeb laste jaoks suurt hulka erinevaid võimalusi ja hüvesid. Livingstone & Haddon (2009) jagavad need nelja suurde kategooriasse: 1) haridus, õppimine ja digitaalne kirjaoskus; 2) osalus ja kodanikualgatus; 3) loovus ja eneseväljendus; 4) identiteet ja sotsiaalsed suhted. Erinevad uuringud on näidanud, et lapsed kasutavad internetti peamiselt hariduslikel ja meelelahutuslikel eesmärkidel, samuti info otsimiseks, suhtluseks ja lõbutsemiseks (Hasebrink et al 2009).

Livingstone ja Helsper (2007) on laste arengutee internetis jaganud nelja etappi: 1) esimeseks on informatsiooni otsimine, kas kooli tarbeks või üldisemalt; 2) lisanduvad e-post ja mängud;

3) hakatakse kasutama sõnumivahetusprogramme ja alla laadima muusikat, videoid jm; 4) tulevad juurde mitmed erinevad interaktiivsed ja loovad tegevused.

Livingstone et al (2011:14) EUKO II (2010) andmete põhjal koostatud *online*-võimaluste "redeli" järgi alustavad kõik lapsed internetti kasutama hakates koolitööde ja lihtsamate mängudega, 86% õpib ka vaatama videoid (nt YouTube), kusjuures pool 9-10-aastastest lastest selles vanuses kaugemale ei jõuagi. Kolmveerand lastest kasutab internetti ka aktiivseks suhtluseks, 56% õpib filme, muusikat jne alla laadima, neid teistega jagama ja kaaslastega võrgu vahendusel mängima. 9-10-aastastest lastest edeneb nii kaugemale pool. Kõige edasijõudnumate trepiastmeks nimetavad autorid taset, kus külastatakse jututube, jagatakse faile, peetakse blogi. Üldiselt jõuab nii kaugemale 23% lastest, kuid vaid alla viiendiku 9-12-aastastest lastest.

Interneti kasutamise mitmekesisus on seda suurem, mida laiemalt on levinud materiaalsed võimalused (püsiühendus, arvuti olemasolu lapse magamistoas jm). (Kalmus, Runnel & Siibak 2009) Autorid järeldavad, et karmimate reeglite ja keeldude asemel tuleks enam rõhku panna õpetusele, et internetikeskkonnas tehtud valikud oleks teadlikumad. Nagu selgus ka ülal, peavad nii lapsed kui vanemad parimaks vahendamise meetodiks suhtlemist. Sellest johtuvalt on küsimus, kuidas kasvatada selle kvaliteeti nii, et tulemuseks oleks koduse õpetuse laiem kandepind ja kvaliteetsem sisu samal ajal. Kuivõrd Eesti on väike ja tehnikahuviline, võiks teadlikkuse kasvu saavutamine olla lihtsam kui mõnes teises riigis. Selle eesmärgi täitmisele lähemale jõuda loodab aidata ka antud töö.

McQuillani ja d'Haenensi (2009) järgi ei ole noored internetikasutajad kaugeltki homogeenne grupp ning sugu ja vanus aitavad üsna täpselt ennustada lapse käitumisharjumusi. Vanuse puhul on muutused lineaarsed: mida vanemaks laps saab, seda rohkem haaratakse erinevatest võimalustest ning sellega koos muututakse riskialtimaks. Sugu on küll tugev, ent siiski raskesti ennustatav indikaator ning siin sõltub palju kultuurilistest erinevustest.

Üldiselt on euroopasisesed erinevused kahanemas ning tüdrukute internetikasutus hetkel õige pisut suurem (76% vs 74%). Ainult 6-7-aastaste vanusegrupis domineerivad poisid: 48% 46% vastu. Eestis kasutab 6-10-aastastest lastest internetti 85,3%, mis on Euroopa keskmisest 60,1% tugevasti kõrgem (Hasebrink et al 2009). Küll on üle-euroopaline tendents, et poisid tunnevad end vaatamata tüdrukutega võrdsele interneti kasutamise määrale enesekindlamalt,

mis peegeldub kasutusajas ja erinevates kasutuskohtades. Antud töö fookuses oleva noorima vanusegrupi puhul on uuringud näidanud, et nende internetis viibimise aeg on väiksem, vanemate poolne kontroll suurem ja võimalused seega väiksemad. Samas on vältimatu, et üha nooremana interneti kasutama hakkamine tähendab seda, et olulised etapid lapse suhtlema õppimisel ja õpetamisel on seotud interneti kasutamisega, mida saab käsitleda kui võimalust, ent samas tuleb silmas pidada sellega kaasnevat suurt vastutusekoormat.

Võttes aluseks Livingstone'i (2009) jaotuse, saab *online*-võimalused ja -riskid jaotada järgmisena esitatud tabelis. Olgu öeldud, et riskidel peatun pikemalt järgmises alapunktis.

<i>Online võimalused</i>	<i>Online riskid</i>
Ligipääs globaalsele informatsioonile	Ebaseaduslik sisu
Hariduslikud ressursid	Pedofiilid, <i>online</i> -peibutamine, võõrad
Sotsiaalne võrgustik sõprade vahel	Äärmuslik või seksuaalne vägivald
Meelelahutus ja mängud	Muu kahjulik või solvav sisu
Kasutaja-loodud sisu	Rassistlikud, vihkamist õhutavad materjalid ja tegevus
Kodaniku- või poliitiline osalus	Reklaam ja mõjutamine
Privaatsus identiteedi väljendamiseks	Kallutatud või valeinformatsioon
Kogukondlik kaasatus/ aktiivsus	Privaatse informatsiooni kuritarvitamine
Tehnoloogilised oskused	Küberkiusamine/ küberahistamine
Karjääri edendamine	Mängurlus, finantspettused
Personaalne/ tervislik/ seksuaalne informatsioon	Enesele liiga tegemine (suitsiid, anoreksia)
Erialased grupid/ fännifoorumid	Privaatsuse riivamine/ kuritarvitamine
Jagatud kogemus teistega	Ebaseaduslikud tegevused (häkkerlus, autoriõiguste kuritarvitamine)

Tabel 2. *Online-võimalused ja online-riskid* (Livingstone 2009:30)

1.7 Internet ja riskid

Kalmus (2008) märgib, et uue meediakeskkonna võimalused ja riskid on kujunenud üheks keskseks probleemiks nüüdisaja laste ja noorte meediakasutuse uuringutes. *“Piirid võimaluste ja riskide vahel on kohati hägusad ning sõltuvad vaatenurgast ja väärtushinnangutest.”* (Kalmus 2008: 36). Nii on ettevõtete ja pankade lastele suunatud *online*-teenused kriitilise sotsiaalteooria esindajate silmis laste ärakasutamine kommertshuvides, kuid lapsed ise võivad neis tegevustes näha vaid anonüümset mängulisust.

Internetiohud/riskid jagunevad lapse käitumise põhjal kolme suurde gruppi: 1) sisu – laps ebasoovitava või kahjuliku sisu vastuvõtjana (reklaam, rämpspost, vägivaldne sisu, pornograafia, rassistlik info jne); 2) kontakt – laps täiskasvanu poolt initsieeritud interaktsioonis osalejana (isikliku info jagamine, ahistamine, võõrastega kohtumine, enda vigastamine jne); 3) käitumine – laps suhtes teiste lastega (häkkimine, teise kiusamine,

pornograafilise materjali loomine ja üles laadimine jne).

Ühtne võimaluste ja riskide klassifitseerimine annab senisest suuremad võimalused üle Euroopa tehtavaid uuringuid võrrelda ning seeläbi edaspidist silmas pidades efektiivsemalt käituda. Detailsemaks ja põhjalikumaks ülevaateks tasub vaadata Hasebrink et al (2009), kus on ka analüüsitud ja kokku võetud EU Kids Online'i uuringutulemused. Põgusa ülevaate annab järgnev tabel.

		Sisu: Laps kui vastuvõtja	Kontakt: Laps kui osaleja	Käitumine: Laps kui algataja
V õ i m a l u s e d	Haridus, õppimine ning digitaalne kirjaoskus	Õpiressursid	Kontakt teiste sarnaste huvidega lastega	Enesealgatuslik õppimine või õppimine koos kaaslastega
	Osalus kodanikualgatus ja	Informatsiooni hankimine	Gruppide sisene infovahetus	Konkreetsed kodanikuühiskonda puudutavad tegevused
	Loomingulisus ning eneseväljendus	Ressursside mitmekesisus	Kutsutakse üles osalema või tekitatakse soov omaloominguks ja eneseväljenduseks	<i>Online</i> -sisuloome
	Identiteet ning sotsiaalsed sidemed	Nõuanded (isikliku elu, tervise, seksuaalsuse vms kohta käiv)	Sotsiaalsed võrgustikud, jagatud kogemused	Identiteedi väljendamine
Ri sk id	Kommerts	Reklaam, rämpspost, sponsorlus	Personaalse info jälitamine/ kuritarvitamine	Hasartmängud, illegaalne failide allalaadimine, häkkimine
	Agressiivsed	Vägivaldne või vihkamisele viitav infosisu	Kiusamise, ahistamise või jälitamise ohvriks langemine	Teiste kiusamine või ahistamine
	Seksuaalse alatooniga	Pornograafiline/ kahjulik seksuaalne sisu	Võõrastega kohtumine, peibutuse ohvriks langemine	Pornograafilise materjali loomine ning üleslaadimine
	Väärtuselised	Rassistlik, kallutatud info ja nõuanded (nt narkootikumide kohta)	Enesele liiga tegemine, ebasoovitavate väärtuste sisendamine	Suitsiid/ anoreksia jms teemadel nõu andmine

Tabel 3. Internetivõimaluste ja -riskide klassifikatsioon. Hasebrink et al 2009

Noorimate vanusegruppide puhul, keda üle Euroopa on uuritud kõige vähem, on enamasti tähelepanu pööratud sisule ja privaatsusele, vähem on teada otsekontaktide kohta (Hasebrink et al 2009). Pole üllatav, et *online*-võimaluste ja riskide vahel on tugev positiivne

korrelatsioon ehk, mida laiemalt levib riigis internet, seda avatumad on seda kasutavad lapsed riskidele. Eesti kuulub sealjuures kõrge kasutuse ja kõrgete riskidega riikide hulka, mida on näha ka järgnevast tabelist (Livingstone, Haddon 2009), kus on võrreldud EU Kids Online projektis osalevate riikide tulemusi. Kõrge kasutatavuse ja kõrgete riskidega riikide hulka kuuluvad rikkad Põhja-Euroopa riigid või värskest Euroopa Liiduga liitunud Ida-Euroopa riigid (sh Eesti). Eesti kuulub ka nende riikide sekka, kus kõrgete riskide juures on nendega toimetulekuvõimekus madal, mis on samuti tüüpiline teistele Ida-Euroopa riikidele.

	Laste internetikasutus		
Online-risk	Madal	Keskmine (65%-85%)	Kõrge (> 85%)
Madal	Küpros, Itaalia	Prantsusmaa, Saksamaa	
Keskmine	Kreeka	Austria, Belgia, Iirimaa, Portugal, Hispaania	Taani, Rootsi
Kõrge		Bulgaaria, Tšehhi	Eesti, Island, Holland, Norra, Poola, Sloveenia, Ühendkuningriigid

Tabel 4. Riskide ja internetikasutus riikide kaupa. (Livingstone, Haddon 2009)

Sama näitas ka värskem, 2010. aastal tehtud EUKO II uuring, kus Eesti püsib kategoorias “kõrgem kasutus, kõrgem risk” ja “uus kasutus, uus risk”. “Uus” tähendab seda, et vastavas riigis on laste internetikasutuse ulatus jõudnud ette turvalisuse tagamise infrastruktuuri ja seadusandluse arengust. Eesti kuulub oma näitajate poolest just sellesse kategooriasse (EUKO II 2010).

Ülal on mainitud, et poisid tunnevad end interneti kasutades enesekindlamalt. Samas on poisid ka märgatavalt riskialtimad kui tüdrukud, olles tõenäolisemad vägivaldse või solvava, samuti pornograafilise sisuga lehtede külastajad ning levitajad. Ühtlasi on poisid julgemad välja andma isikuandmeid ja kohtuma internetis tutvutud inimesega päriselus. Tüdrukud tunnevad end solvavast, vägivaldsest ja pornograafilisest materjalist rohkem häirituna, ei anna nii kergelt välja isikuandmeid, ei kohtu võõrastega jne. Samas küberkiusamine puudutab mõlemaid võrdselt. Vanemad teismelised puutuvad *online*-riskidega rohkem kokku kui nooremad lapsed, kuid nooremate võimekus riskidega toime tulla on senini väheuuritud valdkond (Livingstone & Haddon 2009). Olulisi muudatusi ei toonud siin ka EUKO II (2010) uuring, mis andis sarnaseid tulemusi. Uurijate tähelepanu peaks alarmeerima fakt, et 9-10-aastased lapsed on oluliselt ebakindlamad oma interneti kasutamise oskuste suhtes ja vaid vähem kui pooled arvasid, et neil puuduvad baastadmised internetiturvalisusest. Eriti kõnekas on see fakt valguses, kus interneti hakatakse kasutama ühe nooremalt, kuid õpetajate

panus laste interneti kasutamise alasesse harimisse on väike.

Samas tuleb silmas pidada, et statistika võrdlemine ei ole kergete killast ning mõnikord ei pruugi anda ka objektiivset tulemust. Näiteks internetis tuttavaks saadud võõraga päriselus kohtumine oli Rootsis tehtud uuringu järgi olematute kahjudega (Medieradet 2006; Lüders, Brandtzæg & Dunkels 2009) kaudu, ehkki üldiselt peetakse seda suurimaks ohuks internetti kasutavate laste ja noorte jaoks. Sarnaseid tulemusi andis ka EUKO II (2010).

De Haan (2009) toob välja mõned riskide ennetamise ja vältimise strateegiad. Üheks selliseks peab ta emakeelse sisu suurendamist, mis annab laiemad võimalused õppimiseks ja meelelahutuseks. Samuti saab mõndagi ära teha teenusepakkuja, võimaldades tõhusaid, ent mitte liiga ahistavaid filtreid. Ühe riigina, kus on märgatavalt vaja tõsta teadlikkust *online*-riskide kohta, on Eesti. Vajakajäämisi on autori hinnangul ka vanemlikus vahendamises, meediakirjaoskuses, hariduses, toimetulekus ja eneseregulatsiooni koodeksites ja praktikates.

Livingstone (2009) tõdeb, et ei ole siiski kerge määrata, millal riskist saab kahju, sest kumbagi ei ole kuigivõrd lihtne defineerida ning kultuuride vahel Euroopa sees esinevad erinevused. Silmas tuleb aga pidada, et internet ise ei loo laste jaoks riske, vaid vahendab riskide ja võimaluste vahelist tasakaalu. Kui sageli on arvutiõpetust koolis peetud võimaluseks, siis Livingstone ei nimeta seda küll otseselt riskiks, kuid toob võimalike negatiivsete tahkudena välja loovuse vähenemise, laste näost näkku kommunikatsioonist isoleerimise, sotsiaalse ebavõrdsuse suurenemise ning õpetajate tähelepanu hajumise lastelt tehnoloogiale.

Värske EU Kids Online II (2010) uuringu tulemustest selgus, et Eestis on ühe või enama riskiga kokku puutunud kaks kolmandikku lastest, samas veerand neist ütles, et see häiris neid. Kuivõrd laialdasem kasutamine tähendab ka laiemaid võimalusi, olid just Eesti lapsed esirinnas internetitegevuste mitmekesisuse poolest.

1.8 Empiiriline kontekst ja Eesti

Informatsiooni ja kommunikatsiooni tehnoloogia arendamine ja internetiseerumine kujunes 1997. aastal alanud Tiigrihüppe programmiga tagasi Läände püüdleva Eesti üheks edu sümboliks. Nagu märgivad Runnel, Pruulmann-Vengerfeldt & Reinsalu (2009), rõhuti

programmi alguses võimaluste laiendamisele ning ohte ennetavale seadusandlusele ja reeglistikule tähelepanu ei pööratud. Ka uuringutes valitses pikka aega fookus makrotasandil ning mikrotasandile ehk uurimisele, mida inimesed õigupoolest internetis teevad, hakati Eestis keskenduma vaid mõned aastad tagasi.

Illustreerimaks senist tööd veelgi numbritega, on abiks võetud Eurobaromeetri 2008. aasta tulemused. Eesti puhul tasuks lisaks (kodu)arvuti kasutamisele põhjalikumalt süveneda laste mobiiltelefonide kasutamise harjumustesse, sest mobiiltelefone omab 88% lastest ning neist üha suurem hulk on ka internetti ühendamise võimalusega (2008. aastal 30%), eriti pidades silmas, et Eesti vanematel ei ole tavaks oma lastega interneti kasutamisest väga rääkida või nende internetiga seotud tegevusi jälgida. Ühtlasi paistavad Eesti vanemad silma liberaalsusega – vaid neljas Euroopa riigis (lisaks Eestile Tšehhi, Läti ja Belgia) ütles alla 80% vanematest, et neil on lastele kehtestatud isikuandmete jagamise kohta reeglid. Võõrastega rääkimise keelu on Eestis kehtestanud 61% vanematest, samas kui Euroopa keskmine on 83%.

Sarnane suhtumine peegeldub ka jututubade, foorumite, sõnumivahetusprogrammide jms kasutamisel. Eesti koos Lätiga paistis silma ka selle poolest, et suure tõenäosusega ei kanna vanemad illegaalsest sisust ette politseile – 47% vs Euroopa keskmine 92% - samti ei tehta seda spetsiaalsele telefoninumbrile või mõnele vastavale MTÜ-le. Neid numbreid välja tuues ei ole aga mõeldud külvata sotsiaalset paanikat, vaid juhtida pilk sellele, et Eestis on tarvis paremat teavitustööd, mille saavutamiseni antud magistritöö oma panuse loodab anda.

EUKO II (2010) uuringu järgi on Eesti lapsed internetti kasutama hakates Euroopas noorimate seas, tehes seda keskmiselt kaheksa-aastaselt; 82% kõigist lastest kasutab internetti igapäevaselt. Uuring näitas, et meie järelkasv on esirinnas nii positiivsetes kui negatiivsetes pingeridades. Nt on nende digitaalne kirjaoskus esirinnas nagu ka interneti liigtarbimine ja kiusamisega kokkupuutumine (koos Rumeeniaga Euroopa keskmisest kaks korda suuremad näitajad).

Erinevad uuringud on näidanud, et lapse kasvades muutub eakaaslaste roll internetisisu vahendamisel vanemate ja õpetajate omast tähtsamaks, mida toetas ka uuring “Lapsed ja internet 2006”. Kui 11-12aastaste laste puhul on vanemad ja õpetajad võrdväärsele kohale, siis 13-14aastaste grupis on sõbrad ja õpetajad vanematest tähtsamal kohal. 6-8aastaste laste seas

on konkurentsilt esikohal vanemad. Huvitav on seejuures, et lasteaiakasvatajatelt ei saavat Eesti lapsed üldse juhiseid.

Sarnase tulemuseni jõudis oma Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis tehtud bakalaureusetöös ka Romanenkov (2009), kelle uurimusest selgus, et Eestis tekib vahe 9-10 ja 11-12aastaste laste vahel – esimese grupi puhul on vanemate juhendamine silmapaistev, hiljem enam mitte. Aasta hiljem Karu (2010) poolt tehtud fookusgrupi intervjuudest 7-8aastaste lastega selgus aga, et ka selle vanusegrupi puhul on vanemlik vahendatus üsnagi olematu, samas arvatud kasutama olid neid õpetanud just vanemad. Noorima vanusegrupi esindajad puutuvad eeskätt kokku tehnoloogiliste ja tarkvaraliste riskidega, emotsionaalsete riskidega mitte niivõrd. Ebameeldiva sisuga kokku puutumisel kõnelevad lapsed sellest eeskätt vanemate või õdede-vendadega.

Ülal mainitud uuringu "Lapsed ja internet" 2006. aasta uuringutulemused haakuvad Siibaku ja Vinteri (2010) leidudega, mille järgi on lasteaiaaegsed lapsed juba aktiivsed arvutikasutajad, kuid meediapädevuse alast vastutust ei tihka kasvatajad enesele võtta, pidades seda eeskätt kodu ülesandeks. Autorite sõnul võib üheks põhjuseks olla õpetajate endi vähene ettevalmistus, sest vastavaid erikoolitusi nagu nt Soomes, Austraalias, USAs ja mujal Eestis eriti ei korraldata. Üldiselt peegeldus lasteaiaõpetajate vastustes ebakindlus oma arvutikasutusoskuste osas ja puudulik teadlikkus meediapädevuse õpetamise vajalikkusest.

1.9 Uurimisküsimused

Olles loonud teoreetilise konteksti antud uuringu ümber ja tutvunud võrdlemisi põhjalikult uuringutega Eestis ja mujal, on selge, et just laste *online*-ohtude temaatika on oluline uurimisvaldkond, kuivõrd oleme jätkuvaks perekonna muundumise, suurema individualiseerumise ja IKT-vahendite leviku tunnistajaks. On oluline mõista, kuidas toimub veebiohtude mõistmine, nendega toimetulemine ning laste ja nende oluliste teiste vastastikune mõjutamine mikrokeskkonnas, millest johtuvalt on antud magistritööks seatud järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas mõistavad lapsed *online*-ohte? Kuidas mõistavad *online*-riske õed-vennad, kuidas vanemad, kuidas õpetaja?
2. Kuidas talitavad lapsed, olles kokku puutunud internetiohuga?
3. Kuidas käituvad osapooled, kui laps on puutunud kokku kahjuliku internetisisuga?
4. Kas ja kuidas mõjutab laps oluliste teiste internetikäitumist?
5. Kuidas mõjuvad erinevad olulised teised lapse internetikäitumist?
6. Mil määral ja kuidas suhtlevad omavahel vanemad ja õpetaja seoses võimaliku riskikäitumisega ning internetikasvatusega üldisemalt?

2. Metoodika ja valim

2.1 Meetodi kirjeldus

Eelnevast peatükist selgus, et lapse internetialasel kasvamisel ja kasvatamisel on suurima tähtsusega vanemad, õpetajad ja eakaaslased. Internetti ja sellega seotud riske käsitlevates kvantitatiivsetes uuringutes, nagu ülal korduvalt tsiteeritud EUKO II, Mediapro vm, küsitletakse harilikult lapsi ja/või vanemaid. Nagu ka Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis tehtud kvalitatiivsetes tudengitöodes (nt Karu 2010, Romanenkov 2009).

Käesolev magistritöö seab kesksele kohale lapse ja võtab tema internetialase (riski)käitumise ja (võimalike) tagajärgedega toimetulemisstrateegiate mõistmiseks kõrvale lapse vanema venna-õe, vanema ja õpetaja-klassijuhataja ehk olulised teised. Kõigi nelja osapoolega viidi läbi semistruktureeritud intervjuuga kombineeritud vaatlus, et selgitada last mõjutavad aspektid. Vaatlusmeetod puudutas eeskätt perekonna nooremat ja vanemat last, kes intervjuu ajal istusid arvuti ees ja näitasid uurijale toiminguid, mida seal tehakse. Arvuti juures või lähedal olid ka lapsevanemad (v.a perekond 1 puhul), kuid intervjuu ajal seda otseselt ei kasutatud. Õpetajatest avaldas soovi arvuti juures olla ja oma tegemisi näidata vaid 1. mudeli õpetaja, teised ei pidanud seda vajalikuks, vaid kirjeldasid oma tegemisi sõnades. Pidades silmas erinevate uurijate tähelepanekuid, et nii lastelt kui vanematelt lapse tegevuste kohta küsides lahknevad vastused sageli (Lobe et al 2010), võib kahe lisaosapoole kaasamine anda täielikuma pildi ja samas võimaldada seletada erinevuste tekkimise põhjuseid.

Uurimustöö lähtub kvalitatiivsete uurimismeetodite konstruktivistlikust paradigmast. Guba ja Lincoln (1994) järgi on säärase uuringute: a) *ontoloogia relativistlik* ehk reaalsused on tajupõhised, koosnedes sotsiaalsel suhtlusel ja kogemisel põhinevatest mitmetest põimunud konstruktsioonidest, mis on loomult spetsiifilised ja vormiliselt ning sisuliselt sõltuvad neid konstruktsioone omavatest inimestest ja gruppidest. Konstruktsioonid ei ole teineteisest “tõesemad”, vaid rohkem või vähem keerulised; b) *epistemoloogiliselt transaktsionaalsed ja subjektivistlikud* ehk eeldatakse, et uurija ja uuritav on uurimisprotsessi käigus interaktiivselt seotud ja “leiud” konstrueeritakse uuringu käigus; c) *metodoloogiliselt hermeneutilised ja dialektilised* ehk kuna individuaalseid konstruktsioone on võimalik esile kutsuda ja viimistleda vaid uurija ja uuritava vahelise interaktsiooni tulemusena, on eesmärk jõuda

konsensusliku konstruktsioonini, mis on informeeritum ja mitmekihilisem kui varasemad.

Nagu Kruuse (2010) laste ja televisiooni teemalist uuringut tehes, lähtub ka käesolev magistritöö Dafina Lemishi (2007) mõttest, et lapsi uurides ei tuleks lähtuda mitte täiskasvanute väärtustest, hoiakutest ja õige-vale kriteeriumidest, vaid püüdma kuulata last hinnanguid andmata, et lapse enda kogemused ja väärtused esile pääseksid. Lisades uuringusse lapse vanema venna-õe, lapsevanema(d) ja õpetaja-klassijuhataja, on võimalik jõuda ka lapse kogemuste ja väärtuste kujunemise algeteni.

2.1.1 Semistruktureeritud süvaintervjuu

Uuring viidi läbi kasutades semistruktureeritud intervjuu meetodit kombineerituna vaatlusega. Semistruktureeritud intervjuu vabastab uurija standardiseeritud intervjuu meetodilistest ahelatest, võimaldades paremini jõuda uute teadmiste ja tähendusteni. Nii on võimalik paindlikumalt jõuda uuritava puhul nende aspektideni, mida ta ise olulisemaks peab, ja selgitada, kuidas tähenduste loomise protsess toimub, sest see on sama tähtis kui see, mida lõpuks küsitakse ja edasi antakse (nt Fontana ja Frey 1994 või Holstein ja Gubrium 2002). Intervjuud tehes lähtuti aktiivse intervjuueerimise praktikast, et vastustest tekiks narratiiv.

Nii rahvusvahelised uurijad nagu Lobe et al (2010) kui Eestis uuringuid teinud tudengid on nentunud, et algkooliealiste laste kvalitatiivsel uurimisel on sageli parem mõte teha fookusgrupi intervjuusid kui individuaalseid süvaintervjuusid, sest eakaaslastega koos aktiveeruvad lapsed kergemini ja on seega altimad oma mõtteid avaldama. Antud uuringu puhul, kus fookuses konkreetne laps ja tema peremudel, oli ainuõige kasutada süvaintervjuud, mis on uurijale ka suurem väljakutse.

Kõigi nelja osapoole tarbeks koostati intervjuukava (Lisa 1). Peresiseselt oli ülesehitus ja küsimused sarnased, fookusega nooremal lapsel ja erinedes sõnastuselt. Õpetajate puhul oli intervjuukava õpetatava keskne, sest 1. kooliastmes annab õpetaja-klassijuhataja enamikke aineid.

Fontana ja Frey (1994) märgivad, et kui traditsiooniliselt tuleb intervjueeritavaid alati kohelda ekspertidena, kellega ei astuta tavavestlusse ega avaldata oma arvamust ja tundeid, siis nagu mainivad ka Holstein ja Gubrium (1992), on usaldusliku sideme ning sügavamate ja

põhjalikumate vastuste saamiseks paslik ka “ennast” intervjuusse lisada. Arvestades, et võimalus vestlemiseks on ühekordne, võeti selles uuringus seda arvesse ja kasutati, et saada maksimaalne tulemus.

Intervjuu kava oli jagatud blokkidesse, et need kulgeksid sarnase stsenaariumi järgi ja oleksid tulemusi analüüsima hakates hoomatavamad. Õpetajate intervjuukava oli jaotatud viide blokki: 1) sissejuhatavad küsimused; 2) küsimused ohtudest teadlikkuse kohta; 3) küsimused toimetuleku kohta; 4) küsimused arvutikasutuse kohta; 5) küsimused õppekava kohta.

Perekonnaliikmete tarbeks koostatud intervjuukavad järgisid sarnast ülesehitust, alates sissejuhatavate küsimustega vanuse ja arvutikasutuse kohta, sotsiaalse vahendamise, ohuteadlikkuse, toimetulekuoskuse, piirangute jm-ga. Lapsevanemate kava lõppes küsimustega kooli ja kodu suhete kohta. Oluline oli, et intervjuukavad annaksid eeskätt vastuse vaatlusalustest noorima kohta. Intervjuud kestsid sõltuvalt informandi jutukusest 25 minutit kuni poolteist tundi ja need salvestati diktofonile, kust need hiljem transkribeeriti.

2.1.2 Vaatlus

Arvutit kasutades ja internetis surfates tunduvad mitmed tehtavad toimingud nende tegijatele iseenesestmõistetavad ja säärastena on neid keeruline sõnastada. Eriti käib see laste kohta, kelle väljendusvõime ja sõnavara ei pruugi võimaldada kõiki tegevusi kirjeldada, veel vähem analüüsida. Teisalt võib subjekt oma sõnastuses olla väga täpne, kuid uurija võib seda valesti tõlgendada.

Saamaks paremini aru, kuidas uuritavad subjektid arvutit ja internetti antud uurimuse jaoks olulises võtmes kasutavad ehk millised on käitumis- ja õpetamispraktikad, samuti võimalike riskide ja kahjudega toimetulemise mehhanismid, kasutati ühes semistruktureeritud süvaintervjuudega vaatluse meetodit.

Otsene kontakt ja vaatlus annavad uurijale mitmeid eeliseid. Ta mõistab paremini tegevuse konteksti, saab olla avatum ja avastustele suunatum, näeb tõenäolisemalt detaile, mis võivad ka uurimuses osalejatele märkamatuks jääda, saab tõenäolisemalt kätte tundlikku infot ning suudab mõtestada inimeste arusaamu (Pelto & Pelto 1978; Patton 1990 kaudu).

Kirjeldamiseks vaatleja raamistikku antud uuringus, on aluseks võetud Pattoni (1990) viiedimensiooniline jaotus: 1) vaatleja-hindaja roll – osaline vaatlus; 2) vaatleja portreerimine teistele – avalik ehk kõik uuringus osalejad teavad, et toimub vaatlus ja kes on vaatleja; 3) vaatluse eesmärkide tutvustamine – kõik osalejad on vaatluse tõelistest eesmärkidest täielikult teadlikud; 4) vaatluse kestvus – ühekordne vaatlus (koos intervjuuga ca tund); 5) vaatluse fookus – kitsas ehk keskendutakse ühele elemendile, antud juhul arvutiga ja internetiga toimetamisele.

Kuna uuringu kandvaks osaks oli intervjuu ja selle läbiviimine nõudis tublisti tähelepanu ja keskendumist, kasutati n-ö valjusti mõtlemise (*think aloud*) meetodit, kus usutluse käigus tehtud tähelepanekuid paluti selle loomuliku osana lahti seletada. Eeskätt kasutati seda pere mõlema lapse intervjuerimisel, kes usutluse ajal viibisid arvuti ees ja uurija küsimuse korral näitasid ette arvutis-internetis tehtavad tegevused ja kirjeldasid neid. Nii sai aimu, miks midagi tehakse ja kust on pärit oskus vastava tegevuse jaoks (Facebookist alati väljalogimine, veebilehitsemine jne). Valjusti mõtlemine oli tähtis seepärast, et intervjueritav sõnastaks oma tegevuse ja arusaamise selle tegevuse kohta ise. Samuti esines ka uurijapoolset ettesõnastamist, kuid seda küsimuse vormis, et olla veendunud, kas tegevuse sisust saadi õigesti aru.

Vaatluse käigus keskenduti laste tegevustele arvutis (kuidas toimub veebilehitsemine, kas lehed on salvestatud järjehoidjatesse jne), kus kasutatav arvuti elamises paikneb, milline on laste ligipääs sellele jne. Need andmed talletati valjusti mõtlemise meetodi abil ja uurija poolt paralleelselt märkmikusse, kuhu tehti sissekandeid intervjuu ajal. Vahetult pärast intervjuu(de) lõppu täiendati märkmeid mälu järgi.

2.1.3 Uuringu eetika

Kvalitatiivsete uuringute eripära võrreldes kvantitatiivsetega on uurija ja uuritava subjekti vahetu ja personaalne kokkupuude. Uuringu käigus jagavad uuritavad uurijaga sageli delikaatset informatsiooni, mis teeb uuringu läbiviimise protsessi eetiliselt tundlikuks. Iseäranis tõsi on see antud magistritöö puhul, kus vaatluse all on pere oma kahe alaealise lapse ning vanema(te)ga.

Uuritaval subjektil on õigus olla informeeritud, et neid uuritakse. Uuritavat ei tohi petta enda

tegelikku identiteeti ja uuringu eesmärki ning tulemusi varjates (Punch 1994). Sarnased põhimõtted on kirja pannud ka Babbie (2008), kes märgib, et kõik uuringus osalejad peavad seda tegema vabatahtlikult ja uuringus osalemine ei tohi tekitada inimestele kahju. Eriti ei ole enda tegelike motiivide ja/või identiteedi varjamine õigustatud antud juhul, kus perekond peaks uurija lubama väga sügavale oma privaatsfääri. Ehkki on vähetõenäoline, et mõni tulevane uurija satub uurima samu inimesi, tuleb siiski teha kõik, et mitte kuritarvitada subjektide usaldust, sest arvestades Eesti väiksust, on tõenäoline, et negatiivne kogemus tekitab resonantsi.

Ka siin töös on lähtutud kvalitatiivsete uuringute kohta käivast kokkuleppelisest nõudest, et avaldatud tulemustes on isikute identiteedid, asukohad jne peidetud, kogutud andmetes on inimesed anonüümsed ja kõik andmed on turvaliselt konfidentsiaalsed (Bulmer 1982: 225; Punch 1994 kaudu). Neid ja eelmises lõigus olevaid põhimõtteid tutvustati uuringus osalenud lapsevanematele ja pereliikmetele külaskäigul ja ka intervjuude alguses. Samuti osalenud õpetajatele intervjuu eel. Igale uuringus osalenud täiskasvanule (lapsevanemad Lisa 3 ja õpetajad Lisa 4) saadeti kiri, millega tutvustati uurijat, uuringut, selle eesmärke ja osaleja(te) rolli uuringus. Nii saadi teadlik nõusolek (*informed consent*). Et lapsed ei ole seadusküpsed enda eest otsustama, täitsid vanemad ka väravavalvuri rolli ehk võtsid otsuse vastu oma laste eest.

Kuigi uurimustöös on oluline kõikide vastajate identiteeti peita, peaks EUKO uurimisgrupi koostatud parimate uurimispraktikate juhendi (Lobe et al 2010) järgi andma lapse vastuseid vanematele lugeda. Vanematele pakuti seda võimalust, aga nad ei pidanud vajalikuks seda teha.

Babbie'le (2008: 67-73) tuginedes jälgiti järgmisi põhimõtteid: 1) uuringus osalemine on vabatahtlik; 2) uurija peab infot koguma ja andmeid käitlema selliselt, et ei tekita uuringuga selles osalenud inimestele kahju; 3) uuringu osaliste anonüümsus ja konfidentsiaalsus on kaitstud; 4) uurija identiteeti, uuringu eesmärke ja selle tulemuste kasutamise plaane ei varjata uuringu osaliste eest.

Erinevad autorid kahtlevad, kas hüvede pakkumine intervjuu eest on otstarbekas. Eriti laste puhul. Intervjuu ja seega uuringutulemuste võimaliku mõjutamise mõttes ei ole kindlasti mõistlik teha seda enne intervjuud. Kuna uuringus osalemine nõudis tublisti aega tervelt

perelt, viidi perele külla minnes kaasa kotitäis viinamarju.

2.1.4 Tulemuste analüüs

Kvalitatiivsete meetodite puhul on oluline, et tulemusi, antud juhul kombineeritud vaatluse tulemusi, ei sobitataks olemasoleva teooria raamidesse (Daymon, Holloway 2002). Sellest johtuvalt oli ülalmainitud narratiivi loomise aspekt intervjuudes seda olulisem, et transkriptsioonide analüüsimiseks kasutati lihtmeetodit.

Selleks transkribeeriti kõik helisalvestatud intervjuud ja seati korda intervjuu käigus tehtud vaatlusmärkmehed. Intervjuude lugemise ja läbitöötamise käigus tõsteti kõrvale olulised tsitaadid ja märksõnad, mida peeti tähtsaks nii konkreetse intervjuueeritu, mudelpere kui mudelitevahelise võrdluse kontekstis. Nii koondus hulk andmeid, mille põhjal oli võimalik esitada magistr töö tulemuste peatükk kui ka järeldused ja diskussioon.

Transkribeeritud intervjuude analüüsiks kasutati kvalitatiivset andmeanalüüsi meetodit, kus intervjuude tekstidest tõsteti välja olulisemad ja tähelepanuväärsemad laused-lõigud, samuti fikseeriti nende olulisuste kordumine intervjuudes. Nagu kirjutavad Ritchie ja Spencer (2002), siis annavad süvaintervjuud läbi kvalitatiivse sisuanalüüsi sügavama pildi ja seletused teorialoome sotsiaalse käitumise kohta.

Antud töö puhul käis tulemuste analüüs lähtuvalt teooria ja olemasolevate empiiriliste andmete põhjal seatud uurimisküsimuste järgi, mille põhjal koostati ka intervjuukavad. Nii oli uurimisküsimuste ja nende põhjal koostatud intervjuukavade eesmärgiks saada informatsiooni, mille põhjal jõuda sisemiste struktuuride mõistmiseni, erinevate suhtumiste, käitumiste, motivatsioonide jm avastamise ja nimetamiseni, nendevaheliste seoste leidmiseni - seletuste tuvastamiseks ja ainese leidmiseks uute uuringuteemade tarbeks. Need eesmärgid on kvalitatiivsete uuringute peamiste eesmärkidena nimetanud ka Ritchie ja Spencer (2002).

2.2 Valim

Antud uuringu valimi moodustas neli neljaliikmelist gruppi, mis koostati ühe mudeli järgi. Iga grupp koosnes: 1) I kooliastme viimases etapis ehk 3. klassis käivast õpilasest (9-10-aastane laps); 2) tema õpetajast-klassijuhatajast; 3) lapsevanema(te)st; 4) sama pere 12-16-aastasest

lapsest.

Valimi koostamiseks kasutas magistritöö autor isiklikke kontakte, et leida sobivad perekonnad ja sealt edasi õpetajad. Lisaks kasutati ühe kanalina noortega tegeleva spordiklubi siselisi, kuhu saadeti uuringut ja autorit tutvustav kiri. Kokkuvõtvalt võib öelda, et tegemist oli n-ö käepäraste subjektide valimiga, kus esmalt otsiti valimisse sobivaid peresid uurija tutvusringkonnast ning pärast sellise leidmist küsiti intervjuu järel samadele kriteeriumidele vastavate perekondade kontakte ehk rakendati lumepallimeetodit. Viimane tuli eeskätt kõne alla seetõttu, et eeltöö põhjal sai selgeks, et valimi kokkusaamiseks tuleb teha päris palju tööd, sest üks asi oli leida sobiv perekond, teine nad uuringus osalema saada.

Ehkki alguses ei olnud vanemate õdede-vendade intervjuerimine kavas, on erinevad uuringud näidanud, et lapsed arutavad ja lahendavad võrgukeskkonnas ette tulnud ebameeldivusi nagu kiusamine, pedofiilid jms isekeskis, töötades omal nõul välja käitumismudelid, eelistades seega eakaaslaste vanematele ja õpetajatele. (Livingstone 2009) Seega näib põhjendatud ootus, et noorem õde-vend saab abi ja juhendust just oma vanemalt õelt-vennalt, mitte vanematelt ega koolist.

Esmane kontakt perekonnaga loodi läbi ühise tuttava, et tekitada usaldust (*known-sponsor*). Tema kaudu jõudis pereni ka esimene informatsioon uurija ja uuringu kohta. Saanuna loa jagada tema kontaktandmeid võttis uurija lapsevanemaga ühendust ja leppis intervjuude aja ja koha kokku. Üheksast pereliikmetega toimunud intervjuust kaheksa toimusid kodudes järjestikku, üks usutus lapsevanematega restoranis, sest nii sobis neile ajaliselt. Ehkki esialgu oli kavas külastada perekondi kahel korral, osutus võimalikuks kõik kolm intervjuud järjest ära teha. Pärast intervjuusid perekondade liikmetega küsiti ka õpetaja-klassijuhataja kontakti, kellega sai kokkuleppele kas telefoni või e-posti teel, ühel puhul pidi õpetajat otsima minema kooli, sest ta ei vastanud e-kirjadele ja koolist ei antud ka tema telefoninumbrit. Võimalike ebameeldivuste vältimiseks ei öeldud õpetajale, keda tema õpilastest konkreetselt intervjueriti.

Töös on perekond ja õpetaja esitatud kui Mudel, kuhu kuulus 3. klassis käiv laps, tema 12-16-aastane õde-vend, ema ja/või isa ning õpetaja. Tekstis markeerib number 1-4 mudelit, tähistus nP või nT on noorem laps (poiss või tüdruk), nV või nÕ on vanem laps (vend või õde), nE või nEI markeerib, kas intervjuul osales ainult ema või nii ema kui isa ning nÕP tähendab

õpetajat. Kooli asumine linnas või maal ei olnud oluline, tähtis oli, et üks õpetaja poleks klassijuhatajaks kahele 3. klassi lapsele korraga, mida ka ei juhtunud.

Mudel 1	Mudel 2	Mudel 3	Mudel 4
1T, 1V (12-aastane), 1EI (vanemad soovisid mõlemad osaleda), 1ÕP (staaž 16 aastat)	2P, 2V (16), 2E, 2ÕP (25)	3P, 3T (12), 3EI (mõlemad vanemad soovisid osaleda), 3ÕP (11)	4T, 4Õ (16), 4E (ema kasvatab üksi), 4ÕP (35)

Tabel 5. Uuringus osalenud inimesed tekstis esinevate koodide järgi.

Intervjuud toimusid soovitatavalt individuaalselt ehk üks intervjueritav koos uurijaga, mis ei kehtinud ainult Mudeli 3 puhul, kus 3Õ oli nõus uurijaga rääkima ainult sõbranna juuresolekul (sõbranna oli terve intervjuu vältel vait) ning lapsevanemad soovisid kõnelda 3P kuuldes. Tulemuste analüüsis ja transkriptsioonides esinevad nimed on kõik muudetud.

3. Tulemused

3.1 *Online*-ohtude mõistmine mudeli liikmete seas

3.1.1 *Online*-ohtude mõistmine laste seas

Intervjuu kava koostamisel lähtuti EUKO projekti internetivõimaluste ja -riskide klassifikatsiooni (Tabel 3) maatriksist, kuid arvestades fookuses oleva vanuserühma (1. kooliaste ehk 9-10-aastased lapsed) arengut, kasutati teatud mõistete (pornograafia, seksuaalne vägivald jne) väljendamiseks lihtsamaid sünonüüme-eufemisme nagu “paha”, “halb”, “ebameeldiv” jne.

Ohtudena nimetasid kõik neli intervjueritud 1. kooliastme õpilast eeskätt viiruseid, mille päritolu ja arvuti nakatumine seostusid valele leheküljele minemisega, valesse kohta vajutamise või alla laadimisega. “Valede lehekülgedega” seotud olid ka lehed, millele vajutades “peab maksma”.

- ▲ **Põhilised asjad on viirused, mis sind interneti puhul hirmutavad või on teisi asju veel?**

Ei ole mingeid teisi asju. (1T)

- ▲ **Kuidas sa aru saad, et see leht on... sa ütlesid, et vajutad kuskile ja tuleb viirus arvutisse?**

Ma näiteks kirjutan vale lehekülje ja siis tuleb mingi teine lehekülje ja siis sealt võib tavaliselt tulla mingi viiruse lehekülje. (2P)

- ▲ */.../ nagu viiruseid tõmmata alla saab teistele ja siis häkid teise arvutisse sisse ja tõmbad mingi sellise asja, mis toob viiruse. (3P)*

- ▲ **On veel midagi, mis on halb või kahjulik või negatiivne või ohtlik?**

Ma ei tea, ma ei tea viiruste kohta eriti midagi. Minu arust rohkem pole. (3P)

Viiruste kohta olid intervjueritud lapsed teada saanud vanematelt, kes eranditult kõigi puhul olid esmaseks info- ja õpetusallikaks arvuti kasutamisel. Ühtlasi pärines vanematelt ka hoiatus viiruste kohta, mis nagu lastega vesteldes selgus, on ühine nimetaja enamiku interneti kasutamisega seotud ohtude puhul. Kokkuvõtlikult kõlas seletus nii: kui minna leheküljele, kuhu vanem(ad) ei ole lubanud minna, tuleb arvutisse viirus.

Kokkupuuted erinevate riskidega olid kõigil lastel märksa laiemad kui pelgalt viiruse kui ohu nimetamine. Et kõigi laste puhul oli arvuti ja interneti peamine otstarve mänguvahend, oli tugevamaid kokkupuuteid ka reklaami, hüpinkakende jm sarnase eksitava informatsiooniga. Ka neid lehekülgi nimetati koondnimega viirus, kuid mõisteti ka pettust lehekülje taga.

- ♣ *“Siis kui ma mõnda mängu mängin seal y3-es, siis seal tuleb mingi asi ette, et õnnitleme, sa oled see ja see. /.../ see on imelik, et ta ütleb, et sa oled võitja ja siis seal all on kirjas, et uuri, kuidas võita.” (4T)*

Samas ei häirinud Facebookis asuvad reklaamid, õigemini nendes ei nähtud otsest kahju või ohtu. Põhjuseks nende visuaalne mitte-eristumine üldisest keskkonna väljanägemisest. Mingil esiletõstetud leheküljel “Meeldib” vajutamine seostus pigem võimalusega avaldada oma poolehoidu.

- ♣ ***Mis sa arvad, kes need paneb sinna?**
Ei, siin on mingi igast Skypargi lehed. Siin on ainult pandud, et ma ei tea, on mingi kuulus inimene või midagi. Ei ole suvaliselt inimesed pandud. Nad on need kõrvale pannud ja saad vaadata, mis sulle meeldib. (1T)*

Ehkki formaalselt võib Facebookiga liituda 13. eluaasta täitumisel, oli kõigile neljale intervjueeritud 3. klassi lapsele kasutaja tehtud. Kasutaja tegi üks lapsevanematest, kuid initsiatiiv tuli lapse poolt. Selgus, et 9-10-aastase lapse jaoks seostub Facebook peamiselt võimalusega mängida, kuid 1T puhul nt oli Facebooki loodud spordiringi suletud grupp, mida kureeris kaks täiskasvanud treenerit. Seal vahetati infot treeningute toimumisaegade ja -kohtade osas, samuti said treeningutel osalevad lapsed sinna oma osalusest teada anda.

Nii oli Facebook ka vajalik suhtluskeskkond, kuid nähtavasti see aspekt kõnealuses vanuses veel ei prevaleeri. Ohuna ei maininud ükski lastest võõrastega suhtlemist Facebookis. Vaid niipalju, et vanemad ei olnud lubanud täiskasvanuid oma sõbraks võtta. Kuna laste ja vanemate vahel oli usalduslik ja avatud side, ning Facebooki kasutaja oli teinud lapsevanem, toimus uute sõprade lisamise ja/või vastuvõtmise osas lapse ja vanema(te) vahel suhtlus ning vanematel oli võimalus kontrollida oma lapse sõpru.

- ♣ *“Kui see on väike laps, siis emme nii kui nii teab. Kui ma eriti hästi ei tunne, siis ei võta. Kui tunnen, siis võtan.” (1T)*

Seoses Facebookiga nimetati keelatud tegevusena ka ropendamist, inetute kommentaaride postitamist, kuid ka nt paljastavate või perekondlikku varanduslikku seisut eksponeerivate piltide üles laadimist. Viimast vaid 1T puhul, kus klassijuhataja oli võrreldes teiste õpetajatega mõnevõrra teadlikum. Samas ei näinud 1T probleemi selles, et õpetaja peab klassiblogi, kus nägude ja eesnimedega eksponeeritud klassi õpilaste tegemised läbi kolme klassi sõnas, pildis ja videos. Oluline mõjur selle turvaliseks pidamiseks oli just õpetaja ise, kes samuti ei näinud avatud blogikeskkonda säärase materjali postitamises negatiivset. Sarnane blogikeskkond oli ka 2P-1, kelle treener kasutas seda treening- jm info edastamiseks. Ka seal olid lapsed ees- ja

perenimede ja piltidega esindatud. Ehkki 2P enda sõnul kirjutas pilte kokku ei viidud.

▲ **Kas sulle meeldib, et videod üleval või mõnikord ei meeldi ka?**

“Ei mulle meeldib. Ükskord me pidime nalja neid lugema ja siis ma pidin ühes kohas veel ja siis ma sain sealt vaadata. Et mis oli kõige naljakam ja siis ma sain sellest rääkida.” (1T)

Kokkupuude erootilise sisuga lehtedega oli 1T-l ja 3P-l. Esimesel kaudselt läbi selle, et väidetavalt oli keegi vanema klassi õpilane kooli arvutiklassis läinud pornograafilise sisuga lehele ja läbi selle sai terve põhikooli arvutiklassi keelu. 3P sattus erootilise sisuga piltidele läbi Google otsingu.

▲ **Kas sinuga on midagi sellist juhtunud internetis, mis sulle ei meeldinud?**

“Jah, ma ei mäletagi, mis ma otsingusse panin ja siis mulle tulid rõvedad pildid ette.”

▲ **Milles see rõvedus seisnes?**

“Paljad naised.” (3P)

Google'i otsingu kasutamine tõi välja huvitava fakti – nimelt nähti selles võimalust infot leida ja seda kasutama oli suunatud koolist (nt mingi referaadi vm kirjutamise jaoks), kuid selle kasutama õpetamine oli kodu teha. Vägivaldse sisuga olid kokku puutunud 2P ja 3P ehk mõlemad poisid, seda läbi sõprade näidatud videote ja/või arvutimängude. 1T, 2P ja 3P olid tuttavad ka Youtube'iga. Kui esimene kasutas seda peamiselt muusika kuulamiseks, siis poisid ka videote vaatamiseks. Ebaseadusliku sisu ja piraatluse teema oli kõigile võõras.

3.1.2 Online-ohutude mõistmine õdede-vendade seas

Ohtude mõistmine fookuses olnud 3. klassi laste vanemate õdede-vendade seas oli tugevalt seotud nende vanuse ja sotsiaalse keskkonnaga, eeskätt sõprade ja pere mõjuga interneti kasutamisele. Ootuspäraselt oli vanemate õdede-vendade interneti kasutamise amplituud märgatavalt suurem, kuid selle võrra ka riskikäitumine. Juhuslikult sattusid 1V ja 3Õ olema 12-aastased, 2V ja 4Õ 16-aastased. Mõlemal puhul üks poiss, teine tüdruk.

Oluline muutus oli konkreetsem ettekujutus ohtudest. Kui 1. kooliastme lastel seisnes oht abstraktse sisuga mõistes “viirus”, mis hõlmas enda alla nii viirused, reklaami, arvuti katkiminemise jne, siis 12- ja 16-aastaste laste seas oli arusaam ohtudest märksa konkreetsem, kogemused suuremad ja vahetumad, kuid riskikäitumine samuti mitmekülgsem.

Ohuna leidsid märkimist küberkiusamine, võõraste inimestega suhtlemine, reklaamid, häkkimine, petmine, vägivaldne infosisu, personaalse info kuritarvitamine, pornograafilise sisu jne.

- ▲ “Ma ei tea, igasugu lepinguid sõlmida. Ja internetiga on suur oht see, et maksad ära ja siis pärast ei tule kättegi. Tellid asju näiteks.” (1V)
- ▲ “Mingid tundmatud inimesed tahavad kuskil sõbrad olla ja ikka võetakse need sõbrakutsed vastu ja siis tuleb välja, et on mingi pervar ja hakkab sind ära kasutama. Need ongi sellised ohtlikumad.” (2V)
- ▲ “Äkki keegi kiusab teda mingi interneti teel./.../ Häkkerid. Mul on olnud häkkerid, mul häkiti msni sisse. /.../nagu peksmist? Jah, ma olen näinud, klassivennad on näidanud./.../” (3Õ)
- ▲ “Väiksele lapsele ohtlikuks, need interneti kurjategijad, näiteks tõmbavad väikseid lapsi haneks kuidagi, ma ei tea, hakkavad rääkima kuskil Facebookis või... petavad.” (4Õ)

Teadaolevate ohtude spekter oli, nagu toodud tekstinäidetest näha, lai, kuid nende sotsiaalne vahendamine oma nooremale õele-vennale märkimisväärselt väike, et mitte öelda nullilähedane. Läbi erinevate suhtluskeskkondade on vanemad lapsed avatud enamatele ohtudele, mida soodustab vanemate kontrolli nõrgenemine vanuse kasvades. Kui 1T ja 1V suhtes kehtisid peres samad arvutikasutamise ajalised piirangud, siis teistel puhkudel oli vanemate kontroll minimaalne. Et oskused nt Facebooki kasutada vanemaks saades kasvavad, oli vanemate laste Facebooki profiil märgatavalt inforohkem kui nende noorematel õdedel-vendadel, nagu oli suurem ka sõprade ja üles laetud piltide arv.

Nagu selgus 2E ja 4E vastustest, peetakse oma vanemaid lapsi internetikasutamise osas endast pädevamaks, mis tegelikult on peresiseses internetikasvatuses rakendamata potentsiaal. Kui välja arvata lehitsemisajaloo jälgimine, siis nimetasid kõik vanemad peamiseks vanemliku abistamise meetodiks rääkimise, mis valdavalt on reaktiivne ehk tehakse juhul, kui midagi on juhtunud kas oma lapsega või on mingi teema meedias aktuaalseks tõusnud. Tihedam peresisene suhtlus võimaldaks hoida ka teismelised lapsed ohtude ja nende potentsiaalsete tagajärgedega enam kursis, läbi selle arendada ka ennast ja luua turvalisem pinnas noorema lapse jaoks.

3.1.3 Online-ohtude mõistmine vanemate seas

Intervjuudest selgus, et 9-10-aastase lapse jaoks on lapsevanem arvuti ja interneti kasutamisel põhiline juhendaja ja autoriteet, mistõttu nende teadmised ja oskused lapse internetiohtude mõistmise kujundamisel üliolulised. Ema ja/või isa abiga tehakse esimesed sammud internetis, nemad juhatavad kätte, kuidas minna mängude lehtedele, kuidas Facebooki, teha e-posti kontot jne.

Peamiseks ohuks lapsele pidasid kõik vanemad võõrastega suhtlemist ja peibutuse ohvriks langemist. Arvuti- ja internetikasutamise ajaliste piirangute kõrval oli see esimesi reegleid, mis lapsele selgeks tehti. Selle reegli olulisust rõhutas fakt, et lastele oli tehtud Facebooki konto, kus võõrastel on neile ligipääs.

- ▲ *“Eks need ohud on ikka, kahtlased seltsimehed, kes üritavad kontakti saada ja üks sellised teatud saitidel käimine ka kindlasti. Pole ju niuksed asjad lukus ju kuskil.”*
Mida sa nende teatud saitidega konkreetselt silmas pead?
“I: Noh, igasugused erootilised või mis iganes. Võib-olla ka mingid sektid või mis iganes. (1EI)”
- ▲ *“Igasuguseid nõmedaid inimesi on, kes võivad lastele liiga teha, et see on põhiline ja teine asi, mis me talle rääkinud oleme, et kõike, mida sa arvutis näed, et see piraatlus ka oli siin teema raske, siis me oleme rääkinud, et kõiki laule ei tohi tõmmata ja koolis oli talle ka seda räägitud, et sellest võib trahvi saada, et kui sa tõmbad laule või filme.” (2E)*
- ▲ **On peale nende võõraste veel mingisugune teema või ohud?**
E: Muidugi pildid ka, et ikka kõiki asju ei pea... (3EI)
- ▲ *“Igasuguste allalaadimiste puhul olen ma öelnud, et neid ei aktsepteeri, neid ei tee ja igasuguste võõraste inimestega suhtlemine, soovide vastu võtmine, ta on teadlik, et seda ei tee. Need on põhiõhud ilmselt.” (4E)*

Perekonna 3 kontekstis tõusis vahetult tajutud ohuna esile häkkimine, mis seisnes intervjuueeritud lastest vanema MSNi parooli hõivamises kellegi võõra poolt, profiilipildi vahetamise ja sellelt aadressilt ebatsensuursete kirjade saatmises.

Jälitamisega seondult on vanemad keelanud lapsel enda kohta personaalse info avaldamise internetis, eeskätt Facebooki profiililehel. Nooremate laste puhul ilmnes selle keelu järgimist hõlbustava asjaoluna see, et vanematel on teada paroolid ja nad saavad seda ise muuta. Lastel vanemaks saades keeldude valjus hajub ja piirangud muutuvad nõrgemaks, mis võimaldab vanematel lastel omakorda neile samadele vanemate poolt mainitud ohtudega otsesemalt kokku puutuda. Piirangute nõrgenemine seisneb eeskätt selles, et vanem laps saab ise oma paroolide peremeheks, arvutikasutamise ajalised limiidid nõrgenevad või kaovad ja otsene juhendamine muutub minimaalseks või kaob sootuks.

Neljast vanematega läbi viidud intervjuust kahel (1. ja 3.) oli kohal nii ema kui isa, kahel (2. ja 4.) ainult ema. 2. ja 4. mudeli lapsevanem pidas oma teadlikkust internetiohtude kohta ebapiisavaks, 1. ja 3. puhul vastas teadmiste piisavuse küsimusele isa, kes leidis, et olulisi puudujääke ei ole.

- ▲ **See teadlikkus, mis teil olemas on, seda peate piisavaks?**
I: Ma arvan küll, et päris klapid kinni pole. (1EI)

▲ **Kas sa pead seda teadlikkust piisavaks?**

Ilmselt mitte. See on puhas õnn olnud, et suuri jamasid pole olnud. (4E)

Eranditult kõik lapsevanemad pidasid peamiseks internetiturvalisuse alaste teadmiste allikaks meediat ja teisi lapsevanemaid. Eeldusel, et ka teiste lapsevanemate valdav infoallikas on meedia, siis kerkib meedia, eeskätt uudismeedia roll internetiturvalisuse teemal harijana märkimisväärselt kõrgeks. Siit ilmneb ka, et asjaolu, et senised teavituskampaaniad, mis ei ole ületanud uudiskünnist, ei pruugi jõuda lapsevanemateni ja paraku on parimaks harijaks ning ennetajaks mõni negatiivne juhtum, mis jõuab meediasse.

▲ **Üks osa on see, mis uudistes läbi käib, aga kas mingitel a la spetsiaalsetel lehtedel ka käite, kus selle kohta teavet on?**

I: "Vahepeal siin olid mingid riigi korraldatud kampaaniad, eks ma ikka käisin. See jutt on sisuliselt sama, et midagi uut ei leidu, sa tead seda nii kui nii." (1E1)

▲ **Kui tihti te Einariga interneti ohtude teemal räägite või kui palju te olete rääkinud?**

"Noh, mitte tihti, ütlen ausalt. Et mitte tihti kindlasti. See on siis kindlasti, kui... ütleme, et väga suur roll tegelikult mängib lapsevanemale meedia, et kui meedia seda hästi palju kajastab ja sulle kuklasse puhub, et sa pead seda rääkima-rääkima-rääkima, siis sulle lapsevanemale tuleb meelde, sest et tegelikult sa ei ole ju kodus 24/7, sa oled ju päeval tööl ja lapsed arvutis käivadki siis, kui vanemaid ei ole." (2E)

Niisiis kas ei jõua teadlikkuse tõstmiseks mõeldud kampaaniad piisavalt lapsevanemateni, nad ei pea neid sisuliselt tugevaks või ei ole neid sellisel määral, et need kujuneksid lapsevanematele teabeallikaks, mis ületaks negatiivsest kogemusest inspireeritud meedialood. Või ei teadvusta vanemad internetiohtude teemat veel sellisel määral olulisena, et selle kohta peaks iseseisvalt midagi juurde õppima või otsima.

3.1.4 Online-ohtude mõistmine õpetajate seas

Õpetaja on vanemate ja sõprade kõrval lapse jaoks oluline autoriteet, kelle sõnal, õpetamisel ja juhendamisel on märkimisväärne kaal. Ehkki intervjuueeritud lapsed kasutavad koolikeskkonnas arvutit minimaalselt, on nende õppetöö moel või teisel seotud arvutiga, kuid selle kasutamisalane ettevalmistus on õpetajate puhul võrdlemisi tühine, sõltudes konkreetse pedagoogi huvist ja motivatsioonist.

Ühtlasi selgus intervjuudest, et interneti turvalisest kasutamisest rääkimine on sageli ühekordne või ebajärjepidev ettevõtmine, seostudes mingi konkreetse avalikkuses teemaks

tõusnud juhtumiga. Õpetajatel puudub sageli ka vastav ettevalmistus ning enese täiendamine ja harimine on paljuski õpetaja enda huvist tingitud.

- ▲ *“Selliseid teemasid on inimeseõpetuses on igasugused jutud, aga interneti kohta... me oleme rääkinud ja nad teavad ka, et ei tohi võõrastega seal tänaval rääkida, interneti ohtudest on ka igal aastal, nii esimeses, teises kui kolmandas on sellest räägitud küll.”*
- ▲ **See on siis ühekordne ettevõtmine?**
„Üldiselt küll, jah. (2ÕP)
- ▲ *“Ma olen ikka seda öelnud, et paroolid on ikka sinu enda teada, siis ma olen ka näiteid toonud, et kuidas on juhtunud, mida ma tean. Näiteks on nendes erinevates suhtuskanalites saadetud halvustavaid kirju või on kiusatud, siis ma olen erinevatest piltidest, et milliseid pilte on sobilik, et ei ole poolpaljaid, see piltide mahavõtmine ja kustutamine, et on võimalik ikka neid kätte saada, ei ole, et sa ei saa neid kunagi sealt ära, et kes tahab, see saab need kätte.” (3ÕP)*

Esimese mudeli puhul oli huvitav olukord, kus õpetaja oskas nimetada laia ohtude spektrit, oli ennast erinevatel koolitustel täiendanud ja neid teadmisi aktiivselt ka õpilastele edasi andnud, nagu selgus ka lapse intervjuust, kuid pidas klassiblogi, kuhu postitas pilte, videoid jm materjali ning mis oli ühendatud õpilaste Gmaili e-posti aadressi ja kalendriga. Ehk vabalt nähtaval olid õpilaste nimed, sünnipäevad, pildid jm. Sh oli üleval video õpilaste ujumiseksamist. Ehkki konkreetne õpetaja pidas end internetikasutamise, selle turvalisuse ja teema edasiandmisel pädevaks, ei näinud ta säärase materjali postitamises probleemi.

- ▲ **Te panete lastest ka pilte ja videoid?**
“Tähendab, jaa, et teie vaidlustate seda?”

▲ **Ei, ma lihtsalt küsin.**

“Jah, panen. Kokkulepe vanematega, et blogi on ja et pilte pannakse sinna, aga loomulikult ma ei pane kedagi koledas asendis või positsioonis, mis võiks kedagi häbistada või halb olla. Ma tean, et see küsimus on olnud päevakorral, et kas peaks vanematega olema ükshaaval läbiräägitud, mis pildid on, siis ma ei saaks seda blogi toimetada.” (1ÕP)

Sama õpetaja rääkis oma õpilastele, et üles ei tohi laadida paljastavaid, pere varanduslikku seisukorda reetvaid jm pilte, mille tulemusena võib juhtuda midagi kahjulikku. Seda enam pani autorit imestama, et õpetaja käitumises esines säärane topeltstandard, mille osas ilmutasid rahulolematust ka konkreetse lapse vanemad. Nagu intervjuust selgus, ei mõelnud õpetaja säärase materjali üleslaadimisega midagi halba, kuid säärase käitumise jaoks peaks olema reeglistik ka üleriigilisel tasandil selgemalt välja töötatud. Nagu ka õpetajate vastav koolitus, sest nagu vanemate, nii ka õpetajate puhul nimetati üheks peamiseks infoallikaks meediat.

3.1.5 Kokkuvõte

Järgnevas tabelis on mudelite kaupa kokkuvõtvalt esitatud osaliste poolt nimetatud ohud, et oleks võimalik võrrelda teavet mudeli sees ja mudelite vahel. Välja on toodud n-õ kood, sulgudesse paigutatud lühike kirjeldus, mida intervjuueeritav selle all silmas pidas. Nooremate laste puhul kasutati intervjuudes ohtudest rääkimisel ka sõna “halb”, “ebameeldiv” jm, millest tulenevalt anti ka vastusteks nt ropendamine, koledate sõnade ütlemine jm.

Kokkuvõtva tabeli horisontaalne kokkuvõte on esitatud eelmistes alapeatükkides. Kui aga liikuda mudeli kaupa vertikaalselt, siis kajastuvad esimeses ehk noorima lapse reas (suures osas) samad teadmised, mis mudeli ülejäänud liikmete puhul. Küll lihtsamast sõnastusest. Samas mainis 1T pornograafiat, 1V aga mitte. 1V uurija küsimise peale ka piraatlust, 1T jaoks oli see kontseptsioon aga võõras. Huvitaval kombel ei maininud lapsevanemad kordagi viiruse mõistet, samas oskasid nad ka laste puhul koondnime “viirus” alla koondunud ohud lahti seletada. Kõigis mudelites kajastus just siin kõige otsesemalt õpetaja õpetus, sest ta oli internetiohtude temaatikaga järjepidevalt tegelema. Teisalt võib muidugi öelda, et ka teiste mudelite puhul kajastus selgelt õpetajate panus, õigemini selle puudumine.

Mudeli 2 puhul sarnanesid lapsevanema ja vanema venna teadmised oluliselt enam kui nende ja noorema venna teadmised. Siin võis olla põhjuseks vendade vähene omavaheline ja lapsevanema(te) ja noorema lapse vaheline läbikäimine sel teemal. Õpetajale seostusid veebiohud eeskätt võõrastega suhtlemise ja rumaluste postitamisega. Võrreldes esimese mudeliga oli siin märksa selgemalt näha väiksem peresisene suhtlus ja õpetajapoolne panus. Viimane kajastus väga selgelt ka mudeli 3 ja 4 puhul, kus õpetajate teadlikkus oli kesisem kui mudeli 1 õpetajal ja sedamööda oli ka lapse informeeritus kesisem. Kui mudeli 3 puhul oli peres kaks vanemat tüdriku, kelle kaudu olid vanemad erinevate veebiohtude teemadega (häkkimine, privaatse info jagamine jne) kokku puutunud, siis mudeli 4 puhul elas vanem õde perest eemal, oli nende ja teiste veebiohtudega küll kokku puutunud ja neist teadlik, ent lapsevanema ja noorema lapse teadvusse need teemad kaudu jõudnud polnud.

	Mudel 1	Mudel 2	Mudel 3	Mudel 4
N o o r e m l a p s	- viirused (peab maksma) - sõbrad Facebookis (võõrastest räägib emale) - rumalad postitused (pildid jm) - pildid (sisult paljastavad, vara reetev) - vägivaldne sisu (sõbrad laevad Facebooki üles pilte) - pornograafia (kaudne kokkupuude)	- jälgimine (keegi võib näha paroole ja infot ära kasutada) - mõjub õppimisele (liiga palju kasutades unustad õppimised ära) - ebasobiv käitumine (ropendamine jne) - vägivaldne sisu (Youtube'ist videote vaatamine + arvutimängud)	- pornograafiline sisu (rõvedad asjad, mida suured vaatavad) - häkkimine (lähedane kokkupuude õega) - ebasobiv käitumine (ropendamine) - viirused	- kiusamine (ennast kiitvad ja teisi halvustavad postitused keelatud) - turvalisus (parooli mittedalvestamine) - reklaam ja eksitav informatsioon (võita lubavad hüplikaknad) - viirused - võõrastega suhtlemine
V a n e m l a p s	- pettus (ostu-müügi tehingutega) - piraatlus (aga kuna kõik teevad, teeb ka) - võõrad (seostus küsimusega) - viirus (vajutades pettusele viitavale reklaamile) - küberkiusamine (kirjutab midagi inetut, mis pole mõeldud naljaga) - turvalisus (paroolide mittedalvestamine)	- tundmatud inimesed (pedofiilid) - piraatlus (muusika alla laadimine) - vägivaldne sisu (Youtube'i videod) - rassistlik või vihkamisele õhutav sisu (seostub naljavideotega) - reklaam - turvalisus (paroolide mittedalvestamine)	- häkkimine (MSN'i konto hõivamine ja ebasüüsa sisu ja piltide automaatne postitamine kontaktidele) - silmade rikkumine (piirangu põhjendus) - küberkiusamine - võõrastega suhtlemine (seoses Facebookiga) - vägivaldne sisu (seostub klassivendadega) - ebatõene info (seoses Facebookiga)	- võõrastega suhtlemine ja nende poolt peibutamine - piraatlus (allalaadimine) - need ohud nimetas intervjuuerija: vägivaldne sisu, reklaam ja mõjutamine, isikliku informatsiooni postitamine ja selle võimalik ära kasutamine (4Õ arvas, et 4T ei ole neist teadlik)
L a p s e v a n e m (ad)	- võõrastega suhtlemine - erootilise sisuga lehed - sektide lehed - küberkiusamine (konkr. juhtum, kus noorema lapse sõbranna kirjutas) - privaatsel informatsiooni avaldamine (Facebooki leht) - piraatlus (alla laadimine)	- vägivaldne sisu (sõjamängud, videod) - võõrastega suhtlemine - piraatlus (kõike laule ei tohi tõmmata)	- häkkimine - isikuandmete ära kasutamine - võõrastega suhtlemine - ebatõeste andmete esitamine - pedofiilia (tuttava lapsel oli kokkupuude) - ebasobivate piltide üleslaadimine - küberkiusamine	- allalaadimine - võõrastega suhtlemine - viirused (seoses allalaadimisega) - peibutamine (seoses võõrastega suhtlemisega) - küberkiusamine (teadlik, et on võimalik) - nimetas intervjuuerija: eksitava sisuga reklaam, vägivaldne jm kahjulik sisu (laps ei ole teadlik), jne
Õ p e t a j a	- kasutajaandmed (ei tohi salvestada) - pedofiilia (võõrastega suhtlemine) - pildid (sisult paljastavad, vara reetev) - piraatlus - küberkiusamine (ei tohi halvasti õelda)	- võõrastega suhtlemine - rumaluste postitamine (tekstid, pildid)	- võõrastega suhtlemine (Facebookiga seoses) - ebasobivate piltide postitamine (Facebookiga seoses) - turvalisus (paroolide mitte jagamine) - küberkiusamine (halvustavad kirjad ja pildid)	- ei tohi pilte üles laadida - Facebook (õpetaja enda teadmised on olematud, kuna ta ise arvutit kasutada ei oska ja sellest sõltuvalt on teadmised ohtude kohta minimaalsed)

Tabel 6. Teadlikkus *online*-ohtude kohta kõikide intervjueritute seas mudelite kaupa.

3.2 Laste toimetulek internetiohuga kokkupuutumise järel

Moel või teisel puutuvad internetti kasutavad lapsed *online*-ohtudega kokku igapäevaselt või

vähemasti on nendele avatud. Antud magistritöö üks suuremaid eesmärke oligi selgitada, kuidas toimub (potentsiaalse) ohuga kokkupuutumisel sellest raporteerimine lapse poolt. Intervjuud aga näitasid, laste kokkupuuted EUKO uurimisrühma poolt koostatud ohumaatriksiga ei ole õnneks niivõrd tõsised, kui statistika põhjal võiks arvata.

3.2.1 1T – räägiks isaga

Küsimusele, kas sul internetis mingi selline asi on ka juhtunud, mis sulle üldse ei meeldinud või tekitas halva tunde, vastas 1T esmalt “*pole midagi olnud*”. Intervjuuga edasi minnes ja täpsustavaid küsimusi esitades selgus, et laps on küll kokku puutunud olukordadega, mida võib pidada *online*-ohuks ja mida ta ka ise sellistena nimetas, kuid samas enda väitel häirituna ta seetõttu ei tundnud.

Samas oli ka tema teadlikkus ohtudest võrreldes teiste intervjuueeritavatega märkimisväärselt kõrgem. Nimetamist leidsid viirused, reklaamid, isiklike piltide ja info üleslaadimine, vägivaldse sisuga pildid jm, samas muusika allalaadimises ta ohtu näha ei osanud. Kõikidel puhkudel tuli (võimaliku) käitumismustri selgitamiseks esitada hüpoteetiline küsimus, kui mingi halb asi juhtub, siis kellega sa kõigepealt räägiks.

1T puhul oli see isa, mille oli tinginud tema suurim arvutikasutusoskus perekonnas ja emaga võrreldes suurem kodusolemise aeg. Teisena ema ja kolmanda variandina nimetas ta venna. Isa nimetas ka inimeseks, kellega ta arvutiküsimustes kõige enam räägib. Põhjuseks ilmselt see, et isa oli teda interneti kasutamisel enam juhendanud (sh pannud 1T jaoks olulised lehed järjehoidjatesse jm). Huvitav tema vastustes oli ka see, et õpetaja, kellelt nende intervjuusid võrreldes pärineb valdav osa internetiohtudega seotud teadmistest, ei leidnud üldse märkimist.

3.2.2 2P – räägiks sõbra või vennaga

Peamiseks vestluskaaslaseks internetiteemadel nimetas 2P sõbra, kuid peresiseselt vennaga (2V) ja seda peamiselt arvutimängude ja (naljakate) videote osas, millest osa vägivaldse sisuga. Vanem vend oleks allikas, kellelt 2P läheks esimesena abi paluma, kui puutuks internetis kokku millegi negatiivsega.

Tema valikust jäid välja vanemad, kellega räägib ainult kooliasjadest, internetist mitte midagi. Üks põhjus siin võib olla selles, et nagu näitasid intervjuud, ei tundnud tema vanemad huvi

selle vastu, mida noorem poeg internetis teeb, ja seetõttu ei pidanud ta ka vajalikuks vanemaid oma tegemistest informeerida.

Samas on huvitav, et interneti kasutamise reeglid ja n-õ ohutuseeskirjad, kellega rääkida ja kus mitte käia, panid paika just vanemad. Samas arvuti paiknes venna toas ja oli venna käe järgi seadistatud (sh järjehoidjatesse pandud 2P jaoks vajalikud leheküljed nagu Klubi blogileht, e-kool, Youtube jt).

3.2.3 3P – räägiks vanematele

Kolmanda lapse puhul, kes oli kolmelapselises peres noorim ja poiss, leidsid internetiteemadel vestluskaaslastena äramärkimist esmalt sõbrad ja siis vanemad ja vanemad õed. Kui sõpradega käsitletavateks küsimusteks olid mängud, siis vanematega arutamiseks olulisemad asjad.

Delikaatsed probleemid, mida ei olnud küll ette tulnud, jätkaks ta pereringi ja sõpradele ei räägiks.

▲ Miks sa just neile räägiksid ja mõnele teisele ei räägiks?

“Ma ei oskagi öelda, et näiteks häbi hakkab.” (3P)

Ehkki seni ei olnud mingit negatiivset kogemust ette tulnud (peale erootilise sisuga piltide nägemise), arvas 3P paremaks sellisest juhtumist vanematele rääkida. Ja seda põhjusel, et *“nii kui nii tuleb välja”*, mis võib viidata sellele, et kasvatusmeetodis on kasutatud selgitamisega koos ka hirmutamist.

Nagu Mudel 1 puhul, oli ka siin usaldusisikuks isa, kes perekonnas arvuti ja interneti alal kõige pädevamaks osutus ning kes oli seadistanud elumaja läbikäidavas elutoas lauaarvuti kui ka sülearvuti, mida lapsed kasutada said. Õpetaja mainimist ei leidnud, mis on seostatav ka viimase intervjuust välja tulnud asjaoluga, et arvuti ja interneti teemadel räägib ta oma tundides minimaalselt.

3.2.4 4T – räägiks emale

Ehkki käesolev uuring ei anna selleks piisavat tõestust, võib oletada, et ohtudega kokkupuutumisest teavitamisel mängib suurt rolli peremudel ehk kas laps elab koos ühe või mõlema vanemaga, kas on olemas vend või õde ning kui palju nemad on kodus.

Nt elas 4T sisuliselt üksi koos emaga, isa elas mujal ja vanem õde internaatkoolis ning oli

seetõttu valdava osa kodust ära. Nii moodustus noorema tütre ja ema vahel peamine kasvatuslik telg, kuhu teised osapooled vähemal määral kaasatud. Samas kui nt võimaliku küberkiusamise esinemise puhul mainis ta õpetajat ja treenerit, aga seda juhul, kui see juhtuks kellegagi koolist või trennist.

Nii on selge, et ohu või mingi probleemiga kokkupuutumise puhul saaks sellest teada keegi pereringist, mis tõstab perekonna tähtsuse *online*-ohtudega toimetulemisel ülioluliseks. Liiasi on perering esimene ja 9-10-aastase lapse jaoks veel peamine infoallikas ohtude ja nende olemuse kohta. Küsimus on aga, kuidas käitused pereliikmed ja õpetaja, kui laps on reaalselt millegi ebameeldivaga kokku puutunud.

3.3 Oluliste teiste käitumine olukorras, kus laps on kokku puutunud ohtliku *online*-sisuga

Magistritöö tarbeks läbi viidud semistruktureeritud süvaintervjuurid näitasid, et 1. kooliastme lõppu jõudnud laste sisuline teadlikkus *online*-ohtudest ei ole kuigivõrd suur, ehkki EUKO projekti raames tehtud uuringute ja raportite ning seeläbi ka antud töö raames ohtudeks peetava sisu ja käitumisega ollakse tihedalt kontaktis. Eelmine küsimus andis vastuse, et esmajärgus pöörduks lapsed mõne pereliikme, eeskätt vanemate poole. Seda oletatavalt põhjusel, et nad on lähedased, autoriteetsed ja õpetanud internetti kasutama.

Terviklikuma pildi saamiseks uuriti vanematelt õdedelt-vendadelt, lapsevanematelt ja õpetajatelt, kuidas nad talitaks, kui laps nende poole mingi murega pöörduks.

Arvuti ja internetiga seotud küsimustes kellegi poole pöördumine ei olnud harv, kuid enamasti oli see esinenud mingi tehnilise küsimuse lahendamiseks (veebileht ei avanenud, arvuti jooksis kinni jne). Seda võimalust arvestas ka intervjuukava, mistõttu esitati kõigile hüpoteetiline olukord, kus kõnealune 3. klassi laps on internetis kokku puutunud millegi ebameeldiva ja ohtlikuga. Vastuste kokkuvõtet esindab järgnev tabel.

	Mudel 1	Mudel 2	Mudel 3	Mudel 4
Vanem laps	- näitaksin vanematele ja kiusamise puhul veebikonstaablile	- räägiksin isale-emale, kui on netipervarid - vaatan, et	- kui keegi võõras räägiks, läheks appi ja uuriks välja ja ütleks emmele;	- räägiksin emale, isale sellest ja siis vaatan, mis nemad ütlevad ja siis

	(räägiti koolis)	allalaadimisega liiale ei läheks	õpetajale ei räägiks - ema ütleb, et sina oled suurem, ole eeskujuks	hakkaksin selle asjaga tegelema - räägiksin õega, et mida ta ei tohi teha, mis ohud on ja siis ema ja isa tegelevad kurjategijaga.
Lapsevanem	- olen rõhutanud seda ka, et oma jamade eest tuleb ise vastutada. Kui sa oled mingi jama kokku keeranud, siis kui see on rahaline, siis oma rahakotiga maksad selle eest. - ega enamus ongi rääkinud, et igalpool käia ei tohi ja sa ei istu ju kogu aeg kõrval, sa pead ise ka aru saama nii palju, et mingite suvalistega ei suhtle. Endal peaks nii palju mõistust olema...	- esimesena räägiks temaga, aga kindlasti saaks selle järel arvutikeelu ega seal muud ei olegi väga teha - Seletaksin talle, oleneb mida ta teeb või kuhu ta satub. Räägiks talle asjad lahti, et mis lehekülgedele mingil aegadel minnakse või milleks on nad loodud, et muusikat ebaseaduslikult alla tõmbab	- häkiti sisse, mingi rõve pilt pandi üles. Kuna ta nimi oli täisnimi, tema enda ees- ja perenimi, siis käisime ja proovisime igalt poolt ära blokkida, et ei saaks enam ligi. Andsime kõigile tuttavatele teada. Võtsime politseiga ühendust. - me jälgime jah, et ajuvabadust ei oleks seinal	- rääkisin, rääkimine toimib ainult. Milleks karistada, kui ei selgita. Selgitad ja tuleb laps panna mõistma, miks seda teha ei tohi, mis sellele järgneda võib.
Õpetaja	- siis ma näiteks näitaksin ära 'report abuse', /.../ et teata ärakasutamisest, sellest ebasobivast inimesest. Sellepärast peabki minu poole pöörduma, et ta võibolla ei tea seda. - kindlasti räägiksin vanematele, sellepärast, et see ahistamine võib jätkuda, /.../ koduseid asju ma ei saa ju kontrollida, vanem	- küsiks kindlasti kõigepealt, kas su vanemad teavad sellest midagi, kas sa neile oled rääkinud. /.../ eks ma räägin lihtsalt temaga, et... /.../ kui ta minule tuleb rääkima, siis ma /.../ ta kas ei teadvusta, et see on midagi koledat või midagi paha, et lihtsalt räägib. Siis pean muidugi mina talle seletama, et mis võib juhtuda, miks see mees seda tegi, mis võiksid olla põhjused, mis ta sinust võib tahta, eks	- ma kuulan selle loo ära, küsiks võimalikult palju asju juurde, siis ma võtaks lapsevanemaga ühendust, küsiks nõu sotsiaalpedagoogiga, enda teada ma küll sellist asja ei jätaks.	- ma ei tea. Ma arvan, et ta räägib, ma kuulan. Ta ei ole veel kuskile läinud, tal on see informatsioon, et keegi niimoodi tahab vägisi sõbraks teha. Ma kujutan ette, et ma ütlen, et ära sina talle vasta siis.

	saab kontrollida ja jälgida ja tähelepanu pöörata kui laps on hädas.	me siis saame rääkida. - meil on koolis olemas sotsiaalpedagooge kaks tükki lausa ja ma ei tea, kas neid oleks vaja teavitada. Mina näiteks arvan ikka, et võibolla peaks ikka vanematele teavitama. Oleneb, milline suhe vanematega on, kui on hea suhe, siis kindlasti tuleb teavitada.		
--	--	--	--	--

Tabel 7. Oluliste teiste käitumine olukorras, kus 3. klassi laps puutuks kokku ohtliku *online*-sisuga.

Tabelist selgub, et põhiline vahend, millega potentsiaalne ohtliku sisuga kokkupuutumine lahendataks, on rääkimine. Vanemad vennad-õed suunaksid aga vanemate juurde, mis seab põhilise vastutuse vanematele. Seda nii riskide ennetamisel kui ka võimalike tagajärgedega toimetulemisel. Nagu näitas EUKO uuring statistiliselt, näitasid ka intervjuud, et ehkki üldisel tasandil osatakse olukord lahendada ja seda läbi rääkimise, võib konkreetse negatiivse kogemusega kokkupuutumise korral olemasolevatest teadmistest vajaka jääda, nagu näitas Mudeliga 2 juhtunud häkkimise juhtum. Lahendused olid peamiselt tehnilised (keelati konkreetse programmi kasutamine), kuid psühholoogiline pool jäi täiesti tähelepanuta.

See näitab veelgi, et reaalses elus on last ümbritsevate inimeste teadmised ja oskused puudulikud, seda eriti olukorras, kus sõprade sidusgrupist saab vanuse kasvades perekonnast ehk olulisemgi käitumise mõjutaja ning vanematega ei pruugita enam olla niivõrd avameelne ja vahetu.

3.4 Lapse mõju oluliste teiste internetikäitumisele

Levinud käibetõe järgi on lapsed arvuti- ja internetikasutamisoskuse poolest oma vanematest pädevamad. Kas sellel ka juba 1. kooliastme lõppu jõudnud laste puhul tõepõhja on ja kui, siis kuidas mõjutavad lapsed oluliste teiste, antud juhul vanema venna-õe, vanemate ja õpetaja internetikäitumist, annab pilti luua just see uurimisküsimus.

Intervjuu käigus uuriti lastelt, kas nemad on vanematele ja õele-vennale midagi õpetanud ning

vastupidi. Kõige üldisemalt on vastus “ei” ehk intervjueeritud 9-10-aastaste laste mõju nende lähikondsete interneti käitumisharjumustele oli minimaalne ja seda tulenevalt asjaolust, et nende oskused ja kogemused on võrdlemisi väikesed ja võimalused suuresti vanemate või õdede-vendade dikteeritud ja vahendatud.

Tulemuste klaarimaks kujutamiseks on need perekonniti esitatud alljärgnevas tabelites, mis on koostatud lähtudes küsimustest, kas noorem intervjueeritud lastest on midagi õpetanud ja näidanud ja nooremale lapsele, et kas ta on näidanud teistele midagi sellist, mida nad tema arvates varem ei teadnud. Õpetajad selles tabelis ei kajastu, sest võimalike ebameeldivuste vältimiseks ei öeldud õpetajale, keda tema õpilastest konkreetselt intervjueriti.

Mudel 1

Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem
- näitab teistele pereliikmetele videoid - ema aitab Facebooki laadida pilte, kommenteerida - näitas emale klassiblogi	- õde ei ole juures, kui arvutis on; tema näidatud lehed ei huvita	- näidanud oma kooliblogi

Tabel 8. Mudeli 1 noorema lapse mõju teistele pereliikmetele.

Juuresolevalt selgub, et ainus asi, mida noorem laps ülejäänud perele on näidanud, on klassiblogi, kuhu ta aga omal käel minna ei oska ning see on lisatud veebilehitseja järjehoidjatesse. Samuti videoid YouTube'i keskkonnast. Järgmisest alapeatükist on näha, et harjumuspäraste ja rutiinist välja jäävate internetitoimingute teostamiseks on tarvis kellegi abi.

Mudel 2

Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem
- Youtube'ist videote näitamine vennale - vanemate kaasamine internetikasutamisse läbi koolitööde (vaja aidata etteantud lehtedele minna) - mingeid muid asju vanematele näidanud-õpetanud ei ole	- vend näitab põhiliselt oma mängu, Youtube'ist videoid jm	- ei ole programmi ega lehte, mida oleks noorem vend kasutama õpetanud

Tabel 9. Mudeli 2 noorema lapse mõju teistele pereliikmetele.

Ka siin näitas peresiseste vastuste võrdlus, et noorema lapse mõju ülejäänud pereliikmete internetikäitumisele on sisuliselt olematu, mis on tingitud oskamatuses ise internetilehitsejat

kasutada.

Mudel 3

Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem
- emale, isale ega õdedele ei ole midagi näidanud ega õpetanud	- ainus kaasatus venna arvutitegemistesse on mängimine	- vajadus mingit keskkonda kasutada on tinginud vanematepoolse tutvuse tegemise ja koos paroolide seadmise

Tabel 10. Mudeli 3 noorema lapse mõju teistele pereliikmetele.

Sisuliselt võrdne mudeliga 2, ent sõprade eeskujul on 3P teinud Skype'i ja Facebooki konto, mille tegemise vajaduse tingis sotsiaalne surve sõprade poolt. Kuna mängimise võimalus on ka Play Station'i mängukonsooliga, on huvi internetimängude vastu väiksem, Facebooki konto on samuti ellu saanud mängimissoovist.

Mudel 4

Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem
- teab, et on midagi näidanud vanemale õele, aga ei mäleta mida; sama lugu õega	- vahel kutsub mängu vaatama	- läbi koolitööde näidanud keskkondi, kust saab lisainfot - noorem laps tutvustanud ka uusi ja avastanud mängukeskkondi, kuid need ei ole vanema internetikäitumisharjumusi muutnud.

Tabel 11. Mudeli 4 noorema lapse mõju teistele pereliikmetele.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et võrreldes kõigi nelja perekonnaga tehtud intervjuusid omavahel ei paista välja, 9-10-aastane laps oleks võimeline vanematele või vanemale õele-vennale midagi arvutikasutamise kohta õpetama või näitama, vähemalt ei midagi sellist, mis muudaks nende käitumisharjumusi.

Ühest küljest on see ilmselt tingitud sellest, et selles vanuses lastel on omaealine sõpruskond, kes on arengus ja oskustes sama kaugel. Teiseks seab oma piirid vähene inglise keele oskus, mis võimaldaks endal avastada, ja kolmandaks märkimisväärne sõltuvus vanematest, kes kontrollivad internetikasutamise aega ja läbi järjehoidjate ka lehitsemisvõimalusi. Kõikide laste puhul olid külastatavad leheküljed seatud järjehoidjatesse, mille kaudu nad neile ka liikusid. Nt 2P puhul ei olnud ta ise suuteline leidma aadressiriba ega sinna vajalikku aadressi kirjutama, kui järjehoidja ikoon oli vastavalt ribalt kadunud.

3.5 Oluliste teiste mõju lapse internetikäitumisele

Eelmine alapeatükk kõneles sellest, et 9-10-aastaste laste mõju oluliste teiste internetikäitumisharjumustele on minimaalne või olematu, piirdudes õe-venna või vanemate juhusliku appikutsumise või avastatu näitamisega. See teadmine lubab arvata, et vastupidine mõju ehk mõju tähtsatelt teistelt lapse suunas on seda suurem.

Mudel 1

Tegevus/ Pereliige	Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem(ad)	Õpetaja
Aitamine	<ul style="list-style-type: none"> - vend aitab laule tõmmata - isa õpetas e-kooli, sisse pääseb ema parooliga ise - emaga koos tegi Facebooki, aitab pilte üles panna ja kommenteerida - vend näitab oma videod - isa õpetas referaati kirjutama (Word) - isa õpetas Skype'i kasutama - õpetaja näitas Getwappsi keskkonda, kus on õppevideod internetiturvalisuse kohta 	<ul style="list-style-type: none"> - õde eriti ei abi ei küsi, kui küsib, aitan (nt allalaadimine, Word) - ei ole talle oma lehti näidanud - Facebookiga seonduv - vanemad ei ole õe õpetamisest rääkinud 	<ul style="list-style-type: none"> - isa tegi e-posti aadressi - vanemad näitasid Jänku Jussi multikaid ja lastekas.ee mängu - sihtotstarbeliselt (koolitööd jm) kasutada ei oska eriti - info leidmisel peab aitama (Google, Wikipedia) - vajalikud lehed seadnud järjehoidjatesse - kui noorem ei oska, paluvad vanemat last aidata 	<ul style="list-style-type: none"> - näidanud Google kasutamist - Getwappsi keskkonnas näidanud õppevideoid ja erinevate õppeainetega seotud materjale (sh internetiturvalisus) - teinud praktiliselt läbi erinevaid turvalisust puudutavaid harjutusi internetis - koolitöö tarbeks näidanud, kust saab muusikat tasuta laadida
Piirang/ võimalus	<ul style="list-style-type: none"> - arvutil on üks kasutaja - arvutit jagab vennaga - liiga kaua ei tohi olla (u 2h) 	<ul style="list-style-type: none"> - perearvuti: kui õde on arvutis, siis mina ei saa - piirang u 2h 	<ul style="list-style-type: none"> - kõik kooliasjad peavad arvutisse pääsemiseks tehtud olema - sõprade lisamist peab küsima, pilte lisada ei oska 	<ul style="list-style-type: none"> - referaate palunud esitada arvutis kirjutatuna, kuid 1LN osa klassist ei ole vastavat õpetust saanud
Jälgimine	<ul style="list-style-type: none"> - arvuti on läbikäidavas eluotas, teised saavad vaadata; vahel on juures ema 	<ul style="list-style-type: none"> - ei ole õe juures enamasti, kui ta arvutis on 	<ul style="list-style-type: none"> - ekraan on eemalt nähtav, et oleks silma all - filtreid ei kasuta, jälgib lehitsemisajalugu 	-

			- paroolid vanematel teada
--	--	--	----------------------------

Tabel 12. Mudeli 1 oluliste teiste mõju nooremale lapsele.

Ülalolevast selgub, et IT internetikasutamine on väga tugevalt seotud uurimustöö raames mudelisse kuuluvate teiste inimeste panusega ning lapse enda oskused iseseisvalt hakkama saamiseks on puudulikud. Intervjuusid analüüsinuna võib väita, et vähene vilumus on vanematepoolne teadlik ja suunatud tegevus, et noorema lapse tegemised oleksid kontrolli all. Õpetaja veerus on näha ainult aitamine ja seda kaudselt läbi õpetatu. Konkreetselt selle mudeli puhul oli huvitav nüanss see, et klass oli jagatud pooleks, kus üks pool sai põhjalikku arvutiõpetust ja sellega seonduvalt ka teadmisi turvalisuse kohta, teine pool, kuhu kuulus ka uuringus osalenud laps, käis keelekallakuga pooles ja tema saadav info klassi esimese poolega võrreldes oli ebajärjepidev.

Mudel 2

Tegevus/ Pereliige	Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem(ad)	Õpetaja
Aitamine	- vajalikud leheküljed (mängud, e-kool, klubiblogi järjehoidjana salvestatud) - infot mängude kohta saanud vennalt ja sõpradelt - e-kooli ilma vanemateta sisse ei pääse - kui on ülesanne otsida koolitöö jaoks infot internetist, otsib ise, aga vajab otsisõnade jm jaoks abi - vend aitab muusikat mängida ja mängu leida	- aitab vajadusel ema - vennaga suhtlemine peamiselt videote ja mängude teemal (<i>“vähetahtsad teemad”</i>) - õpetanud vennale algteadmisi, kui oli noorem - noorem vend küsib esimesena vanemalt, sest ta on kõige taibukam - suhtlusel ise algataja - õpetamine jooksvalt (nt Facebook), aga esineb harva - vanemad pole nooremat venda õpetama suunanud	- kui järjehoidja ära kaob, ei oska ise minna ja peab aitama - koolitöödega peab aitama (materjalide otsimine jne) - abi vaja ka tehnilistes küsimustes (printimine jne) - kui noorem õpib veebilehitsemise ära, siis vanem poeg võiks enam jälgida ja aidata	- suunanud otsima materjali internetist - lapsi internetikasutamise ks eraldi ette valmistanud ei ole (<i>“Võibolla on mõni kolmanda klassi laps targem kui mina igasuguste internetitrikkide peale.”</i>)
Piirang/ võimalus	- perearvuti, mis asub venna toas - ajaline piirang 21.00, kasutamine	- perearvuti, mida kasutab enamjaolt üks - arvuti tema tuppa	- nooremal vennal oma arvuti, kust saab vaadata filme - piirangud samad	- ei ole tutvustanud, kuidas materjali hõlpsamalt lida

	sõltub venna suvast - koolitööde tegemiseks on aadressid antud enamasti õpikus	viimine vähendas teiste kasutamisaega oluliselt - ajalised piirangud vennale rangemad	(pärast 21.00 ei tohi); reeglite rikkumisele järgneks karistus arvutikeelu näol - vanema venna nõuandel ei ole installeeritud sõjamänge	
Jälgimine	- vend on vahel lähedal (kuna arvuti tema toas), vanemad sisuliselt mitte kunagi	- venna tegemisi arvutis enamasti ei jälgi, ainult siis, kui on huvi, et ta midagi näitaks - jälgib, et klikiks reklaamidele jm (on seletanud)	- arvuti asub vanema venna toas, mille uks ei ole küll lukustatav, aga käib kinni ja seeläbi on lapsed arvutis olles vaatamisulatuses väljas - vanemad juures ei istu, vahel kontrollib isa lehitsemisajalugu - paroolid on vanematel teada	

Tabel 13. Mudeli 2 oluliste teiste mõju nooremale lapsele.

Ka 2LN puhul on internetikasutamisega seotud oskused tugevalt piiratud ja koduarvutis on võimalus kasutada ainult neid lehekülgi, mis on vanema venna poolt talle salvestatud. Erinevalt 1LN-ist selgus aga, et sõpradel-eakaaslastel on olulisem mõju, mis ilmnes nähtud vägivaldse sisuga videote ja mängude näol. Ka ei ole suunamine ainult teadaolevatele lehtedele vanemate teadlik tegevus, vaid vajadusest tingitud. Ka ei toimu vanematepoolset jälgimist, see vastutus on vaikimisi kandunud vanemale vennale, nagu ka prognoositav veebilehitsemisjalane õpetus. Säärase vastutuse (pool)teadlik üleandmine võiks tähendada ka vanema venna teadmistes ja oskustes kindlust, kuid kas valmisolek olla õpetaja ka realselt olemas on, ei selgunud. Ka on sisuliselt olematu koolipoolne panus, mis oli tingitud õpetaja kesistest teadmistest ja oma võimete alahindamisest (*“Võibolla on mõni kolmanda klassi laps targem kui mina igasuguste internetitrikkide peale.”* 2ÕP)

Mudel 3

Tegevus/ Pereliige	Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem(ad)	Õpetaja
Aitamine	- internetikasutamise vajadus/tahtmine	- vennaga koos arvutiga mängimine - vend on abi	- mängud leidnud sõpradelt, vanemad ei ole suunanud	- tehnilise poole pealt ei ole õpilasi arvutit kasutama

	<p>tekkis vanemate õdede ja sõprade eeskujul</p> <ul style="list-style-type: none"> - vanemate juuresolek on hea juhul, kui on vaja teha koolitöid (sh jälgida kirjavigu) - õed ei ole eriti midagi rääkinud interneti kohta (erinevad huvid); kui näidanud, siis mängukülgi - ema-isa näidanud Miksikest ja Wikipediat koolitööde jaoks - on juhtunud, et vanemad on keelanud, aga õed öelnud, et võib ikka teha 	<p>palunud, kui arvuti on kinni jooksnud või tuleb ette ingliskeelne kiri</p> <ul style="list-style-type: none"> - vennaga suhtleb arvutiteemal väga tihti, kuid jututeemaks on valdavalt mängud - aitab Youtube'ist videoid mängima panna 	<ul style="list-style-type: none"> - Miksikese keskkonnas orienteerumiseks vajab abi - vanemad aidanud kontodele paroole panna - info otsimine (Google, Wikipedia) - koos isaga tegi Skype konto 	<p>suunanud ega sellega seondult õpetanud nt tekstitöötusega seondult</p> <ul style="list-style-type: none"> - aidanud Google otsingut kasutama õpetada (otsisõnade valimine jm) - rääkinud internetiga seonduvatest ohtudest (netilambad jm)
Piirang/võimalus	<ul style="list-style-type: none"> - võimalus kasutada läbikäidavas eluotas asuvat lauaarvutit (ekraan toast eemale), pere sülearvutit, iPadi või mobiiltelefoni internetis surfamiseks - ajaline piirang päevas 1h, vahel teeb sohki 	<ul style="list-style-type: none"> - võimalus kasutada läbikäidavas eluotas asuvat lauaarvutit (ekraan toast eemale), pere sülearvutit, iPadi või mobiiltelefoni internetis surfamiseks - ajalist piirangut endal ei ole (varem oli) 	<ul style="list-style-type: none"> - võimalus kasutada läbikäidavas eluotas asuvat lauaarvutit (ekraan toast eemale), pere sülearvutit, iPadi või mobiiltelefoni internetis surfamiseks - ajaline piirang 1h, mille mittejärgmisel karistus - paroole ei ole, arvutid ühiskasutuses (ajalugu jälgitav) - Facebooki ei tohi teha enne 12. eluaastat (tegelikult nooremal lapsel juba on mängimiseks) 	<ul style="list-style-type: none"> - ei ole suunanud koolitöid arvutis tegema
Jälgimine	<ul style="list-style-type: none"> - interneti kasutamisel on teiste juuresolek harv, nooremata 	<ul style="list-style-type: none"> - venna tegemisi jälgib harva (huvi puudus) - vanemad on 	<ul style="list-style-type: none"> - lehitsemisajaloo jälgimine - kuna kasutab arvutit peamiselt 	<ul style="list-style-type: none"> - õpilaste Facebooki kontode jälgimine (kuna õpilased on sõbrad)

jälgisid vanemad rohkem (paremini tunneb, kui keegi on juures) - meeldib olla õdede juures, kui nemad arvutis on	palunud eeskujuks olla (aga ei taha ise olla)	elutoas, käivad vanemad aegajalt jälgimas - ligipääs e-postile	ja sellega seoses vanematega vestlemine
---	---	---	---

Tabel 14. Mudeli 3 oluliste teiste mõju nooremale lapsele.

Mudeli 3 puhul oli võimalus arvutit ja interneti kasutada kõige suurem (kui välja jätta ajapiirang), kuid seoses huvitavamate mängude olemasoluga mängukonsoolil, ei pakkunud internet mängukeskkonnana erilist pinget. Samas on tähelepanuväärne peresisene kasutamata potentsiaal vanemate õdede näol, kelle eeskuju noorem kasutas ja kellega suhtlemiseks ta võimalusi otsis. Ehkki vanemad olid intervjuueeritud vanema õe tähelepanu juhtinud tema potentsiaalsele rollile, oli vastus olnud eitav põhjendusega *“mul ei ole vaja kellegi teise pärast olla selline eeskujulik või midagi.”* (3Õ).

Peresisene tugistruktuur internetiohtude teemalise harimise osas on ka Mudel 3 näitel võrdlemisi suur, kui seda kasutatakse efektiivsemalt. Selleks peaks vanemad suutma mõelda aastatekaupa ette ja tegema järjepidevat tööd. Teisalt ei saa seda vastutust kuhjata pelgalt vanemate õlule, vaid suunav panus võiks tulla ka ühiskondlikult ja riiklikult tasandilt suunava ja hariva tegutsemise näol.

Mudel 4

Tegevus/ Pereliige	Noorem laps	Õde või vend	Lapsevanem(ad)	Õpetaja
Aitamine	- Facebooki kontot tegema suunas ja aitas teha isa - lehelt lahkumisel väljalogumist õpetas ema - mängude lehekülgedele on suunanud sõbrad või kasuvend - Google'i kasutamise õppis selgeks ise - õde arvuti ja interneti kasutamise kohta midagi rääkinud ei ole	- internetiteemadel suhtlus sisuliselt minimaalne, kui vaja, aitab mõne väiksema asjaga - Facebooki kasutamise alguses küsis abi mõne asja kohta	- mingi konkreetse veebilehe või programmi sees on noorem laps abi palunud - üldiselt on ise õppinud ja vaatab materjale iseseisvalt - koolitööde jaoks infootsimise esialgu koos läbi teinud - näidanud kätte ETV ja Kanal2 arhiivid	- õpetaja on äärmiselt arvutivõõras ja tundide ajal vajab ise pigem abi, kui et oskab ise juhendada

Piirang/ võimalus	- võib olla ükskõik kui kaua (aga on keskmiselt kolm korda nädalas alla tunni)	- õega arvuti jagamine käib kokkuleppe alusel	- kasutab kuni kolm tundi nädalas (piirangut pole)	
Jälgimine	- ema arvutis olemist ei jälgi, varem vaatas rohkem - õde on kodus harva ja jälgimine olematu - arvuti väikses toas, uks küll lukku ei käi, kuid ekraan kellelgi otseselt nägemisulatuses ei ole	- õe tegemisi ei jälgi	- ei jälgi ega ole lehitsemisajalugu kontrollinud - vanemale tütrele ei ole noorema õpetamisest midagi rääkinud	

Tabel 15. Mudeli 4 oluliste teiste mõju nooremale lapsele.

Neljanda perekonna puhul ei olnud lapsel internetikasutamise osas mingeid piiranguid, kuid vähene huvi välistas ka liigse kasutamise. Arvestades aga asjaolu, et vanem õde ei elanud kodus ning ema ainsa püsiva lapsevanemana oli pikalt töölt ära, võib tegemist olla riskantse olukorraga, sest jooksvat abi ole kellegi käest küsida. Olematu abi tuli ka õpetaja poolt, sest neljast usutletud klassijuhatajast oli tema kõige arvutivõõram ja nagu selgus vestlemise käigus, vajab ta tundides teatud tegevuste teostamiseks ise õpilaste abi ning lootis pigem kodusele kasvatusel.

Nagu ülaltoodud võrdlustabelitest näha, on oluliste teiste roll 9-10-aastaste laste puhul ääretult oluline, sest nad on suures sõltuvuses vanemate, vanemate õdede-vendade ja õpetaja abist. Veebi lehitsemine, kooli vm tarbeks informatsiooni otsimine jne võib selles vanuses olla veel liigkeeruline ja esmast abi otsitakse kindlasti kodust, sest endiselt peetakse vanemaid või õdesid-vendi arvuti ja interneti teemal autoriteetsemaks kui nt sõpru või klassikaaslast.

Ka on nad siirad ehk laste ja lapsevanemate ütlustes ei esinenud konflikte ja nagu selgus väga ilmekalt Mudel 3 puhul, on nt 12-aastast tüdrukut oluliselt keerulisem suunata kui 10-aastast, sest teismeikka jõudmine tekitab kõrgendatud vajaduse iseseisvuse järele.

See võib olla juhuslik, kuid intervjuudest selgus, et emade enesekindlus arvuti ja interneti kasutamisel on väiksem kui isadel, kes on kindlasõnalisemad ja enam kursis tehniliste

võimalustega, ka mis puudutab jälgimist. Nt Mudel 2 puhul usaldas ema internetialase juhendamise ja õpetamise 16-aastase venna hoolde, põhjendades seda enese väheste oskuste ja teadmistega.

Kõikide intervjueritud 9-10-aastaste laste puhul võib internetikasutamise piirajana nimetada ka väheste inglise keele oskuste, mis ei võimalda neil teadlikult või vähemteadlikult iseseisvalt surfata. Iga uue informatsiooni ekraanile ilmumisel on vaja kellegi vanema abi nagu ka võimalike tegevuste teostamisel. Et laps õpib noores eas keeli kiiresti ja 3. klassis on kõigil juba koolitasemel inglise keelega kokkupuude, peaks vanemad tõsisemalt mõtlema vähemalt paari aasta jagu ette, kui lapsel tekib keele osas kindlus ja suurem iseseisvus.

3.6 Kodu ja kooli vaheline suhtlus *online*-ohtude ja internetikasutuse teemadel

Eelnevatest punktidest on selgunud, et lapse internetialaste käitumisharjumuste kujunemisel mängib kodu koolist mõnevõrra tähtsamat rolli. Vähemasti nende perekondade puhul, keda antud uurimuse tarbeks intervjueriti. Samas on kõnealune küsimus olulise tähtsusega, kui võrd kool ja kodu on peamised kohad, kus 9-10-aastane laps arvuti ja internetiga kokku puutub ning kus selle kohta teavet võiks saada. Liiasi võiks see päevakorras olla, arvestades põhikooli riiklikku õppekava, mille järgi peaks 1. kooliastme lõppu jõudnud õpilane oskama kasutada lihtsamaid arvutiprogramme. Samuti suunavad seda tegema haridusministeeriumi heakskiidu saanud õpikud ja töövihikud, mis suunavad lisainfot otsima konkreetsetelt veebilehtedelt.

Ometi ei ole vanematel ja õpetajatel üksteise ja teise poole ootuste suhtes üksmeelt ehk kui palju ja mis teemadel peaks interneti ja arvuti kasutamist õpetama kool, mil määral kodu. Kui 1ÕP pidas vajalikuks, et 1. kooliastme läbinud õpilane oskaks baastasemel tekstitöötlust, surfata turvaliselt internetis jne, siis 2ÕP mainis, et ehkki otseselt temalt ei ole lapsed midagi õppinud, kuid tekstidokumente luua ja Google'it kasutada oskavad tema õpilased väga hästi.

- *"Ütleme 80% kodu, 20% kool äkki. Vanemad ikka peavad teadma, mis ta pisike laps teeb. Me räägime ju praegu kuni kümneaastastest, nemad ju peaksid ikka valvama oma lapsi ja kodus kuidas nad seal, mis lehekülgedel nad on."* (2ÕP)
- *"Ma ei tea, minule tundub, et see tuleb neil rohkem ikka kodust. Et ma küll klassis seda näitan ja teeme koos, aga mulle tundub, et nad on sellest juba teadlikud."* (3ÕP)
- *"Ühesõnaga, asjatundja, kes on nende asjadega rohkem kokku puutunud ja teavad, mis ohud on. Kui selline inimene räägib, siis sellest on rohkem kasu, kui räägib mingi*

klassijuhataja või lapsevanem.” (4ÕP)

Müüt, et 3. klassi õpilased oskavad arvutit juba silmapaistvalt hästi käsitseda, kumas intervjueeritud õpetajate ütlustest välja üsna selgelt ja justkui oodati, et õpilane õppekava kirjelduse järgi lihtsamate programmide käsitlemise iseseisvalt või koduste abil ära õpib. Mõneti on õpetajate säärane ootus mõistetav, seda iseäranis puhul, kui koolis puudub võimalus arvutiklassi kasutada või ei ole konkreetsetes klassiruumides vajaminevat inventari.

Teisalt on tekkinud kummaline olukord, kus läbi õppevahendite (õpikud, töövihikud) suunatakse lapsed internetti kasutama ja on tekkinud ühiskondlik ootus, et nad justkui peaksid juba nii pädevad olema, ent nagu selgus lastega ja nende pereliikmetega süvitsi kõneldes, siis oskused on pigem juhuslikku laadi ja nende arendamine ebajärjepidev. Õpetaja ja lapsevanema põhiline kohtumispaik, mis puudutab ka internetiteemalisi jutuajamisi, on arenguveestlused, kuid et nende olemus ja sisu on privaatne, ei ole antud töö raames võimalik näidata, kuidas see konkreetne meetod internetikasvatust ja kooli-kodu-vahelist suhtlust mõjutab.

Huvitav olukord tekkis mudeli 3 puhul, kus õpetaja tõstas lapsevanemate koosolekul teemana üles fakti, et üha suurem osa tema õpilastest on teinud Facebooki konto, lisanud teda sõbraks ja on siis läbi õpetaja ja tema sõprade või teiste täiskasvanute avatud nende maailmale ning tulenevalt keskkonna võimalustest ka erinevatele ohtudele võõraste, reklaami, mõjutamise, isikuandmete avaldamise jm näol. Vanemad, kes olid enamasti nende kontode loojateks, ei näinud laste jõudmisel Facebooki probleemi ja nii kadus see teema ka õpetaja ja lapsevanemate vahelise arutelu teemade seast.

Märgatav oskuslik vahe kerkis üles Mudel 1 puhul, kus intervjueeritud laps oli pandud keelekallakuga klassi ja jäänud arvutiõpetusest ilma, ent referaadid pidi ta samamoodi esitama arvutis kirjutatuna ja väljaprintituna.

▲ *“/.../ kui öeldakse, ükskõik, mis referaadi, siis tema on oluliselt nõrgem, see töö on minu teha. Kui need, kes nädalas kaks korda käivad, see on oluline vahe.” (IV_I)*

Seoses õppematerjalide otsimise jm-ga tõstis sama lapsevanem esile, et kool peaks andma lapsele enam praktilisi oskusi, kuidas arvutit kasulikult kasutada, et see ei oleks vaid meelelahutusvahend, millisenä nägid arvutit ka intervjueeritud lapsed.

▲ *“Koolist seda, et kuidas töötada seal, kuidas oma õppetööd teha jne, programme õpetada, mitte internetis käimist, muidugi üks nendest ohtudest ka rääkida veelkord*

üle, et nad saaks aru, et see ei ole vanemate irin, vaid reaalselt need ohud ongi. Kui võõras inimene räägib, siis võetakse asja ikka tõsisemalt, kui seda sinu kodust.”
(IV_I)

Samal meelel olid ka kolme ülejäänud pere lapsevanemad, kes nägid koolis just praktiliste oskuste õpetajat. Olukorda, et kooli ja kodu vahel pole laiema kokkuleppe alusel arvuti ja interneti kasutamist puudutavad ülesanded jaotatud, näitab aga just seesama küsimus. Nimelt nägid õpetajad just kodus allikat, kus laps saab teada internetiga seotud heast-halvast, kuid kus ta õpib kasutama ka nt Office'it jne, et kooli tulles või selle jooksul võiks ta koduse toe abil selgeks õppida, kuidas tehniliselt kirjutada tekste, et seda oskust siis õppetöös rakendada.

4. Diskussioon ja järeldused

Järgnevalt on esitatud töö põhijäreldused ja diskussioon uurimisküsimuste kaupa. Samuti on selles töö osas esitatud meetodi kriitika ning mõned mõtted edasisteks uuringuteks.

4.1 Kuidas mõistavad lapsed *online*-ohte? Kuidas mõistavad *online*-riske õed-vennad, kuidas vanemad, kuidas õpetaja?

Esimese kooliastme lõpu ehk 3. klassi õpilane on enamasti 9-10-aastane ja peab riikliku õppekava järgi selles vanuses oskama kasutada lihtsamaid arvutiprogramme. Nagu selgus intervjuudest, siis ehkki peamiseks programmiks, mida nii vana laps võiks kasutada, on Word, siis reaalselt puutuvad nad regulaarselt kokku ka internetiga, seda kas meelelahutuslikel või hariduslikel eesmärkidel. Nii tõusebki kõrgele päevakorda küsimus, kuivõrd pädevad on nii vanad lapsed *online*-ohtude valdkonnas.

EUKO II (2010) uuringu järgi nimetas 12% Euroopa lastest ja 8% nende vanematest, et järelkasv on kokku puutunud mingit laadi ohuga. Kusjuures 9-10-aastastest lastest on millegi häirivaga kokku puutunud vaid 9%. 25% uuringule vastanud Eesti lastest ütles, et neid on miski interneti kasutamisel häirinud. Küsimus on seda põletavam, et vaid 16% vanematest arvas, et nende laps on millegi ohtlikuga kokku puutunud, kuna 25% lastest ütles, et nad on millegi ohtlikuga kokku puutunud.

Kahtlemata on tegemist põneva, ent samas alarmeerivaga statistikaga. Ühest küljest on hirmutavalt suur lõhe peresiseste tegemiste teadlikkuses, kuid valdavalt käib see siiski vanemate laste kohta kui antud uuringu fookuses. Ehkki 3. klassi laste esimene reaktsioon küsimusele, kas neid on midagi interneti kasutamisel häirinud, oli eitav või kõhklev, siis edasi küsides selgus, et laps on millegagi, mida võib häirivaks pidada, siiski kokku puutunud.

Intervjuueritid laste peamised hirmud seisnesid aga pigem tehnilistes küsimustes nagu viirused, mis halvavad arvuti töö ja sellega võimaluse seda kasutada. Samuti paroolide lekkimine. Edasi uurides aga selgus, et lastel on olnud ka kokkupuude võõraste täiskasvanud inimestega, pornograafilise või erootilise sisu ja küberkiusamisega, kuid kuna need ei olnud last otseselt mõjutanud, ei osanud nad neid esmajärgus ka häirivana või negatiivsena

nimetada.

Livingstone (2009) märgib, et peamisteks internetiga seonduvateks ohtudeks peetakse laste puhul pedofiiliat ja kiusamist, kuid samuti sisulisi aspekte nagu pornograafia, vägivaldsed pildid jne. Vestlustes lastega selgus, et sisuliselt on nad neist teadlikud ja oskavad olla ettevaatlikud, kuid igapäevase kokkupuute puudumine ja neist ohtudest (pool)teadlik hoidumine on võimaldanud olukorra, kus n-õ tõsisemad ohud ei kerkinud päevakorda.

Samas võib näha siin ka pere- ja koolipoolset tugevat mõju, sest mida selgemini oskasid ohtusid ja nendest ennetamise võimalusi sõnastada vanemad, seda klaarim oli arusaam ka lastel. Nii noorematel kui vanematel. Intervjuude põhjal näis kehtivat ka EUKO II (2010) uuringutulemustes avaldunud seaduspära, et mida vanemaks laps saab, seda suurem on tema internetikasutuse aeg, avatus ohtudele ja kindlus nendega toimetulemise korral. Ühtlasi väheneb suhtlus vanematega, mis avaldus selgelt ka intervjuudes, kus vanematele lastele oli antud oluliselt vabamad käed kui noorematele.

Ka nende puhul ilmnes, et ohtudeks peetavatest teguritest reaalselt häirivaks peeti neid väga vähe. Laias laastus nimetati viiruseid, "võõraid" ja privatse info jagamist. Need tulemused kattuvad ka varasemate uuringutega. EU Kids Online'i 2009. aastal avaldatud uuringu tulemustest selgus, et lapsed peavad internetikeskkonnas peamiseks ohuks isikuandmete levitamist, Eestis tehtud uuring "Lapsed ja internet" (2006) näitas, et suurimaks ohuks peetakse viiruseid ja võõrastega rääkimist. Ka Vinteri ja Siibaku (2012; ilmumas) uuringu järgi oskavad lasteaiaaegsed lapsed nimetada seoses arvutiga nelja võtmesõna, milleks on "arvutiviirused", "silmade rikkumine", "tasulised veebimängud" ja "tehniline teadmine". Huvitav on siinjuures asjaolu, et 1. kooliastme lõppu jõudnud lapsed tõid antud töö tarbeks tehtud intervjuudes samuti esimesena välja arvutiviirused, tajumata viiruste kognitiivseid ohte.

Nagu ka kuue aasta tagune uuring „Lapsed ja internet“ (2006) näitas laste kohta, võib ka vanemate ja õpetajate kohta öelda, et suurimaks ohuks peetakse just pedofiiliat, mis reaalsuses on võrdlemisi vähesinev risk. Nt reklaam kui selline ei häirinud ühtki osapoolt, kui välja arvata nendele klikkimine ja selle tagajärel viiruste, pahavara vms saamine. Vägivaldne sisu, pornograafia, eksitav informatsioon jm jäi tagaplaanile ja seda ilmselt tingituna nendega ühekordse kokkupuute väiksemast mõjust kui võõraga kohtumise puhul.

Lapsevanemate ja laste intervjuude võrdlustest paistis silma, et kuigi vanemad on teadlikud võrdlemisi kirevast riskispektrist, siis laste huulilt tuli esimese ohuna või „halva asjana“ sõna „viirus“. See viitab sellele, et vanemad panid turvalisest internetikasutamisest lastele rääkides enim rõhku kasvatamisele läbi negatiivse ehk *kui teed nii või nii, tuleb viirus ja see on halb arvutile*. Samas sellest, mis mõjutab lapsi psühholoogiliselt ja emotsionaalselt, oli nähtavasti räägitud vähem. Raske on käesoleva uuringu andmete põhjal öelda, milles võiks olla säärase tähelepaneku põhjus, ent võib oletada, et lapsevanem ise oleks lapse psühholoogilise trauma puhul märksa tõsisemates raskustes kui arvuti nakatumisel viirusesse. Nii on hõlpsam tagajärgi ennetada läbi keeldude ja hirmutamise (arvuti nakatumise viirusesse, häkkimine) kui sisulisema ja sügavama vestluse. See meetod on ka vähem ajamahukas, sest vanemal pole aega alati lapse kõrval arvuti juures olla ja tegevust täiskasvanu pilgu läbi vahendada, reflekteerida ja analüüsida. Või on need oskused puudulikud. Siin tuleks aga mõelda töö esimeses peatükis käsitletud Becki ja Castelli teooriatele individualiseerumisest ja traditsiooniliste kasvatusmudelite asendumisest hekilisemate, ajutisemate ja vähempüsivatega. Iseäranis võiks see käia Eesti ühiskonna kohta, kus selleks, et lapsel oleks arvuti ja interneti kasutamise võimalus, tuleb vanemal kulutada oluliselt enam töötunde kui nt Skandinaavia riikides. Nii on ka keelav sotsiaalne vahendamine hõlpsam tulema kui konstruktiivne ja last arendav.

Alapeatüki kokkuvõtteks tasub pöörduda käesoleva töö esimese peatüki ning Ulrich Becki (2005) ja riskiühiskonna juurde. Näikse, et vanemate ja õpetajate puhul kehtib sama seaduspära, mis globaalsete ohtude puhul, ehk piltlikult öeldes, kui tuumajaam ei plahvata, tajutakse vaid möödaminnes tuumaohu võimsust ja väiksemate õnnetuste pikaajalist mõju. Kool ja kodu hoiavad lapsi pedofiilia eest, kuid pööravad vähem tähelepanu igapäevastele mõjuritele nagu reklaam, eksitav info, vägivaldne ja eeskätt eale sobimatu sisu. Lapsele internetikasutamisega seotud ohtudest kõneldes tundub, et enamasti kasutatakse väljendit "ei tohi" minna, kuid vähem lähenetakse läbi kirjeldamise, seletamise ja põhjendamise.

Mis puudutab konkreetselt ohtude mõistmist, siis on laste puhul peamiseks autoriteediks lapsevanem, seejärel õpetaja. Vanem vend või õde jääb tõenäoliselt nende vahele ja tema abivalmidus ja võimekus sõltuvad eeskätt lapsevanemast. Mida suurem on tema võime näha ohtusid ja mida suurem on tema meediapädevus, seda tõenäolisem on, et laps astub internetis toimetades turvalist teed mööda.

Uuringud (Livingstone 2005, EUKO II 2010) on näidanud, et interneti kasutamise võimaluste suurenemisega kasvavad ka kaasnevad riskid. Nagu nt Karu (2010) uuritud 1. klassi laste puhul, piirdusid ka käesoleva magistr töö tarbeks intervjueritud laste oskused peamiselt mängimisega, siis nt Facebooki ja Google lisandumine tarbimisarsenali tõstab vajadust põhjalikuma hariduse ja ennetustöö vastu oluliselt. Seetõttu võib olla igati päri Hasebrink et al (2009) järeltule, et internetiohtude alase harimise teravik tuleks suunata just kõige noorematele arvutientusiastidele.

Lasteaialastega tehtud uuringud (Siibak ja Vinter 2010; Vinter ja Siibak ilmumas 2012) näitasid, et meediapädevuse õpetamisega peaks alustama juba lasteaia, kuivõrd sellealised lapsed on hästi tuttavad arvutimängude ja erinevate internetikeskkondadega. Nii võib öelda, et kunagi pole hilja alustada, ent mida varem sellega tegelema hakata, seda parem. Iseäranis arvestades seda, et arvutit ja interneti kasutav laps on praeguseks juba pigem reegel kui erand. Tõsi, antud magistr töö puhul tuleb silmas pidada, et kõik lapsed kuulusid vaatluse järgi keskmiselt jõukamasse perekonda, kus leibkonna peale oli kasutada kõigil puhkudel rohkem kui üks arvuti, lisaks noorematel poistel mängukonsoolid jm.

4.2 Kuidas talitavad lapsed olles kokku puutunud internetiohuga?

Kõige ilmekamalt võtab selle küsimuse vastuse kokku sõnapaar "räägiks emale", sest just nii talitasid enese sõnul kõik intervjueritud. Või siis vähemasti avalduks see teave esmalt pereringis kas siis õele-vennale või emmale-kummale vanemale. Jällegi sügavamalt uurides selgus, et reaalsuses on variatsioonid käitumises suuremad.

Käitumine on kõige tugevamalt seotud negatiivse kogemuse põhjuse allika tõsidusega ja selle korduvusega. Olukorras, kus ekraanile ilmub miljonivõitu lubav hüpink vm sarnane, on tavapraktika selle sulgemine, kuid selleni on jõutud läbi varasema sarnase kogemuse, nt kas on juba varem vajutatud ja vanemalt juhendust saadud või on abstraktsemal tasandil sellel teemal räägitud. Vägivaldse, erootilise vm ebameeldiva sisu puhul aga on levinuim praktika eiramine ja n-ö lootmine, et see enam ei kordu selleni jõudmiseni viinud tegevust mitte korra. Samuti kirjutab Moreno et al (2009), et häiriva sisuga veebilehti lapsed pigem eiravad.

Tõsisemate ohtudega kokkupuutumisel nagu võõraste (täiskasvanute) suhtlusulatusse

sattumine, on esimeseks abi allikaks keegi pereringist, enamasti vanemad, kuid ka vanem vend või õde, kui nende internetikasutamisautoriteet on vanemate omast suurem. Sarnaseid tulemusi andis ka EUKO II (2010) küsitlus, kus nt seksi sisaldavate piltide ja kiusamise puhul oli eiramine levinumaid vastuseid, kiusamise puhul tegutseti ka proaktiivselt ehk üritati probleemi lahendada. Seksisõnumite saamise puhul oli esimene käik samuti eiramine.

Antud uuring ei näidanud küll otseselt, kuid andis kaudselt mõista, et laste oskused internetiohtudega kokkupuutumisel võivad 9-10 aasta vanuses olla küll veel piisavad, ent kiire arengu korral puudulikuks jääda. Nimelt selgus, et peamiseks piiranguks veebilehitsemisel on lisaks väiksele vilumusele ka kesine inglise keele oskus, mis sunnib arusaamatu olukorra tekkimisel otsima abi kelleltki lähedaselt. Et keeleoskus areneb kiiresti ja varateismeikka jõudes muutuvad sõbrad vanematega võrreldes üha olulisemaks infoallikaks (näitas ka EUKO II), peaks laste teadlikkust toimetuleku osas pidevalt kasvatama ja mitte lootma sellele, et ta käib niikuinii ainult neil lehtedel, mis on talle vanemate poolt järjehoidjatesse salvestatud. Seda enam, et trend, mille tõi Livingstone (2002) välja juba kümme aastat tagasi, ehk meediumid kolivad üha enam laste privaatsfääri ehk magamistuppa, on jätkumas. Nii võib juhtuda, et vanem nt mingi hetk enam ei suuda jälgida, kus ta laps internetis käib või ei oska teda ebaseadmisega kokkupuutumisel aidata, mis võibki viia abi küsimiseni sõpradelt, kes samuti ei pruugi olla piisavalt pädevad.

Nii saab antud küsimuses peamiseks järeltuleks olla see, et vanematepoolne huvi lapse tegemiste vastu internetis peaks olema suurem nagu ka kooli poolt suunatud ennetav info. Seda eesmärgiga, et laps oskaks, julgeks ja teaks täiskasvanutelt ebaseadmisega korraldada abi küsida või suudaks jooksvalt iseseisvalt toime tulla. Sest nagu näitas EUKO II uuring ja antud magistr töö, siis vanematega suhtlemine ja ise tegutsemine (või tegutsemata jätmine) on peamised lahendused, kuidas lapsed ohuga kokkupuutumisel tegutsevad.

Ka selle küsimuse puhul võiks pikemas perspektiivis mõelda selle peale, kuidas jõuda olukorrani, kus seadusega ettenähtud korras põhikoolis käivad lapsed oleksid interneti ja sellega seotud riskide ja nendega toimetulemise osas ligilähedaseltki sama pädevad ega sõltuks vanemate ja õpetajate huvist ja motivatsioonist konkreetse teema suhtes. Kui laps ka ise ei suuda mingit olukorda lahendada, peab tal olema vähemalt teadmised, et on keegi autoriteetne ja usaldusväärne allikas, kes teda sel juhul aitab. Juba varem on sama maininud Kalmus (2009), kes Flash Eurobarometer uuringutulemustest lähtuvalt kirjutab, et paljud

lapsed usaldavad *online*-küsimustes ema-isa ja ka enamik vanemaid usaldab oma võsukesti, ent usalduse kõrval oleks vaja veelgi suuremat teadlikkust turvalisest internetikasutusest ning järjekindlat huvi tumist lapse tegemistest internetis. Samas arendaks laste vastutusvõimet ning aitaks neil internetis ohutumalt toime tulla ka see, kui vanemad vestleksid lastega interneti teemadel ning seletaks neile erinevaid internetiga seonduvaid võimalusi ja riske. Olgu see siis kodus või koolis.

Hoopis uuelaadsesse olukorda oleme kohe-kohe jõudmas või osaliselt jõudnudki. Nimelt veebilehitsemine läbi nutiteleponi, tahvelarvuti, mp3-mängija vm, millega saab ühenduda traadita interneti võrku või mobiilse andmeside võrku. Kui vanematega tehtud intervjuudest tuli välja, et üheks põhiliseks laste veebitegevuste jälgimisviisiks on lehitsemisajaloo jälgimine, siis nutiteleponi kasutamine võtab vanematelt selle võimaluse sootuks.

Oleks huvitav teada, kui põhjalikult tutvuvad lapsevanemad oma võsukestele mobiiltelefoni ostes selle erinevate kasutusvõimalustega. Nii võimaldavad nad olukorra, kus telefonist kui lapsega tihedamalt ja operatiivsemalt suhtlemise vahendist kujuneb seade, millega laps saab võrgus toimetada vanema jälgimisulatusest väljas. See võib olla ehk liigparanoiline lähenemine, kuid mõeldes sellele, et intervjuueeritud teismelised eelistasid arvutis ja internetis olla omapäi, annab nutitelefoni selleks suurepärase võimaluse. Peaks aga elu selles suunas arenema, võib see viia laste ja vanemate eraldumiseni, sest vanem ei tea mida laps „seal telefonis teeb“ ega oska seda ka ise kasutada.

4.3 Kuidas käituvad osapooled, kui laps on puutunud kokku kahjuliku internetisisuga?

Laste intervjuud näitasid, et moel või teisel, suuremal või vähemal määral puutuvad internetti kasutavad lapsed ohtudega kokku tahes-tahtmata. Küsimus on, kui oluliseks neid ohtusid peetakse ja see arusaam pärineb eeskätt kodust ja koolist, mis on peamised internetiturvalisuse alase teadmise allikad. Jällegi, sarnased tulemused andis ka EUKO II uuring.

Kui intervjuude põhjal pöörduks 3. klassi laps *online*-keskkonnas millegi häirivaga kokku puutununa esmalt vanema poole, siis samamoodi talitaks ka usutletud vanemad õed-vennad. Põhjus on üsnagi loogiline, sest on ju vanemad laste eest vastutavad ja nende heaolu eest seisma seatud. Nii talitatakse ka juhtudel, kui teismeline laps ise või vanem teda endast

pädevamaks internetikasutajaks peab. Tõsi, see sõltub ilmselt ka lapse rollist perekonnas. Nt kas lapsi kasvatab üks vanem, vanem on rohkem aega kodust ära jne. Siiski on üsna tõenäoline, et kui kergemateks peetavate probleemide nagu vägivaldne sisu, mõjutamine või muu sarnasega kokkupuutumise puhul manageeriks vanem laps olukorra ise, siis tõsisemate ebameeldivuste nagu pedofiilia, kiusamine, jälitamine jne kaasataks olukorra lahendamisse ka lapsevanemad.

Loogilist rada edasi minnes, peaks lapsevanem nüüd ise tegutsema ja vastutuse olukorra lahendamisel enda peale võtma, sest tema poole on pöördunud üks või mõlemad lapsed. Nagu kõnelesid ka vastused vanemliku internetialase abistamise osas, siis peamiseks tegevuseks oleks rääkimine, olukorra seletamine ehk pigem positiivsed tegevused, kuid ka karistamine ja keelamine. See sõltub küllap eeskätt peresisestest kasvatuspraktikatest. Mõistagi sõltub lapsega räägitava sisu olukorrast, kuid läbi intervjuude vanematega sügavamalt tutvust teinuna võib arvata, et neil võib teadmistest ja oskustest puudu tulla, mis viibki lihtsama vastupanu teed ehk keeldude ja karistusteni.

Kui laste puhul on käitumismuster vanema(te) poole pöördumise näol üsnagi loogiline, siis vanemate enda tegevus märksa mitmetahulisem, sest lisaks rääkimisele ja seletamisele võib tõsisema probleemi korral tarvis minna veebikonstaabli või politsei sekkumist. Nagu näitas ühe uuringus osalenud pere juhtum, siis häkkimiseks peetud tegevuse osaks saanuna politsei poole pöördumine viis pettumuse ja pigem negatiivse hoiakuni. Nii vajavad ka vanemad tõhusat ja järjepidevat selgitus- ja koolitustööd, et ka nad ise ei tunneks end abituna.

Ka õpetajad jõuaks lapse murest kuulnuna välja lapsevanemani, mis on samuti igati ootuspärane käitumine. Õpetajate esmane reaktsioon ja sõnumid lapsele sõltuvad aga ilmselt paljuski nende ettevalmistusest. Selgus, et noorema põlvkonna õpetajatele õpetatakse sellistes olukordades käitumist ülikoolis ja aktiivsemad osalevad ise vastavasisulistel koolitustel, ent vanemate pedagoogide puhul võib toimetulemine osutada problemaatilisemaks, sest väiksemad teadmised, oskused ja seega enesekindlus arvuti ja interneti käsitlemisel ei tee neist lastele usaldusväärseid partnereid. Ja kui laps juhtub olema probleemsest perest või on mingi muu põhjus, miks ta seda infot ei söanda pereliikmetega jagada, võib tekkida probleem.

Tapscott (1998), Livingstone (2009) jt uurijad on kasutanud väljendit tagurpidi põlvkonnalõhe, mis tähendab, et lapsed ja teismelised on oma vanematest pädevamad, ning

kohanemisvõimelised noorukid on positsioonil, kus nad saavad oma ema-isa IKT-vahendite alal õpetada. Nagu on väitnud ka Kalmus (2008), võib ka antud uurimuse põhjal väita, et internet põlvkondade eraldajana ei pruugi hetkel olla enam nii aktuaalne kui nt kümme aastat tagasi. Põhjuseks võiks pidada Tiigrihüppe põlvkonna jõudmist lapsevanemaikka ja nende igapäevast tööalast seotust arvuti ja internetiga. Põhjus, et laps on interneti alal niikuinii targem, ei tohiks lapsevanemate huulte üle enam käia, sest kõik eeldused oleks justkui olemas. Nüüd, kus Eesti on IKT-vahenditega üleeuroopalises mastaabis eeskujulikult varustatud, peaks tekkima ka tugistruktuurid, kes vanemaid õpetaks õpetama.

Kui Tulva (2008) väitis, et täiskasvanud ei tule enam toime traditsiooniliste kasvatusmeetoditega ning lapse edukaks kasvamiseks on vaja teineteisele pühendada enam aega, et laps saaks globaliseerivas maailmas paremini hakkama ning samas vanemad mõistaksid lapse ümber toimuvat, siis sellega võib nõustuda ka praegu, neli aastat hiljem. Küll ei saa kuidagi päri olla sellega, et internet, meedia ja televisioon on lapsevanematega "võistlev" kasvataja. Või vähemasti leppida olukorraga, et see nii on või nii võiks olla, sest potentsiaal vanematepoolseks pädevaks õpetamiseks ja vahendamiseks on kahtlemata olemas, küsimus on, kuidas seda realiseerida.

Oluliselt aktiivsemalt võiks ja peaks tegelema koolituste ja infomaterjalide jagamisega. Hetkel tegeleb sellega teiste seas lastekaitseliit, kuid nende veebileht (2012) on võrdlemisi kasutajavaenulik ning nt lapsevanematele mõeldud õppematerjal "Turvaliselt internetis teatmik" maksab € 3.90 ja see tuleb eraldi tellida. Nt võiks leida finantseerimisallikad, et müüa ettevõtetele jt asutustele vastavaid koolitusi või korraldada neid koostöös koolidega vm. Sest nagu selgus jutuajamistest õpetajatega, siis oli "keegi kuskilt" internetiturvalisuse teemal koolis rääkimas käinud, ent õpetaja seal ei osalenud.

Lastekaitseliidu, Tiigrihüppe SA, sotsiaalministeeriumi, MTÜ Eesti Abikeskuse ja politsei- ja piirivalveameti koostöös valminud lehekülg www.targaltinternetis.ee on aga oluline ja jõuline samm edasi. 2010. aasta 1. septembril käivitatud, kuid 2012. aasta suvel lõppeva programmi raames viidi läbi koolitusi, alustas vihjeliin (www.vihjeliin.ee), lasteabi koduleht (www.lasteabi.ee) ja telefon, kuid kindlasti ei tohi selline projekt jääda viimaseks ega lõppeda. Säärast keskkonda peaks reklaamima jõulisemalt, et see jõuaks laste, noorte, vanemate, õpetajate jt teadvusse, et selle sisu ja võimalused uueneks pidevalt. See peab olema piisavalt autoriteetne, et abivajajad ja ennetada soovijad leiaksid sinna tee. Olgu see soovija

siis laps või täiskasvanu, kuid internetis surfamine peab saama lapsele ohutumaks ja ohuga kokkupuutumisel oleks tegevus õigemaks ja mõtestatumaks.

4.4 Kas ja kuidas mõjutab laps oluliste teiste internetikäitumist?

1990ndate lõpus kõrghoo saavutanud Tiigrihüppe programmi ja jõudsalt levinud IKT vahendite üha laialdasem kasutuselevõtt "nakatas" esmajärgus noorema, kiiremini kohaneva põlvkonna ning sealhulgas ka lapsed ja noored. Levinud, äriettevõtete ja ka valitsuste poolt peale surutud arusaam, et lapsed on IKT revolutsiooni avangard (Selwyn 2003), väljendab vaid üht mõtet laste suhtes teisenenud ootustes.

Antud uuring aga ei näidanud, et vähemalt 9-10-aastaste laste puhul peaksid vanemad neid endast internetialaselt targemaks või pädevamaks. Küll "vormivad" lapsi täiskasvanud kaudselt, suunates neid kasutama interneti koolitöödeks, luues ahvatlevaid ja "sõltuvust" tekitavaid mängu jne.

Ühe põhjusena, miks lapsevanemad ei hinnanud oma 3. klassis käivate laste internetikasutusoskust enda omaga võrdseks või paremaks, võis tuleneda perekonna ilmselt keskmisest kõrgemast sissetulekust ja haridustasemest. Plowman, McPake, Stephen (2010) on nimetanud neid tegureid interneti sotsiaalse vahendamise aspektist oluliseks. Ehk kõrgem haridus ja suurem sissetulek võivad lapsevanemate puhul tähendada suuremat meediapädevust.

Intervjueritud laste sõnul eelistaks nad internetis tegutseda koos vanematega, mis viitab ebakindlusele selles keskkonnas toimetamises. Kuid samas võib läheneda olukorrale nii, et lapsed pole veel piisavalt enesekindlad ja lapsevanemad pole enam niivõrd enesekindlad, tunnetades lapse kiiret arengut ja täiskasvanule ärelejõudmist. Tasapisi võib see viia aga ka intervjuudest välja tulnud olukorraneni, kus lapsevanemate panus lapse meediapädevuse kasvamise ja veebi sotsiaalne vahendamine muutuvad aina harvemaks ja nõrgemaks.

Minnes veelgi julgemaks, võiks väita, et lapsed ja ka lapsevanemad on jäänud ärikorporatsioonide hammasrataste vahele ehk müüt lastest kui uute tehnoloogiavahendite pädevatest, õigemini vanematest pädevamatest kasutajatest, taastoodab end ja seeläbi kaevavad vanemad endale auku, kus neile vaatab peegelpildina vastu oskamatus, hirm ja

ebakindlus olla lapsele vajaduspäraselt pädev juhendaja veebilehitsemisel.

Laps-laps telg vahendamise tasandil jäi siin töös küll fookusest kõrvale, kuid enne järgmisele uurimisküsimusele vastamist on oluline märkida, et lapsed käituvad ka teineteise suhtes oluliste mõjutajatena. Ja siin ei ole silmas peetud vaid arvutimängude tasandit. Kalmus (2012; ilmumas) järgi on lapsed teineteisele aktiivseks sotsiaalseks vahendajaks, hinnates, initsieerides ja eirates vanematepoolset tegevust. Nad suudavad iseseisvalt välja töötada toimetulekustrateegiaid, neid sellistena küll sõnastamata, ent neid siiski kasutades.

4.5 Kuidas mõjutavad erinevad olulised teised lapse internetikäitumist?

Vinter ja Siibak (2012; ilmumas) viitavad erinevatele autoritele, kelle järgi on teadmislõhe lapsevanemate ja laste vahel järk-järgult kahanemas, kuid sellele vaatamata tunnevad emad-ised end endiselt laste veebitegemiste vahendamisel ja jälgimisel ebakindlalt.

Magistritöö tarbeks tehtud intervjuud näitasid, et lapse mõju oluliste teiste internetikasutuspraktikatele on minimaalne või lausa olematu. Kahtlemata sõltub see perekonnast ja konkreetsetest lastest, lapsevanematest ja õpetajatest, kuid nagu on näidanud ka varasemad EUKO uuringud, siis 9-10-aastane laps on veel küllaltki tugevalt oma vanemate juhendajate mõju all. Ka intervjuueeritud sellealised lapsed kasutasid internetis liikumiseks nende jaoks varem salvestatud järjehoidjaid ja kätteõpitud tegevusi. Igasugune kõrvalekalle tekitas vajaduse vanema või õe-venna abi järele.

Olulised teised põimuvad omavahel sotsiaalsetes võrgustikes, nad jagavad ühiseid väärtusi ja moodustavad seeläbi sotsiaalse kapitali. Edukas tegutsemine mingis veebimängus, mingi ülesande lahendamine vm tegevus, mida laps pidas vajalikuks vanema või õe-vennaga jagada, oli peamisi suhtlusmotive. Nagu ka "õigesti" ehk vanemate pereliikmete, eeskätt ema-isa seatud normide järgi talitamine, mis samuti markeerib oluliste teiste tähelepanuväärset rolli. Statistiliselt on kool küll kodu järel sageduselt teine koht, kus arvutit ja internetti kasutatakse, ent sageli on need võimalused piiratud, iseäranis 1. kooliastmes. Nii sõltub ka õpetaja autoriteet otseselt IKT-vahendite kasutamise võimalikkusest koolis ja tema pädevusest. Eriti ilmne oli see nt Mudel 1 noorema lapse puhul, kus õpetaja räägiti otseselt ka lapse jutus kajastus.

Intervjuud näitasid, et kõige tugevamalt mõjutab lapse internetikäitumist vanem, kodune keskkond. Seda läbi seletamise, juhendamise, läbiharjutamise, tagasisidestamise, kuid ka piirangute näol. Mida vanemaks laps saab, seda vähem viibib vanem vahetult tema kõrval ja enam n-õ hoiab silma peal, kuni ka see põgus jälgimine kaob. Kahtlemata on erandeid, kuid juba varem mainitud tendentsi puhul, kus IKT-vahendid üha enam leiavad tee laste magamistuppa, on vanemate roll eriti oluline just nooremas eas. Vähemasti selle uuringu põhjal saab öelda, et 9-10-aastased lapsed on piisavalt paindlikud ja kuulekad, et vanemate õpetustele alluda. Siinkohal on oluline, et seda tehtaks järjepidevalt ja kõikide lastega, sest mingitest probleemidest kõnelemine võib olla märksa hõlpsam õele-vennale või sõbrale-sõbrannale ning ideaalis võiks eakaaslane suuta juba ise lahendusega aidata või vähemasti teada, kust abi otsida. Seega on ühtlasel tasemel vanematepoolne ja vanemate enda harimine võtmetähtsusega.

Võttes aluseks Livingstone'i (2007) jaotuse, siis kasutavad lapsevanemad korraka nii hindavat juhendamist kui piiravat juhendamist ehk lapse käitumise mõjutamist nii läbi vestlemise kui keeldude. Peamiseks tehniliseks kontrollimeetodiks on veebiajaloo sirvimine, muude tehniliste lahenduste jaoks ei ole leitud tarvidust (sest lapsed on ise piisavalt targad), ressursi (tasulised programmid) või usaldust (äkki saab keegi omakorda vanemaid jälgida). Piirangud seisnevad eeskätt kasutusaja reglementeerimises, vestlemise puhul võtab vanem ise initsiatiivi või toimub see reaktsioonina mingile kogemusele. Kalmus, von Veilitzen ja Siibak (2012) nimetavad sellist tegutsemist retroaktiivseks vahendamiseks, kus laps on aktiivne kasutaja, vanem aga peab vahendamise tegelema n-õ tagantjärele. Põnev ja tähelepanuväärne siinjuures on see, et retroaktiivne suhtlus on tihtipeale ka reaktsioon mingile meedias kõlapinda leidnud negatiivsele kogemusele, mis on tekitanud küsimuse lapses või on pidanud vanem seda oluliseks lapsele seletada.

Kui rääkimine sotsiaalse vahendamise viisina oli sobivaim nii lastele kui vanematele, siis peaks rääkimine muutuma aktiivseks vahendamiseks, nagu seda kirjeldavad Lwin, Stanaland ja Miyzaki (2008). Nende uuringu järgi osutus aktiivne vahendamine efektiivseimaks viisiks erinevate ohtude (sh isikliku info jagamine) ennetamisel ja nendega toime tulemisel. Vanemad peaksid mõistma, et aktiivne vahendamine pole pelgalt ebaregulaarne vestlus, harilikult reaktsioonina lapse väärkäitumisele, vaid pidev õpiprotsess nii lapsele kui vanemale, mille käigus saab ka vanem ise end arendada ja tegelda n-õ elukestva õppega.

Sellisenä ei puudutaks see enam konkreetset veebiohtusid, vaid aitaks avardada lapse arusaamist meediast, erinevate veebilehtede eesmärkidest jne. See oleks märkimisväärne samm edasi jälgimisest (*supervision*), mis Nikkeni ja Janszi (2011) järgi on üks levinumaid ja samas lihtsamaid vahendamise viise. Nagu ka sellest tööst ilmnes, asuvad nooremate laste puhul arvutid n-ö nägemisulatuses ehk tahtmise korral on vanematel võimalus heita pilk sellele, mida nende võsuke seal teeb. Nagu ka Nikkeni ja Janszi (2011) uuringu puhul, nii ka käesolevas töös rakendati seda meetodit nooremate laste puhul. Samas, võrreldes nimetatud uuringut käesolevaga, ei saaks öelda, et jälgimisest kujuneks vanuse kasvades aktiivne vahendamine, vaid vanema roll vahendamisel muutus käesoleva töö põhjal vaid väiksemaks.

Nii on võimatu vanema rolli üle hinnata, misjaoks ongi oluline lapsevanemate põhjalikum harimine, kuid nagu viitasid ka intervjueritud lapsevanemad, tuleb enne võita nende usaldus, sest koolitustel räägitut "teadsid nad juba enne".

De Haan (2009) väidab, et õpetajatel on võtmeroll laste positiivse internetikogemuse soodustamisel, võimaldades neile ligipääsu kõrgekvaliteedilisele sisule ning kaitsmisel negatiivse kogemuse eest läbi efektiivsete strateegiate tutvustamise. EUKO II (2010) uuringu järgi on aga reaalsus see, et koolist kõige vähem õpetust saab just mõjutatavaim ehk 9-10-aastaste grupp. Nagu ka ülal mainitud, ei ole esimese kolme klassi jooksul enamasti arvutiõpetust nii tehnilise kui turvalisuse kontekstis ning see sõltub eeskätt õpetaja pädevusest, motivatsioonist ennast arendada ja väga tugevalt ka tehnilistest võimalustest.

Kui viimase 10-15 aasta jooksul oleme jõudnud nii kaugele, et enamikes koolides on arvutiklassid ja õpilastel neile ka realselt ligipääs, on päramine aeg hakata tegelema ka arvutiõpetusega, mis ei puuduta ainult tehnilisi oskusi või tekstitöötlust. Vinter ja Siibak (2012; ilmumas) võtavad Plowman jt-le tuginedes seisukoha, et kodus õppimine on koostoimeline protsess, sõltudes kõigist osapooldest. Nii on lapsed lasteaeda minnes väga erineval stardiplatvormil ja ilmselt saab sama öelda ka algkooli minemise puhul, kus kodusel taustal on suur kaal. Vinter ja Siibak (2012; ilmumas) tõid välja ka teise olulise nüansi, mis käesoleva töö kontekstis samuti ilmnes – selle asemel, et olla ise aktiivsed laste interneti kasutuse sotsiaalsed vahendajad, lükkasid vanemad selle vastutuse vanemate õdede-vendade õlule.

Kahtlemata on säärane talitusviis huvitav, sest niivõrd olulises küsimus usaldatakse vastutus

veel ebaküpse inimese õlule. Käesolev töö näitas sellise tendentsi puhul kahe peamise põhjustena ajanappust ja ebakindlust. Ometi ei saa need kaks nimetust olla iseseisvad põhjused, vaid tingitud laiemapõhjalistest muutustest ühiskonnas. Nt neist, millest kõnelevad Beck ja Beck-Gernsheim (2002) ehk individualiseerumisest, perekonna muutumisest ebasidusamaks ja kokkuleppelisemaks jne. Eesti puhul on siin küllap jätnud jälje ka siirdeprotsessid (nt Vogt 2005), mille üks ilming on naiste kõrge tööhõive, vähesed võimalused töötada osakoormusega ja sellest tulenev kasvatamise delegeerimine erinevatele osapooltele (Kalmus, Roosalu 2011).

4.6 Mil määral ja kuidas suhtlevad omavahel vanemad ja õpetaja seoses võimaliku riskikäitumisega ning internetikasvatusega üldisemalt?

Riikliku õppekava (Riigi Teataja 2011) peaks laste meediapädevus 1. kooliastme lõpuks ulatuma lihtsamate programmide käsitlemisest veebikeskkonnast iseseisva materjali otsimiseni. Nagu näitasid läbi viidud intervjuud, siis nii võimekad lapsed kindlasti ei ole. Õigemini oskavad nad küll programme kasutada ja infot leida, ent selle tegevuse efektiivsus jätab nii laste enda, vanemate kui õpetajate sõnul paremat soovida.

Õpetajate ja vanemate arvamused lahknesid tugevasti selles osas, mida peaks õpetama kool, mida kodu, kuid silma paistsid ka erinevused intervjueritud õpetajate vahel ja lapsevanemate vahel. Viimased nägid eeskätt koolis kohta, kus laps õpib "kasulikke ja praktilisi" asju, et arvuti ei oleks pelgalt meelelahutusvahend, kuid sama kohustuse panid kodule õpetajad, nagu suuresti ka õige-vale õpetamise internetitegevuste kohta. Küll ei ole säherduses vastutuse teineteise kraesse veeretamises midagi uut. Kalmus, von Veilitzen ja Siibak (2012) järgi on vanematepoolne ootus õpetajatele kui internetikasutuse juhendajatele tavaline, nagu ka see, et õpetajad tegelevad eeskätt keeldude jagamise ja vähem sisulise juhendamisega.

Fakt aga on see, et 3. klassi õpilane peab ise oskama internetis toimetada nii palju, et minna töövihikutes ette antud lehekülgedele ja otsida internetist lisamaterjali. Viimane tähendab enamasti Google'i vmt otsimootori kasutamist, see aga lehitsemise, märksõnade valimise ja sisestamise oskust. Nagu näitas ilmekalt ühe intervjueritud 3. klassi õpilase näide, siis

otsingu (ilmselt ebatäpse otsisõna tõttu) tulemusena jõudis ta piltideni, mida ta nimetas rõvedaks ja mis tähendas erootilise sisuga pilte.

Kui tekstitöötlusprogramme ja veebi sirvima õpivad lapsed esmajärgus kodus, siis ei saa uurija arvates tõmmata piirjoont kooli ja kodu kohustuste vahele, mis puudutab arvuti ja interneti kasutamist. Vanemate mainitud "kasulik" kasutamine on seotud nii Wordi kui internetiga, turvaline veebi sirvimine nii interneti kui Wordiga. Küllap oleks optimaalne leida mõlemat aspekti, kasulikkust ja turvalisust, rahuldav lahendus, ent selleni jõudmine ei ole kindlasti lähiaastate teema. Ometigi peaks juba kohe mõtlema selle peale, kuidas integreerida arvuti- ja internetiõpetus koolide õppekavadesse ja tunniplaani nii, et see oleks koordineeritud kas või haridusministeeriumi tasandilt vastavate õppematerjalide ja suuniste näol, sest tendentsi, kus laste esimene kokkupuude arvuti ja internetiga on juba enne kooli, ei ole küllap võimalik ümber pöörata.

Säärane vastutuse veeretamine ühelt osapoolelt teisele kõneleb kahtlemata ebakindlusest inimeste tasandil. Lapsepõlvkogemused mõjutavad sageli seda, kuidas inimesed täiskasvanuks saades oma lapsi kasvatavad. Tehnoloogia kiire areng on aga viinud olukorrani, kus arvutid ja internet oli terve põlvkonna jaoks maa, mida pidi hakkama avastama koos noorema generatsiooniga ja sellest johtuvalt puudus ka kogemus, kuidas sellega toime tulla (Plowman, McPake, Stephen 2010). Nagu nimetatud autorid märgivad, võib olla see põhjuseks, miks lapsevanemad ja õpetajad tunnevad end ebakindlalt. Ometi ollakse arvamusel, et laias laastus tehakse asju õigesti. Sama näitasid ka antud magistr töö jaoks tehtud intervjuud. Plowman, McPake, Stephen (2010) tuvastasid, et lapsevanemad võivad olla küll mures nt meedias tõusnud teemade pärast, kuid on oma lapse internetikasutamistavades kindlad. Tahtmata külvata paanikat võib nii vanemate kui õpetajate seas domineerinud valdavalt passiivne ja reaktiivne suhtumine viia olukorrani, kus reaalse ohuga kokku puutudes on lapse jaoks hilja. Seda selles mõttes, et ta ei oska piisavalt pädevalt ohule reageerida. Siin võiks kool ja kodu kohtuda ja olla sümbiootilises suhtes. Et nt lasteaia õppekava hõlmaks senisest enam lapsevanemaid, kes saaksid õppida koos laste ja kasvatajatega. Lapsevanematele tõhusamaks mentoriks olemisest kõnelevad ka lasteaia kasvatajad ise (Vinter ja Siibak 2012; ilmumas), kuna selles vanuses lapsed on juba aktiivsed arvutikasutajad ja veedavad lasteaia lõviosa ärkvelolekuajast.

Õppekava ja/või õppematerjali(de) väljatöötamine võiks olla üks valdkond, millega tegeleda

edasi doktorantuuris või millega saaks, võiks ja suisa peaks tegelema järgmised tudengid bakalaureuse- ja magistriõppes. Loota, et üks osapool teeb teise eest töö ära, on lühinägelik ja tulevate põlvete suhtes lausa kahjulik käitumine, mis kindlasti ei suurenda kodu ja kooli vahelist usaldust. Nagu näitasid ka intervjuud, siis internetiturvalisuse alane suhtlus kodu ja kooli vahel on minimaalne, piirdudes sageli vaid arenguestlustega, kus internetiteemaline küsimus võib olla nii põgus kui "kas kõik on kontrolli all". Ekstreemsed näited olid needki, kus õpetaja postitas avalikku blogisse oma õpilastest ees- ja perenimedega pilte, tekste ja videoid (sh ka ujumisest) vaikiva kokkuleppe alusel vanematega, põhjendades, et iga postituse kohta kooskõlastuse saamine ei võimaldaks blogi pidada ja teisiti poleks üldse mõeldav. Või kus õpetaja avaldas lapsevanemate koosolekul muret oma klassi õpilaste aktiivsema Facebooki kasutamise üle, ent see langes kurtidele kõrvadele ehk lapsevanemad ei pidanud seda probleemiks. Too Facebooki näide tõstatab aga veelgi ühe küsimuse. Nimelt, kuidas peaks õpetaja käituma olukorras, kus lapsevanem ise soodustab lapse kokkupuudet erinevate ohtudega, nende suhtes last varem hoiatamata ja õpetamata.

4.7 Meetodi kriitika

Magistritöö uuringuks koostati põhjalik semistruktureeritud intervjuukava kõigi nelja grupi tarbeks, pidades silmas, et fookus oleks töö keskmes olnud 3. klassi õpilasel ja küsimused oleksid seeläbi võrreldavad. Varasem kogemus EUKO parimate uurimispraktikate juhendi (Lobe et al 2010) eestikeelse tõlke toimetamisel olid kurssi viinud ka erinevate probleemide, soovitude jm-ga, mis laste ja noorte intervjuerimisel rahvusvahelisel tasandil esile kerkinud. Kui varasemad tudengi- ja teadustööd on näidanud, et lapsed avanevad paremini grupiaruteludes, siis ei olnud antud meetodi kasutamine käesoleva magistritöö kontekstis mõeldav, sest oluline oli vahetu kogemus ja praktika ning valmis tuli olla ka selleks, et negatiivsetest kokkupuudetest kõneldes võib ette tulla mõni selline, millest grupi ees ja sees häbenetakse rääkida.

Ehkki intervjuude alguses oli tajuda mõningast kohmetust, aitasid lihtsad sissejuhatavad küsimused sellest võrdlemisi hõlpsalt jagu saada. Suureks kasuks tuli see, et lapsed said arvutis vahetult näidata, mida ja kuidas nad midagi teevad ja seda kirjeldada. Nt mingist lemmikmängust rääkimine ja selle mängimine intervjuu ajal oli hüvaks abiks. Ka näis lapsi julgustavat see, et nii perre külla minnes kõigi tulevaste intervjueritavate ees kõneldes kui lapsega intervjuu eel tema õigusi tutvustades (täielik anonüümsus, võimalus iga hetk lõpetada,

vastust parandada, vastata "ei tea" ja teda kõige targemaks eksperdiks enda alal nimetades) andis see neile julgust ja kindlust. Julgustavat näis ka see, et nad said toimetada vanemate silma alt ära. Vanemate laste, vanemate ja õpetajate intervjuerimine oli selle arvelt märksa lihtsam, sest 9-aastaselt vajaliku info saamine osutus märgatavalt keerulisemaks kui sama tegemine 12-aastase puhul.

Ehkki nimetatud parimate uurimispraktikate juhend märkis, et meessoost uurija võib tekitada vanemates umbusku, iseäranis kui uuritavad on noored tüdrukud, siis antud uuringu käigus seda probleemi tajuda ei olnud. Küllap aitas ka läbi *known-sponsori* ehk läbi tuttava inimese perele lähenemine, sest kui üks lähedane inimene oli uurija end ja oma peret intervjuerima lubanud, oli kindlam tunne. Ka aitas "külakosti" viimine viinamarjade näol, mis aitas n-ö jääd sulatada.

Millwood-Hargrave et al (2006: 18) märgivad, et konkreetse uurimisvaldkonnaga on seotud metodoloogilised probleemid, milleks on muuseas eetiline aspekt lastele pornograafiaga seotud küsimuste esitamisel. Kuna selles vanuses laste puhul on statistiline tõenäosus, et nad on kokku puutunud vastava sisuga, väike, jätsin selle valdkonna välja, kuid kaks last tõid selle provotseerimata esile.

Kahtlemata ei sisalda käesolev magistritöö lõplikke ja põhjapanevaid järeldusi, kuid moodustavad koos EUKO II rahvusvahelise uuringu tulemustega huvitava sümbioosi ja on kvantitatiivsete andmete põhjal koostatud kokkuvõtetele nüansirikkaks võrdlusmaterjaliks. Süvaintervjuud võimaldasid põhjalikumalt uurida, milline on mõistmine ja kuidas selle mõistmiseni jõutakse, kuid samas demonstreerisid ilmekalt andmete raskesti võrreldavust, sest inimeste taustsüsteemid on sedavõrd erinevad, sõltudes sellest, kas laps kasvab ühe või mitme vanemaga, kui vana on õde-vend, millised tingimused on koolis, milline ettevalmistus ja huvi on õpetajal jne.

Et saada veelgi sügavam arusaam internetiohtude kui üha olulisemaks tõusva teema suhtes, võiks uuringu teostada nt pikema aja vältel, viies intervjuud läbi nt nelja aasta jooksul. Nii saaks pikemaajalised andmed, mis võimaldaks arusaamiste ja mõttemustrite kujunemist ajas jälgida. Ühekordse intervjuu puhul on tõenäosus, et midagi olulist jääb märkamata või küsimata, märkimisväärselt suur. Samuti on raske paluda lapsel meenutada arenguid ja muutusi ajas. Samuti võiks üks võimalus olla võtta vaatluse alla mingi grupp õpilasi, keda

mitme aasta jooksul jälgida ja intervjuerida, nagu ka nende vanemaid ja õpetajat, sest on üsnagi tõenäoline, et need grupid otse või kaude teineteist mõjutavad. Valimi puhul tuleb kriitiliselt suhtuda ka selle homogeensusesse. Kõik intervjueritud pered olid välise vaatluse põhjal keskmisest paremal järel. Neljast kolm elasid eramajas, üks värskeltrenoveeritud neljatoalises korteris ning leibkonna peale oli mitu arvutit, lapsed käisid huvialaringides jne. Usutavasti oleks uuringutulemused olnud mõneti erinevad, kui intervjueritud perekondade seas olnuks madalama sissetulekuga perekondi, kus arvutikasutusvõimalused väiksemad. Homogeense valimi sattumist soodustas asjaolu, et esimeselt kahelt intervjueritult paluti ka järgmiste kontakte, kes olid ka nõus uuringus osalema.

Kokkuvõte

Märksõnad: *online*-ohud, *online*-võimalused, toimetulek, õppekava, meediapädevus, internetikäitumine, kooli ja kodu suhtlus

Tiigrihüpe on kui sümbol Eesti kiirest arengust ja maailmas esirinda tõusnud IKT-vahendite levikust. Tehnilise edasijõudmisega ei ole sammu pidada jõudnud internetialane õpetus, mis ei puudutaks niivõrd seadmete käsitlemist kui võrd nende sisuga hakkamasaamist. Nii on Eesti Euroopas esirinnas nii internetitarbimise kui sellega seonduvate ohtude leviku osas. Seda iseäranis nooremate laste puhul.

Käesolev magistritöö „Oluliste teiste roll 3. klassi laste toimetulemisel *online*-riskidega“ uurib kvalitatiivsetest meetoditest lähtuvalt, milline on ja kuidas kujuneb 1. kooliastme lõppfaasi jõudnud lapse (9-10-aastane) oskusteave internetiohtude kohta ja milline roll selles on tema lähedastel, emal-isal, õel-vennal ning õpetajal. Peamised uurimisküsimused olid: 1) Kuidas mõistavad lapsed *online*-ohte? Kuidas mõistavad *online*-riske õed-vennad, kuidas vanemad, kuidas õpetaja?; 2) Kuidas talitavad lapsed, olles kokku puutunud internetiohuga?; 3) Kuidas käituvad osapooled, kui laps on puutunud kokku kahjuliku internetisisuga?; 4) Kas ja kuidas mõjutab laps oluliste teiste internetikäitumist?; 5) Kuidas mõjuvad erinevad olulised teised lapse internetikäitumist?; 6) Mil määral ja kuidas suhtlevad omavahel vanemad ja õpetaja seoses võimaliku riskikäitumisega ning internetikasvatusega üldisemalt?

Töö teoreetiline osa andis ülevaate teemat raamivatest suurtest teoreetilistest lähenemistest nagu Castelli (2001) infoühiskond ja Becki (2005) riskiühiskond, sidudes sellega käsitlused lastest tänapäeva ühiskonnas, oluliste teiste ja sotsiaalse kapitali kontseptsiooni, meediapädevuse, interneti sotsiaalse vahendamise ja seni tehtud empiirilised uuringud. Uuringu tarbeks viidi läbi semistruktureeritud intervjuukavaga süvaintervjuid koos vaatlusega nelja mudelperekonnaga. Antud töö kontekstis oli mudelperekond pere, kus oli 3. klassis käiv laps, tema 12-16-aastane õde või vend, ema-isa ning õpetaja. Säärane neljast liikmest koosnev mudel koostati eesmärgiga saada võimalik terviklik pilt internetiohtude mõistmise kujunemise osas, kuivõrd need kolm osapoolt omavad ehk suurimat mõju lapse kasvamisel. Vähemalt niivõrd õrnas eas. Uuringu käigus oli ülimalt oluline silmas pidada käsitletava teema eetilisi nüansse, kuivõrd intervjuude käigus avaldati palju delikaatset

informatsiooni. Seepärast tutvustati kõigile uuringus osalenutele põhjalikult töö eesmärki, intervjuude läbiviimist ja nende õigusi sellel puhul.

Tulemuste analüüs näitas, et intervjueritud 3. klassi laste jaoks seonduvad internetiohud eeskätt viirustega, samuti häkkimise, ebasobiva käitumise, turvalisuse jm-ga. Vanemate õdede-vendade puhul oli ohtudealane teave märksa mitmekülgsem, ent sõltus tugevalt nende vanusest, lapsevanemate jaoks oli põhiliseks hirmuks võõrastega kohtumine, viiruste laadimine ja isikliku info avaldamine. Nii vanemate kui õpetajate puhul oli suureks mõjutaks nende vanus ja pealehakkamine, millest sõltus otseselt teadlikkus ja enese harimine.

Ohuga kokkupuutumise korral pöördusid intervjuus osalenud 3. klassi lapsed esmalt mõne pereliikme poole, mis tähendab suurt vastutust lapsevanematele, kes põhilise sotsiaalse vahendamise meetodina nimetasid rääkimise, kuid kuidas ja mida rääkida, lapsevanemad täpselt öelda ei osanud. Ka vanem õde-vend ning õpetaja võtaksid ühendust lapsevanemaga, kuid silmapaistval kombel delegeerisid vanemad internetiturvalisuse alase õpetamise meelsasti koolidele.

Vastuoksa müüdile lastest kui võrgueesrindlastele oli vähemalt intervjueritud laste puhul mõju oluliste teiste interneti tarbimisharjumustele olematu, kuna lapse enda tarbimisharjumused on enamasti dikteeritud lapsevanema poolt, vähem mõjutatud vanemast õest-vennast ja õige vähe õpetajast.

Töö diskussiooni peatükk pakkus teadlikkuse tõstmiseks erinevaid võimalusi, millest üks oleks meediapädevuse õpetamise viimine juba lasteaedadesse, kus selle tegevuse saaks siduda ka vanematega ja see annaks kokkuvõttes ehk parimad tulemused. Tähtis on, et lapsevanem ise hoiaks end pidevalt kursis ja arendaks iseennast. Kui laps puutub kokku millegi ebameeldiva või kahjulikuga, langeb sellega toimetulemisel suurim vastutus lapsevanemale, kelle poole pöördus ise laps, tema õde-vend ja ka õpetaja. Lapsevanemate puhul on tähtsaim, et nad teadvustaksid meediapädevuse kasvatamise olulist, mida saaks ehk kõige paremini teha läbi aktiivse vahendamise. Selle tarbeks tuleks aga vastavad teadmised läbi koolituste, meedia jm viia senisest jõulisemalt vanemateni.

Intervjuud näitasid, et 9-10-aastase lapse mõju oluliste teiste internetikäitumisele on üsnagi väike, kuid vanemate ja vanemate vendade-õdede oma seevastu oluliselt suurem. Nii on

tähtis, et meediapädevuse õppimine ja õpetamine oleks nii vanema kui lapse jaoks koostöömeline protsess, mille jaoks annaks oma panuse ka kooliprogramm ja selle elluviijad ehk õpetajad. Tähtis on paika panna erinevate osapoolte rollid ja neid sellisena teadvustada, sest hetkel ei ole õpetajatel ja lapsevanematel omavahel ega isekeskis selge, millise panuse peaks andma kodu ja millise kool. Laiemas perspektiivis võiks see olla ühiskondliku arutelu koht, mis võiks tõusetada õige pea, sest senine vindumine ja kivi veeretamine ühest aiast teise on kõige viletsam variant just lastele.

Tulevased tudengid-teadlased võiksid pühendada eriliselt pingsat tähelepanu sellele, milline võiks olla lahendus, kuidas meediapädevus jõuaks algkooli lõpuks võimalikult suure osa laste jaoks võrdselt kõrgele tasemele. Milline võiks olla lasteaedade-koolide õppekava, milline peaks sellel puhul olema kooli-kodu suhe. Veebiohutuse teemaliste uuringute puhul on suurim puudus longituuduuringutest, mis aitaksid paremini ja põhjalikumalt selgitada, millised on sõlmpunktid ja võtmeküsimused turvateadlikkuse arendamisel.

Summary

The Role of Significant Others for 3rd Grade Pupils in Coping with Online Risks

Keywords: online risks, online opportunities, coping with online risks, curriculum, media literacy, online behaviour, relationship between school and home

On the one hand, rapid technological development has placed Estonia at the forefront of using internet in Europe. On the other hand, technological leap has caused high exposure to online risks. Thus, there are gaps in the field of online education regarding children's exposure to the content and coping with online risks. This paper "The Role of Significant Others for 3rd Grade Pupils in Coping with Online Risks" examines the knowhow about online risks among 9-10 years old children and the possible influence of their parents, siblings and teachers. Thus, qualitative research method was used to gather empirical data on above mentioned matter.

Main research questions were: 1) How do children understand online risks? How do siblings, parents and teachers understand online risks? 2) How do children behave when being exposed to online risks? 3) How do siblings, parents and teachers behave, if child has been exposed to harmful online content? 4) Whether and how a child influences online behaviour among significant others?; 5) How do significant others influence children's online behavior?, 6) To what extent and how do parents and teachers communicate with each other regarding a possible risk behavior and online education?

The theoretical part of this study gives an overview of main theoretical approaches such as Castells' (2001) information society and Beck's (2005) risk society, linking these approaches with the ones about children in the modern society, significant others, social capital concept, media literacy, online social mediation and empirical studies. In order to gather empirical data, semi-structured interviews were conducted with four model-families. In addition, observation was used. Model-family comprised of four members: in addition to a 3rd grade

child the model comprised of his/her 12-16 years old sibling, a parent and a teacher - as they have the biggest impact on children's development. Such model was comprised in order to obtain a comprehensive picture of the evolution of understanding online risks. As the topic of can be sensitive, the author made sure to introduce the objective, methods and rights to all participators in this study.

Results showed that 3rd grade children associate online risks with internet viruses, hacking, inappropriate behaviour, and security topics. Older siblings had much more diverse knowledge, however the level of information depended on their age. Parents were mainly concerned about meeting with strangers, viruses and giving out personal information. It is important to emphasize that parents' and teachers' age and enthusiasm was in correlation to their self-awareness and education.

Another important finding was the fact that 3rd grade children and older siblings would both turn to their family members when being exposed to online risks. This puts a heavy load of responsibility to parents, who would rather see teaching online education as a school's responsibility. This research showed that children online behaviour patterns are heavily influenced by their parents and less by their siblings and teachers. That is why children's influence on their significant others online behaviour was rather inconspicuous.

The discussion chapter presented different ways to raise awareness about online risks. One of the most important suggestions was about teaching media literacy in kindergarten. In addition, it is important that parents keep themselves constantly informed and practice active mediation - if a child is exposed to something unpleasant or harmful, parents have the greatest responsibility as children would first turn to them. Another important topic concerned the role of mediation among parents and teachers as it was not clear to what extent each of them should contribute. Thus, this could be a topic for public debate.

Therefore, other students and researchers could devote their attention to possible solutions how to make media literacy as part of primary school's curricula. There is also a lack of longitude online safety studies, which would help to draw attention to key issues in the

development of online security awareness.

Kasutatud kirjandus

1. Babbie, E. (2008). *The Basics of Social Research*, 4th edition. Australia, Brazil etc: Thomson Wadsworth
2. Beck, U. (2005). *Riskiühiskond. Teel uue modernsuse poole*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
3. Boase, J., Wellman, B. (2004) *Personal Relationships: On and Off the Internet*. (URL) Vaadatud mais 2010.
http://chass.utoronto.ca/~wellman/publications/personal_relations/PR-Cambridge-Boase-Wellman-ch2-final-doc.pdf.
4. Bonfadelli, H. (2002). The Internet and Knowledge Gaps: A Theoretical and Empirical Investigation, *European Journal of Communication*. 2002:17 lk 65-84
5. Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. Oxford: Mladen
6. Castells, M. (2000). *Informationalism, Networks, and the Network Society: a theoretical blueprint*. *The Network Society: a cross cultural perspective* (toim. Castells, M.). Northampton: Edward Elgar
7. Castells, M. (2001). *The Power of Identity*. Malden; Oxford: Blackwell
8. Castells, M. (2006). *The Network Society: from Knowledge to Policy*. *The Network Society: From Knowledge to Policy*. Castells, M., Cardoso, G. (toim.). Washington: The Johns Hopkins University Press.
9. Chen, S. (2003). Psychological-State Theories about Significant Others: Implications for the Content and Structure of Significant-Other Representations. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 29(10): 1285-1302
10. De Haan, J. (2009). Maximising opportunities and minimising risks. *Opportunities and Risks for Children* (toim. Livingstone, S., Haddon, L.). Bristol: Policy Press
11. Eurobarometer 2008. Analytical report. (URL) Vaadatud mais 2010.
http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/docs/eurobarometer/analyticalreport_2008.pdf
12. Field, J. (2003). *Social Capital*. London, New York: Routledge
13. Fontana, A., Frey, J.H. (1994). Interviewing. *The Art of Science*. *Handbook of Qualitative Research*. Toim: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. Pp 361-376. Thousand Oaks: SAGE
14. Hasebrink, U. & S. Livingstone & L. Haddon & K. Olafsson (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Crossnational comparisons for EU Kids OnlineI*. London: EU Kids Online (Deliverable D3.2).
15. Hoelter, J.W. (1984). Relative Effects of Significant Others on Self-Evaluation. *Social Psychology Quarterly*. 47(3): 255-262.
16. Holstein, J.,A., Gubrium, J.F. (2002). *Active Interviewing*. *Qualitative Research Methods*. Toim. Weinberg, D. Oxford: Blackwell
17. Kalmus, V. (2008). Riskialtid tiigrikutsud: Eesti lapsed kui (uue) meedia kasutajad. *Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik* (toim. Loone Ots). Tallinna Ülikooli kirjastus
18. Kalmus, V. (2009). Eesti lapsevanemad on laste internetikasutuse suhtes ülemäära muretud. *EU Kids Online eestikeelne kodulehekülg*, URL (kasutatud aprill 2012)
<http://eukidsonline.ut.ee/?p=15>.
19. Kalmus, V. (ilmumas 2012). Making sense of the social mediation of children's Internet use: Perspectives for interdisciplinary and cross-cultural research, in C. Ortner, S. Trültzsch & C. W. Wijnen (eds.), *Changing media worlds: Positions,*

- perspectives and consequences for media and communication research. Vienna: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
20. Kalmus, V., Roosalu, T. (2011) Institutional Filters on Children's Internet Use: An Additional Explanation of Cross-National Differences in Parental Mediation. Rmt: Walrave, M., Heirman, W., Mels, S., Timmerman, C., Vandebosch, H. (toim.), e-Youth: Balancing between Opportunities and Risks. PIE Peter Lang.
  21. Kalmus, V., Runnel, P., Siibak, A. (2009). Opportunities and benefits online. Kids Online. Opportunities and Risks for Children (toim. Livingstone, S., Haddon, L.). Bristol: Policy Press
  22. Kalmus, V., von Feilitzen, C., & Siibak, A. (2012). Effectiveness of teachers' and peer's mediation in supporting opportunities and reducing risks online, in S. Livingstone, L. Haddon & A. Görzig (eds.), Children, risk and safety online: Research and policy challenges in comparative perspective (243-254). Bristol: Policy Press.
  23. Kanger, L. (2007). Infoühiskonna määratlemine: kriitiline teooriaülevaade. Magistritöö. Tartu.
  24. Karu, K. (2010). I klassi õpilaste teadlikkus *online*-riskidest ning vanemate käitumispraktikad laste internetikasutuse kujundamisel Tartu koolide näitel. Bakalaureusetöö. Tartu.
  25. Kirwil, L. (2009). Parental mediation of children's internet use in different European countries. *Journal of Children and Media*. 3(4): 36-51
  26. Kirwil, L., Garmendia, M., Garitaonandia, C., Fernandez, G.M. (2009). Parental mediation. Opportunities and Risks for Children (toim. Livingstone, S., Haddon, L.). Bristol: Policy Press
  27. Kollanyi, B., Molnar, S., Szekely, L. (2007). Social networks and the network society (URL) Vaadatud mais 2010.
http://www.itk.hu/netis/doc/ISCB_eng/04_MKSZ_final.pdf
  28. Kraus, M.W & Chen, S. (2009). Striving to Be Known by Significant Others: Automatic Activation of Self-Verification Goals in Relationship Contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*. 97(1): 58-73
  29. Lastekaitse Liidu kodulehekül <http://www.lastekaitseliit.ee/koolituskeskus/> (vaadatud mai 2012)
  30. Lemish, D. (2007a). Children and Television: A Global Perspective. Oxford: Blackwell Publishing.
  31. Livingstone, S & M. Bober & E. Helsper (2005). Internet literacy among children and young people: findings from the UK Children Go Online project. London: LSE Research Online.
  32. Livingstone, S. (2009). Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities. Malden: Polity Press.
  33. Livingstone, S. & Bovill, M. (2001). Bedroom Culture and the Privatization of Media use. Children and Their Changing Media Environment. A European Comparative Study. (toim. Livingstone, S., Bovill, M.). London: Lawrence Erlbaum Associates
  34. Livingstone, S., Haddon, L. (2009) EU Kids Online Final report. London: LSE
  35. Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., Ólafsson, K. (2010). Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Initial Findings. LSE, London: EU Kids Online.
  36. Livingstone, S., Helsper, E.J. (2007) Gradations in digital inclusion: children, young people, and digital divide. *New Media & Society*. 9(4): 671-696
  37. Lobe, B., Segers, K., Tsaliki, L. (2009). The role of parental mediation in explaining cross-national experiences of risk. Opportunities and Risks for Children (toim. Livingstone, S., Haddon, L.). Bristol: Policy Press

38. Lüders, M.H., Brandtzæg, P.B., Dunkels, E. (2009) Risky contacts. Opportunities and Risks for Children (toim. Livingstone, S., Haddon, L.). Bristol: Policy Press
39. McQuillan, H., d'Haenens, L. Young people online: gender and age influences. Opportunities and Risks for Children (toim. Livingstone, S., Haddon, L.). Bristol: Policy Press
40. Millwood-Hargrave, A. & S. Livingstone. (2006). Harm and offence in media content: a review of the evidence. Bristol: Intellect Books.
41. Montgomery, K.,C. (2007). Generation Digital. Politics, Commerce, and Childhood in the Age of the Internet. The MIT Press: London, Cambridge
42. Moreno M. A. & M. R. Parks & F. J. Zimmerman & T. E. Brito & D. A. Christakis (2009). Display of health-risk behaviours on my Space by adolescents, Archives of pediatrics & adolescent medicine 163(1), 27-34.
43. Nathanson, A.I. (2001). Parents Versus Peers: Exploring the Significance of Peer Mediation of Antisocial Television. *Communication Research* 28(3): 251-274
44. O'Neill, B., Hagen, I. (2009). Media literacy. Opportunities and Risks for Children (toim. Livingstone, S., Haddon, L.). Bristol: Policy Press
45. Pariser, E. (2011). The Troubling Future of Internet Search. *The Futurist*. 45(5)
46. Patton, M.Q. (1990). Qualitative Evaluation and Research Methods. Fieldwork Strategies and Observation Methods. Ptk 6. Sage.
47. Perälä-Littunen, S. (2008). Ülevaade uurimustes vanemliku mõtlemise parandumise kohta – käbi ei kuku kännust kaugele. Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik (toim. Loone Ots). Tallinna Ülikooli kirjastus
48. Plowman L, McPake, J., Stephen C. (2010). The technologisation of childhood? Young children and technology in the home. *Children and Society* 24 (1) 63-74.
49. Punch, M. (1994). Politics and Ethics in Qualitative Research. Handbook of Qualitative Research. Toim: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. Pp 83-97. Thousand Oaks: SAGE
50. Põhikooli riiklik õppekava. Riigi Teataja. (URL). Vaadatud detsembris 2011. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13273133>
51. Ritchie, J., Spencer, L. (2002). Qualitative Data Analysis for Applied Policy Research. *The Qualitative Research Companion*. (toim. Huberman, A.M., Miles, M.,B.) London, New Delhi: Sage Publications
52. Romanenkov, K. (2009). Online-keskkonnas valitsevad riskid ja nende teadvustamine 9-12aastaste laste seas. Bakalaureusetöö. Tartu.
53. Runnel, P., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Reinsalu, K. (2009). The Estonian Tiger Leap from Post-Communism to the Information Society: From Policy to Practice. *Journal of Baltic Studies*. 40(1): 29-51
54. Selwyn, N. (2003). Doing IT for the Kids': Re-examining Children, Computers and the Information Society. *Media, Culture & Society*. 25: 351-378
55. Tapscott, D. (1998). Grown up digital: how the net generation is changing your world. New York: McGraw-Hill.
56. Tulva, T. (2008). Uue sajandi lapsed: Valikud, võimalused ja heaolu. Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik (toim. Loone Ots). Tallinna Ülikooli kirjastus
57. Turu-uuringute AS (2006). Lapsed ja internet. September 2006. download.microsoft.com/.../8/.../Uuringu_kokkuvote_2006.pdf
58. Ugur, K. (2010). Implementation of the concept of media education in the Estonian formal education system. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
59. Ugur, K., Harro-Loit, H. (2010). Media literacy in Estonian national curriculum.

- Media Literacy Education: Nordic Perspectives. Toim. Kotilainen, S., Arnolds-Granlund, S.-B. Pp 133-144. Nordicom: Göteborgi Ülikool*
60. van Dijk, J. (2004). Outline of a Multilevel Approach of the Network Society. *Annual Meeting of the International Communication Association*, 26.-30, mai 2005. USA: New York City
61. Vogt, H. (2005). *Between Utopia & Disillusionment: A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe*. New York, Oxford: Berghan Books

Lisad

Lisa 1. Semistruktureeritud süvaintervjuude kava

Küsimused õpetajale

Kui kaua olete olnud õpetaja?

Kas ja kui palju kasutate arvutit?

Kas ja kui palju kasutate internetti?

Kui kaua olete arvutit ja internetti kasutanud?

Lastele räägitakse nt tänaval valitsevatest ohtudest, et ei tohi minna võõrastega kaasa jne. Kas ja millistest ohtudest seonduvalt arvutite-internetiga olete oma õpilastele rääkinud?

Milliseid internetiga seonduvaid ohtusid te veel teate?

Kui eriti ei tea, siis pakun erinevaid välja ja palun kirjeldada, mida ta selle all mõistab.

Kust olete nende ohtude kohta teavet kogunud?

Mis te arvate kas teie teadmised internetiga seonduvate ohtude kohta on piisavad?

Kas mõni õpilane on teie poole arvuti-internetiga seotud probleemidega pöördunud? Millistega?

Mis te arvate, miks on õpilane just teie poole pöördunud?

Mis te arvate, kas õpilased võiks selliste muredega rohkem teie poole pöörduda?

Kuidas olete käitunud, kui õpilane on internetialase murega teie poole pöördunud?

Kas olete ühendust võtnud õpilase vanematega?

Milline on olnud lahendus?

Kui ei ole sellist juhtumit olnud, siis palun rääkida hüpoteetiliselt.

Kas kasutate tundides arvutit/internetti õppevahendina?

Kui jah, siis kuidas?

Millistes tundides?

Millistel eesmärkidel?

Kas ja kuidas valmistasite lapsed arvuti/interneti kasutamiseks ette?

Kui tihti lapsed arvutit kasutada saavad?

Võimalusel palun ette näidata, kuidas ja mida ta lastega arvutis-internetis teeb ja palun seda tal endal kirjeldada.

Kui ei, siis miks? Millised on piirangud ja/või kaalutlused miks te arvutit-internetti ei kasuta?

Põhikooli riikliku õppekava järgi peaks lapsed 1. kooliastme lõpuks oskama kasutada lihtsamaid arvutiprogramme. Mida see kirjeldus teie jaoks tähendab?

Mil määral ja kuidas olete sellest eesmärgist oma õppetöös lähtunud?

Kui oluliseks peate seda, et 1. kooliastme lõpuks laps lihtsamaid arvutiprogramme kasutada oskab?

Küsimused vanemale lapsele

Kui vana sa oled?

Kas sa kasutad arvutit?

Kas sul on enda arvuti?

Kes sinu arvutit veel kasutab?

Mis sa arvad, kui hästi sa arvutit kasutad?

Kui kaua sa oled arvutit kasutanud?

Kui sa arvutit kasutad, mida sa seal teed?

Kas sa kasutad ka internetti?

Kas on ka teisi asju, mida sa internetis käimiseks kasutad? Milliseid?

Kuidas sa kirjeldaksid internetti?

Kui kaua sa internetti oled kasutanud?

Mida sa arvutis/internetis teed? (Palun näita)

Kui sa arvutit ja internetti kasutad, siis kas keegi on ka sinuga koos?

Kas see on alati nii olnud või varem on keegi sinuga koos olnud?

Kuidas sa end paremini tunnend: kas siis kui saad üksi oma asju teha või kui keegi on veel?

Kas sa tahaksid, et näiteks vanem(ad) aitaks sind internetiga või näitaks, kuhu minna?

Aga vend/õde? Kuidas te arvutit omavahel jagate? Meeldib sulle temaga koos arvutis olla?

Aga kui nt ema/isa arvutis ja internetis on, kas sa siis oled vahel nende juures?

Aga õde/vennaga? Kas oled tema juures, kui ta arvutis-internetis on?

Kui palju sa oma noorema õde/vennaga arvuti ja interneti teemal räägid?

Millest te räägite?

Kui palju ja mida oled sa interneti kasutamise kohta oma õele/vennale rääkinud?

Kas sina oled enamasti sellest rääkimisel algataja või õde/vend?

Kas on mingeid konkreetseid lehekülgi, programme vm, mida sa oled talle õpetanud?

(Võimalusel võiks ette näidata)

Kas on mingeid piiranguid, mis ema/isa sulle interneti kasutamise kohta seadnud on?

Millised?

Kas su õel/vennal on samasugused piirangud? Kui ei, siis mille poolest need erinevad?

Mis sa arvad, kas sellised piirangud või piirangud üldiselt on vajalikud? Mis sa arvad, mida need sulle annavad või ära võtavad?

Kas su õde/vend on interneti kasutamisega seotud probleemidega sinuga rääkima tulnud?

Millised need probleemid on olnud?

Mida oled sa oma õele/vennale siis öelnud?

Kas ja mida sa rääkisid sellest vanemale rääkisid?

Millistest probleemidest sa ema/isaga räägiksid ja millistest mitte? Miks?

Kas ema/isa on sulle öelnud, et sa oma õde/venda interneti kasutamise kohta õpetaks? Mida?

Nagu päriselus, on ka internetis lapse jaoks oma ohud. Mida internetiga seonduvat ja/või seal olevat pead sina probleemiks/halvaks/ohuks?

Kas sulle teadaolevalt on su õde/vend internetti kasutades mingite ohtudega kokku puutunud?

Millistega? Millal? Kuidas?

Kuidas see juhtus?

Kui laps ise ei räägi, siis küsin riskid ükshaaval läbi.

(ebaseaduslik sisu; pedofiilid, online-peibutamine, võõrad; äärmuslik või seksuaalne vägivald; rassistslikud, vihkamist õhutavad materjalid ja tegevus; reklaam ja mõjutamine;

kallutatud või valeinformatsioon; privaatsuse informatsiooni kuritarvitamine; küberkiusamine; mängurlus; enesele liiga tegemine; privaatsuse riivamine; ebaseaduslik tegevus)

Tead sa kas ja su õde/vend rääkis nendest kellelgi peale sinu?

Kui sina neist kuulsid, siis mida sa tegid?

Kas sa rääkisid sellest emale või isale? Aga õpetajale?

Kas sellest juhtus midagi? Mida?

Kui midagi sarnast juhtunud ei ole, siis küsin hüpoteetilise olukorra kohta, kui midagi sellist peaks juhtuma. Ja kuidas ta siis käituks.

Küsimused lapsevanema(te)le

Kui vanalt teie lapsed arvutit kasutama hakkasid? (Võimalikult täpne vastus mõlema kohta)

Kui palju nad arvutit ja internetti kasutavad? (Päevas, nädalas)

Kus nad arvutit kasutavad?

Kas nende kasutada on isiklik arvuti, perekonna arvuti vm?

Kes seda arvutit veel kasutab?

Mis te arvate, kui hästi teie 3. klassi laps arvutit ja internetti kasutada oskab?

Nimetage ja kirjeldage tegevusi, mida teie 3. klassi laps internetis teeb? (Võib ka arvutis vahetult näidata)

Kui teie laps arvutit-internetti kasutab, kas keegi on temaga koos?

Kas see on alati nii olnud või on varem olnud teisiti? Kuidas?

Mis te arvate, kuidas laps end paremini tunneb arvutis-internetis, kas üksi või teiega?

Kas, kuidas ja millist abi olete te oma lapsele arvuti ja interneti teemal pakkunud?

Kas ja milliseid programme, lehti vm olete te oma lapsele õpetanud-näidanud? Miks?

Kas on mõni programm, leht vm, mida on laps teile kasutama õpetanud? Kuidas see juhtus?

Kui palju iseseisvust te oma lapsele arvuti-interneti kasutamisel enda arvates annate? Kas see on piisav? Miks?

Mil määral hoiate end kursis sellega, mida vanem laps nooremale arvuti-interneti kasutamise kohta räägib?

Kas ja kui, siis mida olete oma vanemale lapsele noorema internetialase õpetamise kohta öelnud?

Nagu päriselus, on ka internetis lapse jaoks oma ohud. Mida internetiga seonduvat ja/või seal olevat peate oma lapsele ohuks? Miks?

Mida te olete oma lapsele internetiga seonduvate ohtude kohta rääkinud?

Kui tihti te seda teete?

Kust olete saanud internetiga seonduvate ohtudega kohta teavet? Kas te peate enda teadlikkust piisavaks?

Kas teile teadaolevalt on teie laps interneti kasutades mingite ohtudega kokku puutunud?

Millistega? Millal? Kuidas?

Kuidas see juhtus?

Kui vanem ise ei räägi, siis küsin riskid ükshaaval läbi.

(ebaseaduslik sisu; pedofiilid, online-peibutamine, võõrad; äärmuslik või seksuaalne vägivald; rassistlikud, vihkamist õhutavad materjalid ja tegevus; reklaam ja mõjutamine; kallutatud või valeinformatsioon; privaatse informatsiooni kuritarvitamine; küberkiusamine; mängurlus; enesele liiga tegemine; privaatsuse riivamine; ebaseaduslik tegevus)

Kellega teie laps internetiteemal kõige meelsamini suhtleb?

Kui teie lapsega juhtus see (vt eelmine blokk), siis kuidas te käitusite? (Rääkis, karistas, muutis interneti kasutamise reegleid vm?)

Kas ja kui, siis kellelt ja kust uurisite abi?

Kas ja kui siis mida olete oma noorema lapse internetikäitumisest rääkinud oma vanema lapsega?

Kui ei ole kokku puutunud, siis kuidas käituks?

Kõige tavalisemad lapse internetikasutamise juhendamise võtted on tehnilised (programmid, filtrid jms) või verbaalsed ehk jutuajamine lapsega interneti kasutamise teemal või nendega koos olemine, kui nemad internetti kasutavad. Kas ja milliseid juhendamise viise te oma lapse internetikasutamisel kasutate? Miks sellised? (Jälgimisprogrammid, filtrid vms. Kui kasutab,

siis palun näidata, kuidas need töötavad)

Mõnes koolis õpetatakse algkoolis lastele arvuti kasutamist. Kas ka teie lapse koolis?

Kui jah, siis mida, kuidas, kes, kui palju?

Kui ei, siis kas sa arvad, et see on vajalik? Miks?

Oskate te öelda kas õpetaja on arvuti või interneti kasutamisest rääkinud? Mida?

Kas teile teadaolevalt on teie laps koolist saanud interneti kohta teada midagi sellist, mida ta varem ei teadnud?

Või õppinud kasutama internetis midagi, mida ta varem ei kasutanud?

Kas ja kui siis mida olete rääkinud õpetajaga lapse internetikasutamise teemal?

Mida teie arvates peaks lapsele arvuti- ja internetikasutamise teemal õpetama kool, mida lapsevanem?

Küsimused 3. klassi lapsele

Kui vana sa oled?

Kas sa kasutad arvutit?

Kas sul on enda arvuti?

Kes sinu arvutit veel kasutab?

Mis sa arvad, kui hästi sa arvutit kasutad?

Kui kaua sa oled arvutit kasutanud?

Kui sa arvutit kasutad, mida sa seal teed?

Kas sa kasutad ka internetti?

Kas on teisi vahendeid, mida sa internetis käimiseks kasutad (telefon vms)

Kuidas sa kirjeldaksid internetti?

Kui kaua sa internetti oled kasutanud?

Mida sa arvutis/internetis teed? (Palun näita)

Kui sa arvutit ja internetti kasutad, siis kas keegi on ka sinuga koos? Emme või...?

Kas see on alati nii olnud või varem on keegi sinuga koos olnud?

Kuidas sa end paremini tunnend: kas siis kui saad üksi oma asju teha või kui keegi on veel?

Kas sa tahaksid, et näiteks emme aitaks sind internetiga või näitaks, kuhu minna?

Aga vend/õde? Kuidas te arvutit omavahel jagate? Meeldib sulle temaga koos arvutis olla?

Aga kui nt ema/isa arvutis ja internetis on, kas sa siis oled vahel nende juures?

Aga õde/vennaga? Kas oled nende juures, kui nad arvutis-internetis on?

Mida on sulle õde/vend arvuti ja interneti kasutamise kohta rääkinud? (Näita, kirjelda)

Kas on mõni asi nagu lehekülg, mäng, programm, mida su õde/vend on sulle näidanud või kasutama õpetanud? (Näita, kirjelda)

Aga ema/isa? Mida sa nendelt oled õppinud arvuti ja interneti kohta? (Näita, kirjelda)

Võib-olla on hoopis mõni asi, mida sina oled emale/isale õpetanud? Miks? Kuidas? Kirjelda.

Või hoopis õele/vennale? Miks? Kuidas? Kirjelda.

Arvutis ja internetis on palju huvitavaid ja ägedaid asju. Mis sa arvad, kas mõni asi on ka halb? Nimeta, kirjelda, näita (kui tohib).

Kas sa oskad öelda mõnda asja, mida internetis teha saab, aga mida ei tohi teha?

Miks ei tohi teha? Miks see halb on?

Mis võib juhtuda?

Mis sa arvad, kas sina saad midagi teha, et nii ei juhtuks?

Kas sinuga on internetis midagi sellist juhtunud, mis sulle ei meeldinud?

Kuidas see juhtus?

Kui laps ise ei räägi, siis küsin riskid (ebaseaduslik sisu; pedofiilid, online-peibutamine, võõrad; äärmuslik või seksuaalne vägivald; rassistlikud, vihkamist õhutavad materjalid ja tegevus; reklaam ja mõjutamine; kallutatud või valeinformatsioon; privaatsuse informatsiooni kuritarvitamine; küberkiusamine; mängurlus; enesele liiga tegemine; privaatsuse riivamine; ebaseaduslik tegevus) ükshaaval läbi.

Kellega sa internetiasjadest kõige rohkem räägid?

Kui sinuga juhtus see (seonduvalt eelmine blokk), siis mida sa tegid?

Kas sa rääkisid sellest kellelegi? Ema, isa, õde, vend, sõber, õpetaja? Miks?

Küsida ükshaaval läbi, miks kellegagi räägiks/ei räägiks.

Kui ei ole kokku puutunud, siis kuidas käituks?

Aga kas on mõni selline asi, millest sa kohe kindlasti ei räägiks? Mis need on? Miks?

Kas vanemad (ema-isa) räägivad sinuga sellest, mida sa internetis teed?
Kas on midagi, mida vanemad (ema-isa) sul internetis teha ei luba? Mis need on? Mis sa arvad miks?
Aga õde-vend? Kas nemad on öelnud, et midagi ei tohiks teha?
Kas nii on ka juhtunud, et vanemad (ema-isa) ütlevad, et midagi ei tohi teha, aga õde-vend ütleb, et ikka võib?
Kui vanemad (ema-isa) ütleb, et nii ei tohi teha, siis kas sa kuulad sõna?

Mõnes koolis õpetatakse lastele arvuti kasutamist. Kas ka teie koolis?
Kui jah, siis mida, kuidas, kes, kui palju?
Kui ei, siis kas sa arvad, et see on vajalik? Miks?
Aga kas õpetaja on arvuti või interneti kasutamisest rääkinud? Mida?
Nagu päriselus, võib ka internetis juhtuda halbu asju. Kas nendest asjadest on õpetaja midagi rääkinud? Mida?
Kas sa oled koolist saanud interneti kohta teada midagi sellist, mida sa varem ei teadnud?
Või õppinud kasutama internetis midagi, mida sa varem ei kasutanud?

Lisa 3. Informeeritud nõusoleku kiri lapsevanemale

Lugupeetud lapsevanem

Olen Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi II kursuse magistrant ja pöördun Teie poole seoses oma magistritööga teemal: “Tähtsate teiste roll 3. klassi laste online-riskide ennetamisel ja nendega toime tulemisel nelja mudelperekonna näitel”.

Uurimustöö tegemiseks on tarvis läbi viia süvaintervjuud 3. klassis käivate lastega, nende 12-16-aastase õe või venna, lapsevanema(te) ja õpetajaga.

Magistritööga tahan nelja perekonna näitel kaardistada ja seletada 1. kooliastme lõppfaasi jõudnud lapse teadlikkust internetiohtude ja nendega toimetulemise kohta ning milline on tähtsate teiste (antud juhul perekond ja kool) roll nende teadmiste ja oskuste kujunemisel.

Eestis on kõnealust teemat uuritud veel vähe ja seni keskendutud peamiselt lapsele või lapsevanemale, laps-õpetaja suhetele. Säärast tervikliku peremudeli analüüsimise meetodit ei ole eriti kasutatud ka Euroopas.

Juhin tähelepanu ka sellele, et kõik magistritöös intervjuueeritavad isikud jäävad anonüümseks, samuti ei teavitata õpetajat, et uuringus osaleb ka konkreetne tema õpilane.

Minu magistritöö haakub üle-euroopalise uuringuprojektiga EU Kids Online, mille kohta lähemat teavet saab aadressilt

<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx> või

<http://eukidsonline.ut.ee/>. Projekt koondab teadlasi ja uurijaid üle Euroopa, kes annavad uurimistulemuste põhjal soovitusi laste internetiturvalisuse ja meediakirjaoskuse edendamiseks. Need samad uuringud on näidanud, et eesti lapsed on Euroopas esirinnas internetialaste oskuste, kuid ka sellega seotud ohtudega kokku puutumisel. Oma uuringuga tahan anda panuse lapsevanemate ja pedagoogide teadlikkuse tõstmisele, et internetikeskkond oleks lastele mõistetavam ja turvalisem kasutada.

Olen väga tänulik, kui annate nõusoleku oma peret intervjuuerida 15. veebruariks minu e-posti aadressil lennartkomp@gmail.com

Kõike head,
Lennart Komp

Lisa 4. Informeeritud nõusoleku kiri õpetajale

Tervist!

Olen Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi II kursuse magistrant ja pöördun Teie poole seoses oma magistritööga teemal: “Tähtsate teiste roll 3. klassi laste online-riskide ennetamisel ja nendega toime tulemisel nelja mudelperekonna näitel”.

Õpetajad on 3. klassi laste jaoks väga olulised mõjutajad, mistõttu on üks intervjuueeritavate grupp just 3. klasside laste klassijuhatajad. Sain soovitusel Teiega ühendust võtta ühe tuttava käest, kelle laps on olnud Teie õpilane, ja sooviks Teid oma magistritöö tarbeks intervjuuerida.

Intervjuu kestab jämedalt 30-40 minutit ja õigeid-valesid vastuseid seal mõistagi pole, on vaid Teie ekspertarvamus, mis oleks mulle väga oluline, sest hetkel 3. klassi õpetavaid õpetajaid on olnud väga raske leida. Intervjuu jõuaks ära teha ühe õppetunni jooksul (kui Teil päeva sees auk on), pärast kooli või ükskõik, mis muul ajal teile sobib.

Eestis on kõnealust teemat uuritud veel vähe ja seni keskendunud peamiselt lapsele või laps-vanem, laps-õpetaja suhetele. Säärast tervikliku peremudeli analüüsimise meetodit ei ole eriti kasutatud ka Euroopas.

Juhin tähelepanu ka sellele, et kõik magistritöös intervjuueeritavad isikud jäävad anonüümseks, samuti ei teavitata õpetajat, et uuringus osaleb ka konkreetne tema õpilane.

Minu magistritöö haakub üle-euroopalise uuringuprojektiga EU Kids Online, mille kohta lähemat teavet saab aadressilt <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx> või <http://eukidsonline.ut.ee/>. Projekt koondab teadlasi ja uurijaid üle Euroopa, kes annavad uurimistulemuste põhjal soovitusi laste internetiturvalisuse ja meediakirjaoskuse edendamiseks. Need samad uuringud on näidanud, et eesti lapsed on Euroopas esirinnas internetialaste oskuste, kuid ka sellega seotud ohtudega kokku puutumisel. Oma uuringuga tahan anda panuse lapsevanemate ja pedagoogide teadlikkuse tõstmisele, et internetikeskkond oleks lastele mõistetavam ja turvalisem kasutada.

Teie ekspertarvamus oleks mulle väga oluline ja vastan kõigile küsimustele operatiivselt. Märgin samuti, et töös jäävad kõik isikute, koolide jne nimed anonüümseks.

Kõike head,
Lennart Komp